

Р. ЗАДЕСНЯНСЬКИЙ

**КРИТИЧНІ
НАРИСИ**

ТОМ 1

**ВЕЛЕТНІ Й ПІГМЕЇ
ЛІТЕРАТУРНОГО ОЛІМПУ**

В-В0

„УКРАЇНСЬКА КРИТИЧНА ДУМКА“.

Р. ЗАДЕСНЯНСЬКИЙ

**К Р И Т И Ч Н І
Н А Р И С И**

ТОМ 1

**ВЕЛЕТНІ Й ПІГМЕЇ
ЛІТЕРАТУРНОГО ОЛІМПУ**

В-В0

„УКРАЇНСЬКА КРИТИЧНА ДУМКА”.

В О Л Ф Г А Н Г Г Е Т Е

І

У К Р А Ї Н С Ь К А Л І Т Е Р А Т У Р А .

ВОЛЬФГАНГ ГЕТЕ І УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА*

Про творчість Гете та його самого існує величезна література всіма культурними мовами світу, і тому ми, говорячи про творчість геніяльного поета аж ніяк не маємо наміру подавати короткий конспект тих солідних і вартісних праць.

Наше завдання є багато скромніше, а саме: познайомити шановних читачів з тим, як сприймав і що цінив українець в творчості Гете, та в чому позначився вплив його на українську літературу, чим довела українська література своє зацікавлення плодами духа великого сина німецького народу.

Безперечно, не зашкодить на початку зазначити, що де-що з того, що в творчості великого поета захоплює його власний нарід, робить далеко слабійше вражіння на чужинця. І це є зрозуміле та оправдане.

Фрагменти чи навіть цілі твори, які будять у тої нації, до якої належить поет, почування національної гордості та глибокий патріотизм, у чужинця можуть викликати зрозуміння і симпатію до тих почувань, але ніколи ті самі почування.

Краса форми, краса і глибока народність вислову не можуть бути в цілості усвідомлені навіть тими, хто читає той твір мовою оригіналу і то добре нею володіючи, а що ж тоді говорити про ту більшість інтелігентних читачів, які пізнають твір лише в перекладі?

Так є з кожним твором, коли він виходить за межі національної літератури.

Нехай себе запитують німці, скільки з них читали твори Шекспіра в оригіналі? Скільки знайдеться англійців, що пізнали Гете в оригіналі? Нарешті, скільки є німецьких знавців літератури, що можуть похвалитися читанням творів Лесі Українки в оригіналі, якої численні твори часто перевищують твори її західньо-європейських колег і мають усі данні на світове значіння?

Це все ми мусіли нагадати тому, що дуже часто навіть інтелігентні люди виявляють нахил ототожнювати знання їхньої мови іншими народами з інтелігенцією та дивуватися, чому чужинець не захоплюється саме тим, чим він сам захоплюється.

Це відхилення було конечне, щоб заздалегідь з'ясувати, чому ми, українці, мусимо де-що інакше оцінювати і твори Ге-

* Читане було в німецькій мові в 1949 році перед німецькою аудиторією. В цьому тексті - є незначні доповнення викликані появою нових видань.

те, ніж його земляки.

Вправді, у випадкові, коли мова йде про Вольфганга Гете, це відмінне сприймання не буде таке разяче, бо Гете займає особливе місце у всесвітній літературі.

Існують поети і письменники, яких цінять у першу чергу за досконалу риму, якою вони володіють, як віртуози. У таких випадках, поета чи письменника справді, цінять лише його земляки... Коли до того такий поет будить ще й почування, важливі для данної лише нації, він лишається божком тільки власної нації. Таким, напр., був московський поет Пушкін, який зробив дуже багато для розвитку московської мови, який збагатив ту мову і будив у московському народі патріотичні й імперіалістичні почування корисні для зміцнення національної сили того народу, але нічого важливого не дав світові, не штовхнув людської думки шляхом поступу. Тому, що так було, то навіть відомий московський критик Бєлінський не міг не написати: "Байрон і Шіллер займають певне означене місце в історичнім розвитку людства... А де місце Пушкіна? ...він міг би і не бути... а в історії людства не повстане через це жодної вирви".

Гете до таких поетів, які мають значіння лише для власного народу не належав, хоча, безперечно, він був патріотом і думав та почував, як справжній німець.

Гете належав до тих, відносно нечисленних поетів і письменників, які дають світові у мистецькій пластичній формі, в повних кипучого життя національних образах і втіленнях ідеї вселюдської вартости, які штовхають ціле людство вперед шляхом поступу і тим не лише здобувають собі місце серед безсмертних, але й виправдують, зі становища вселюдського, існування на світі власного народу.

Саме ті письменники і ті їхні твори, що бодай на крок посувають людськість вперед і належать до всесвітньої літератури, мають вселюдське значіння і то не лише для своєї епохи, а часто і для наступних. Чи Калідасова "Шякунталя" не викликає у сучасного читача тих же переживань і захоплень, що і в індуса прадавніх часів, чи й нині не вчить чогось, що є вічно-актуальне? Чи перестарілися і втратили значіння Гомерово "Одісея", Софоклеві трагедії, дзвінки Петраркові сонети чи середньовічний "роман про Трістана та Ізольду" або Сервантесів "Дон Кіхот"?

Всіхназвані твори були глибоко національні, не пропалували жодних "вселюдських" ідей, а проте (а може власне тому) всі є творами всесвітніми загальнолюдськими.

Так є і з Гете.

Гете, почавши писати, безперечно перебував під впливом визначного німецького філософа і знавця літератури — Гердера, який був гарячим прихильником повороту в літера-

турі до національної стихії.

Гете належав до тих молодих німецьких поетів і письменників, що, ввірвавшись, як буря, в літературу, dokonали великого перевороту. Період їхньої діяльності відомий під назвою "періоду бурі й натиску", він, відкинувши застарілі форми й пережиті ідеї, вніс у літературу багато нового, а зокрема суб'єктивні переживання автора та стремління людської душі виявити в цілості свої власні великі поривання, змітаючи все, що стоїть на шляху до того виявлення.

"Гетц фон Берліхенген", драма з лицарських часів, написана під безперечним впливом ідей Гердера, здобула відразу молодому Гете величезну популярність у Німеччині. Німці поздоровляли себе взаємно з її появою і зачитувались так, як ні одну книжку потім.

Це (особливо в першій редакції) барвистий малюнок середньовіччя, від якого віє безпосередньою свіжістю й силою, та який чарує нас суцільністю і правдивістю типів, це твір, який здобув Гете заслужену популярність, а проте не цей твір забезпечив Гете чоловіче місце у всесвітній літературі і не він позначився на українському літературному доробкові, хоча московський національний гніт творив для спроб наслідування "Гетца фон Берліхенгена" черпаючи натхнення з нашого славного минулого, добрий ґрунт.

Слідуючий твір великого німецького поета "Страждання молодого Вертера" зробив величезне враження вже далеко поза межами Німеччини, але нинішньому читачеві важко зрозуміти те захоплення, яке він викликав. Цей твір переможно переступив національні кордони й етнографічні межі, але не вийшов ще за межі епохи, потребуючи тої духовної атмосфери, яка тоді панувала для свого непереможного впливу.

Могутнє й ніжне кохання Вертера, ідеаліста й людини високо моральної до Шарльоти, дружини його приятеля, безуспішне намагання побороти цю велику любов, яке пояснюється бажанням не порушити щастя свого приятеля, нарешті, самогубство Вертера — ось тема цього твору.

Як бачимо, тематично він зближається до "Нової Ельзи" Ж. Руссо, але є не лише безперечно твором цілком оригінальним, а й багато більш мистецьким. Цей твір мав кольосальний успіх, навіть Наполеон, прийшовши в Німеччину, під час розмови з Гете показав йому маленький томик і сказав, що стало возить зі собою "Страждання молодого Вертера", як свій улюблений твір. Такий величезний успіх твору мав, крім своєї мистецької вартості, ще й інше пояснення. Це була епоха, коли саме народжувалася і починала появлятися на життєвій сцені "інтелігенція" як окрема суспільна верства. Сини малозаможних і заможних міщан, заможнішого селянства і збіднілих

шляхетських родин здобувають собі освіту, знання й виховання та мусять самотужки здобувати місце в житті. Брак підтримки з боку впливових, аристократичних родин, амбіція і розум кнаків усе складалося на це, щоб такий кнак відчув свою самотність та був вражений диспропорцією між власними якостями й малопомітною ролю в суспільстві. На цьому тлі особливо легко виростала любов до жінки, яка завжди легше могла зрозуміти переживання такого кнака, любов, яка дуже часто приймала найбільш ідеалістичні форми.

Це, безперечно, утворювало цілу гаму переживань, подібних до переживань Вертера у багатьох тисяч кнаків, що жили життям Вертера. У цьому таємниці всесвітнього успіху "Страждань молодого Вертера", успіху, який навіть викликав хвилю самогубств. У цьому ж треба шукати й причин зацікавлення цим твором і української літератури.

Переживання Вертера не одному з українських читачів були рідні й зрозумілі, більше того - висловлювали те, що в тій чи іншій формі жило в серці українського кнака - інтелігента.

Біля пів віка минуло від часу, коли появилася накладом "Видавничої спілки" повний переклад твору Гете "Страдання молодого Вертера" з передмовою Івана Франка. Переклад появилася в Галичині, яка тоді була під Австрією, тому, що на наддніпрянській Україні московська цензура забороняла друкувати українською мовою твори світового письменства, щоб так надати українським виданням характер видань, говіркою, для малоосвічених людей, "з народу".

Переклад з німецького оригіналу був зроблений дбайливо і докладно передавав текст. Нині, однак, літературна мова того перекладу вже де-що застаріла, а видання нового тексту, саме цього твору, в наслідок московської окупації сподіватися не доводиться.

Поза зробленням перекладу ще й інакше виявлялося зацікавлення цим твором. "Страдання молодого Вертера", безперечно, впливали також на творчість оригінальну і настрої навіяні цим твором легкою, ледви помітною луною відбилися в творчості де-яких західно-українських письменників.

По написанні "Страждань молодого Вертера" Гете розпочав свого безсмертного "Фавста" над яким працював аж 40 літ.* Закінчив він цей найкращий свій твір щойно під кінець життя, і тому ми про нього говоритимемо пізніше.

Прекрасна трагедія "Егмонт", до якої великий земляк Гете дав чудову музику, малює нам в особі Егмонта молодого, повного завзяття і прекрасних намірів кнака, який гине у вільній боротьбі Нідерландів проти Іспанії. Вправді трагедія кінчиться ніби трагічно, але вона надихана такою могутньою

* Самозрозуміло - з великими перервами.

вірою в людину, такою характерною для Гете, вірою в краще майбутнє людства, що ми, закінчуючи читання, не відчуваємо пригноблення. Привид, який перед смертю розповідає в сні Егмунтові про ясне майбутнє людства й підтримує його, вселяє і в нас непереможну віру в краще завтра.

З "Егмонта" перекладені були на українську мову лише уривки.

Зате Іван Франко переклав і видав свого часу Гетову трагедію "Іфігенія" (також не в цілості), яка рівнож відзначається ясною вірою в людину, в силу її духа.

"Тассо" і "Римські елегії" на жаль не були перекладені на українську мову, а з "Баляд" - лише частина.

Прекрасний роман Гете "Вільгельм Майстер" з причин цензурних, про які ми говорили, поза Галичиною і Буковиною не міг бути відомим широким колам суспільства. Тимчасом він важкий того, щоб з ним запізналося наше суспільство! Адже ж це в ньому Гете розгортає перед нами перспективи перевищення людства в дусі служення загалу, в дусі вміння знайти власне щастя в безупинній праці для щастя своїх ближніх, своєї громади, свого народу. А до того ціла перша частина роману - це справжнє буйня барв, пульсація життя, повнокровного, жадібного щастя, жадібного мрії.

Так малювати вмів лише Гете!

Отже, не дивно, що цей роман і досі притягає увагу світу і появляються все нові проби інсценізації, відтворення в кіні чи в опері цього захоплюючого твору німецького генія.

Однак, інший твір (не зважаючи на те, що добрий переклад віршованого твору є важчий за переклад прози) притягнув до себе увагу українського письменника і українського читача - маємо на увазі поему "Герман і Доротея". Що було причиною того? Треба думати, той національно-патріотичний настрій, яким просякнута ціла поема і, може, ще розчарування у вартості гарних фраз московської революційної демократії, викликало серед українців певний паралелізм почувань до почувань великого німецького поета.

Щоб зрозуміти істоту цього паралелізму, слід нагадати те тло, на якому появилася поема.

Велика французька Революція! Великі слова! Повинь блискучих, привабливих гасел! Поступові елементи всього світу з захопленням і надією звертають погляди на революційний Париж. Діялося щось подібного до того, що ми могли обсервувати в 1917 році, а ще більше в 1945 році, коли люди, які не мають аж ніякого інтересу в опанованні земної кулі московським народом, люди, які не є комуністами, з захопленням вітали представників народу, що допускався і допускається найбільших злочинів над десятками народів, під гучний акомпаніа-

мент найбільш гуманних і взнеслих гасел.

Серед німецької поступової інтелігенції аж ніяк не бракувало ентузіастів, захоплених як французькою революцією, так і постаттю Наполеона. Бетовен, що присвятив був Наполеонові свою Третю Симфонію не був жодним винятком.

Коли ж французькі війська побідним маршем вдерлися в Німеччину, у першу хвилину не бракувало німців, що раділи їхній перемозі цілком так, як раділи московським успіхам деякі репрезентанти Заходу. Спеціально багато було їх серед тих, які мали нагоду пізнати принадні гасла Великої Революції, але не мали нагоди зустрічатися лицем до лиця з воєнками французької армії, воєнками - переможцями.

Цойно пізніше, під твердими пальцями неблаганного життя наступило отверезіння розмірених інтелігентів, цойно потім виступила у всій своїй неблаганності одвічна правда життя.

І тоді почався серед поступових німецьких кол "перегляд позицій", "переоцінка вартостей". Одним з проявів цього процесу і була поема "Герман і Доротея", яка показувала нам в епічних піснях, що задумані були не менш широко, як пісні - "Іліяди", неприховану суть того "визволення" яку так болюче відчували на собі "визволені" люди.

Темою "Германа і Доротеї" є наче б то кохання цих двох молодих людей, яких воєнна хуртовина викинула з насиджених гнізд, але дійсною темою є інше! Дійсною темою є зясування в ряді переконуючих своєю життєвою правдою картин, істини, що одиниця є частиною нації, що її щастя є вислідом щастя нації, та що тільки той є гідний особистого щастя, хто вміє боронити свій рідний край і свою родину. У цьому творі немає проповіді агресивності, немає голосних патріотичних фраз, ані дешевого шовінізму, чи гльорифікації всього німецького тому, що воно німецьке, але є врівноважена, справді "клясична" і мужня любов до свого народу, до землі предків, до всього, що є притаманне нації. Цей твір краще за цілі трактати розкриває справжню вартість принадної, гуманної "інтернаціональної" фрази, за якою завжди ховається чийсь націоналізм і здебільшого - імперіялізм.

Саме це й забезпечило "Герману й Доротеї" зацікавлення української еліти.

Адже ж українці від часів декабристів чують від московської інтелігенції, поступової, революційної інтелігенції, голосні фрази про волю, якій має служити ця інтелігенція, про "високі" ідеали братерства всіх націй і про побудовання " нової, вільної Росії. Але рівнож від часів декабристів чують українці, коли справа переходить від "високих принципів" до конкретного - те саме!

- "З "конкретним" своїм можете почекаати, поки аж цілком

упорядкуємо спільними силами "наші" справи, щойно тоді ми розглянемо ваші бажання і дамо вам те, що ми визнаємо слухним і вказаним дати".

Коли українці говорили тим "вільнолюбним" москалям про те, що "співжиття" в одній державі булоб для українців новим періодом гноблення, що українці хочуть відновити власну державу та не цікавляться тим, як собі москвини впорядкують свої державні справи, не лише зустрічалися і зустрічаються з ворожим наставленням, але й погрозами, а то й збройною акцією та звірським терором, як це мало місце по 1918 році.

Такі відносини українсько-московські вияснюють вистарчаючо, чому далеко не чужа була українцям національна німецька поема славного "олімпійця" Гете "Герман і Доротея". Дуже добрий переклад пера І. Франка "Германа і Доротеї" вийшов у 1917 році в Галичині, ще підчас першої світової війни, з дуже змістовною і надиханою глибокою симпатією до автора поеми, передмовою.

Цей переклад користався заслуженою популярністю. Цитати з цього твору часто можна було зустрічати не лише в працях критиків і літературознавців, але й публіцистів та в часописах, що є безсумнівним доказом популярності серед українців цього прекрасного твору.

Перед тим як перейти до "Фавста", мусимо згадати ще зразкові балади геніяльного німецького поета балади, які займають одне з перших місць у світовій літературі. "Бог та баядера", "Лісовий цар", "Коринтська наречена" і цілий ряд інших балад викликає захоплення не лише у романтиків, але й у кожного знавця мистецького слова.

Віддавна українські поети захоплювалися баладами Гете і охоче їх перекладали на українську мову. Мінялися мистці, мінялися літературні стилі, мінялися зацікавлення читачів, але всі, хто цінить поезію, все наново звертають свої зори до поетичної спадщини Вольфганга Гете.

Де-які окремі балади перекладали українські поети по кілька разів - пізніших поетів не задовольняв переклад їхнього попередника. До таких балад належить напр., відома балада "Лісовий цар" ("Вільховий король"), яку перекладено було аж п'ять разів і перекладачі були поети з такими іменами, як, напр. Грінченко або Загул.

Не можемо ще проминути мовчанкою чудовий твір Гете, твір, в якому він був властиво співтворцем, - другим співтворцем був німецький нарід, а саме: "Рейнеке Ліса".

У цьому творі Гете зібрав і пов'язав в одну цілість численні німецькі казки й оповідання про лиса. Знайомлючися з цим німецьким звірячим епосом, не можемо не подивляти майстерності змальовання виведених типів, знання людської психіки й тонкого гумору, який визирає з кожної сторінки. Люд-

ський побут, людські хитрощі, людське крутіство і людська наївність - усе відзеркалилося в цій чудовій поемі. При тому, хоча не згадується там Німеччина, ми читаючи її, на кожному кроці в кожній строфі відчуваємо, що твір є наскрізь німецький, що персонажі живуть і діють і думають по-німецьки.

Але ж німці - це частина людства, отже, чи ж не дивно, що там є стільки загальнолюдського!

Це загальнолюдське, таке зрозуміле для народів, які мають свої власні казки про тих же звірів, і було причиною успіху серед українців цього твору.

Український поет Іван Франко під впливом Гетового "Рейнеке Лиса" вирішив продобити подібну ж роботу й опрацювати та зеднати в одну цілість українські народні казки й оповідання про Лиса Микиту.

Так під впливом Гетового "Рейнеке Лиса" створив І. Франко українського "Лиса Микиту", який витримав уже багато видань і є найулюбленішою книжкою молоді й народу.

Цей "Лис Микита" І. Франка є остільки популярний, що ще перед війною блискучий майстер вірша і талановитий поет Максим Рильський переробив Франкового "Лиса Микиту", який від цього ще більше виграв.

У Франковому "Лисі Микиті" не має поважних епічних строф, яким був писаний "Рейнеке Лис", тільки оповідається пригоди Лиса Микити легким коломийковим віршом. Щоб яскравіше міг читач уявити собі як подібність так і різницю між "Рейнеке-Лисом" і "Лисом Микитою" подаємо далі два уривки з "Першої пісні" для порівняння.

З "Рейнеке-Лиса:

"Нобель-король скликає свій двір, і пишню васалі
идуть, звідусіль поспішають крбою. Багато зібралось
Всім відомих осіб з усіх кінців і околиць.
Лютке там був журавель, і Маркарт-сойка, та інші
З краших; бач бо, король, у колі всіх вірних баронів
Вирішив двір свій ізнов показати в пишноті та блиску
Всіх аж до одного скликать велів - і малих і великих,
Кожен прийти був повинний... Одначе, один не з'явився -
Райнеке-лис, той крутій! Чимало накоївши лиха,
Осторонь двору тримався він.

З "Лиса Микити":

"Лев, що цар є над звірами,
Пише листи з печатками,
Розсилає на весь світ:
"Час настав великих зборів!
Хай спішить до царських дворів
Швидко весь звірячий рід".

"Ось ідуть вони юрбами
Мов на відпуст з корогвами -
Все, що виє, гавка, квака;
Лиш один мов і не чує,
В своїм замку, знай ночує -
Лис Микита, гайдамака".

Такий був вплив "Рейнеке Лиса". Але не треба думати, що українці по створенню аж двох редакцій українського "Лиса Микити" забули про твір Гете.

Вже згадуваний нами поет Максим Рильський дав прекрасний переклад Гетового "Рейнеке Лиса".

Перше видання вийшло під московською окупацією перед останньою війною, друге - видало українське - "Краківське Видавництво" під німецькою окупацією підчас війни.

Це друге видання, оздоблене малюнками німецьких малярів, друкване на крейдяному папері і в полотняній оправі, цілком не робить вражіння воєнного видання. Переклад легкий, прозорий, мистецький.

Однак, безперечним є, що найбільшим твором, не лише серед творів Гете, але й серед поетичних творів усіх часів і народів є "Фавст".

За підставу до Фавста взяв Гете відому середньовічну легенду, яка була широко використовувана в німецькому ляльковому театрі, а також послужила підставою до твору англійського письменника Марлова і цю ж легенду використав Кальдерон для свого "Мага-чудодія".

Фавст дійсно жив і був безперечно особистістю, яка вражала увагу своїх земляків. Згодом його особа набрала казкових рис, і він став героєм численних легенд, що стало притягати до себе увагу письменників. Ширилися про нього "народні книжечки" різних невідомих авторів, служив він вдячною темою вистав мандрівних та лялькових театрів.

Перша спроба використати історії про доктора Фавста для творчості вищого щабля належить Лессінгові. Спроба Лессінга ("Фавст-трагедія") не була вдалою, але можливо що власне вона заохотила В. Гете її повторити.

Вперше, однак, поет мав нагоду познайомитися з переказом про Фавста ще дитиною, коли одержав від своєї бабуні на ялинку лялькового театру.

Припускають критики, що Гете, підчас свого перебування у Франкфурті і пов'язаного з гравіруванням на міді, яким займався, зацікавленням не лише хемією, але й алхімією, познайомився з писаннями старих алхіміків, містиків і з окрема з писаннями відомого автора початку XVI віку - Парацельзуса і з його філософією.

Можливо, що саме там виникла у нього ідея написання твору і можливо, що де-які прикмети Гердера, що саме тоді при-

був до Франкфурту, піддали думку поетові наділити свого Мефіста гострим, критичним, розкладаючим на складові частини, розумом і нахилом до глуму й заперечування.

Першу частину "Фавста", в її першій редакції, написав Гете ще за молодих років (у 1775 році вже була готова), але ця перша частина, не зважаючи на всі прикмети Гетової творчості, не зважаючи на влучність і глибину думок, які висловлюють ті чи інші дієві особи, не зважаючи, нарешті, на свою поетичність, це б то на всі ті прикмети, які забезпечили їй величезний успіх, сама по собі не притягає нас тою глибиною і величчю, яку дає змогу збагнути щойно частина друга.

Але власне перша частина "Фавста" лягла в основу кількох опер і відома широким масам цілої земної кулі. Ця перша частина кінчається смертю Маргарети, яку не вдається визволити Фавстові і яка вмирає, викупивши свій гріх каяттям і покаянням.

Але за задумом Гете історія з Маргаретою це, хоча й важливий, але все ж тільки епізод в його "Фавсті".

Та праця поета над цим твором перервалася надовго і щойно підчас перебування в Римі, куди взяв Гете манускрипт "Фавста", в саду Villa Borgaesa пише поет "Кухню відьми" і сцену "Ліс і печера". Та намір поета закінчити цей твір лишився наміром, і він у виданні 1790 року опубліковує лише частину "Фавста" під назвою "Фавст-фрагмент".

Імовірно стали поетові чужі де-які настрої, якими він жив, поблідла ідея, яку мав первісно розгорнути нам у цьому творі автор. Щойно після знайомости з Шіллером, можливо під впливом бажання остаточно побачити надруковані частини "Фавста" береться знова Гете до цього свого найкращого твору. Щойно тепер повтсакть "Посвята", "Прольог у театрі", "Прольог на небі" і "Сон Вальпурґієвої ночі". По двох роках повстали ще сцени "Ніч" і "Вальпурґієва ніч". У наступному році заповнив поет бракуючі сцени, написавши: "Перед міською брамою", "Кабінет Фавста", де-які кінцеві сцени.

Так повсталала, нарешті, перша частина "Фавста". Над другою - працював Гете майже до самої смерті.

Який же зміст тої першої частини; що є основною темою?

"Фавст" Гете є твір, що його можна розглядати в багатьох окремих площинах, твір многогранний, як само життя.

З одного боку, як це перед нами явлює "Прольог на небі", у "Фавсті" змальоване змагання між Богом і духом зла за людську душу, змагання, якого наслідки завжди залежали і будуть залежати від самої людини, обдарованої незалежною своєю волею.

Фавст, як його характеризує Мефісто "з небес би позри-

вав найкращі зорі, а від землі він прагне вищих втіх" і його ніщо не може вдовольнити, а однак, не зважаючи на це, Мефісто береться його скерувати на шлях зла.

Бог дає право злему духові пробувати це зробити, бо людина "схильна до спокус" і "любить супокій" (який очевидно до добра не веде!), а тому й дав Бог їй "неспокійного товариша", що "дражнить і як чорт робити мусить".

Але з другого боку - великий німецький поет у "Фавсті" показав нам в історії Фавста - історію людства, яке рветься в невідоме, яке гнане жадобою щастя і жадобою пізнання посувається до таємничої межі людського знання, за якою може бути провідником лише віра.

Свого Фавста вивів Гете з середньовічного світу, з "готицької вузької кімнатки з високим склепінням, в якій він по довгих студіях приходить до свідомості, що хоча він опанував все, що могла йому дати наука, "дурнем вийшов все одно, таким, як був колись давно".

І ось автор, що свого часу змалював нам богоборця - Прометей, який молився тільки своєму серцю і користався допомогою богині мудрости, устами Фавста, що сидить у своїй кімнатці, стверджує з покорю безсильність людського розуму і рішення за допомогою магії шукати розв'язки відвічних загадок буття:

"Щоби хоч дух відкрив мені

Загадки світу потайні,

Щоб я, потіючи, своїм ученикам

Про те не говорив, чого не знаю сам".

Але й магія не дає Фавстові нічого. "Дух землі", що з'являється на його вперті заклики, стверджує у відповідь на запевнення Фавста, що він, Фавст, "рівний і близький духові", невблаганну правду:

"Ти рівний духові, якого розумієш,

А не мені" і - зникає.

Фавст попадає в розпук, яка би довела до самогубства. Та коли його (як і людство при кінці середніх віків) уже не може врятувати віра ("я звістку чую, так - але не маю віри"), то все ж великодні дзвони й спів янголів будять спогади про ясне дитинство і ті спогади вертають його до життя.

Мефісто, що з'являється Фавстові, так визначає себе і свою роль: "Частина тої сили я, що чинить лише добро, хоч вічно хоче зла"... "Я дух, що все перечить від віків". Цими словами Гете ствердив велику роль в розвитку культури, в розвиткові поступу - "духа заперечення", критицизму, сумніву.

Жадоба знання, шукання розгадки буття змушує зневіреного в спроможності людського знання вченого Фавста скласти умову з Мефістом. За цією умовою має Мефісто допомогти Фавстові збагнути істоту буття, має виконувати всі його бажання аж доти, доки не почує з уст Фавста слів: "Хвилино! Спи-

нися - ти чудова!"

І ось Фавст, який зневірився в книжній мудрості, робиться знову молодим. Середньовічний світ відмолоджується і з келій аскетів і магів виходить на вулицю до життя, до усміхненої природи, шукає насолоди в самому житті. Але Фавста сама природа не задовольняє, не задовольняє вино, не задовольняє й гуляння, яку пропонує йому Мефісто (Пивниця Авербаха) і навіть любов до прекрасної чистої дівчини не встані загасити в душі Фавста потягу до шукання.

Мефісто у Гете - це дух сумніву й заперечення, а Гете цілком слушно уважає, що саме сумніву й духові заперечення завдячує людство свій безупинний розвиток. Мефісто - це немов персоніфікована частина Фавстової душі, а одночасно це й небезпечний помішник, який може завести людину на пекельні манівці. Фавст у другій частині символічно переходить усі до Гетівські етапи розвитку людської думки, еднаючи світ середньовіччя зі світом класичним і ховаючи в особі Евфоріона - романтизм. А, однак, і далі ніщо не задовольняє Фавста і Мефісто не може дочекатися умовлених символічних слів.

Знова постарівший Фавст нарешті дістає ділянку моря і за допомогою Мефіста Фавст видає стихії - морю цю землю. Осушивши її, відвоювавши від припливів, оселяє на ній нарід, творить порт і забезпечує добробут оселеного народу.

Фавст, ідучи шляхом безмежних захоплень і шукань, не задовольнившись ні одною з тих втіх, які брав за допомогою Мефіста від життя - прагнув найвищої втіхи - радості й щастя, що дає влада!

"Я влади прагну, володінь

Діла - це суть, а слава - тінь",

каже Фавст, підкреслюючи, що та влада має бути використана для великих вчинків. Фавст прагнув влади для того, щоб не тільки "у собі високий дух плежати", але й щоб подолати саму природу, щоб перемагати злобну еваволу, буянню сліпих сил природи. Він хоче "мільйонам настанчить місця", хоче щоб ті "мільйони" знайшли щастя у "вільній праці" і жили на відвоюваній у моря землі, знаходячи втіху у щоденнім змаганні за кращу долю і щастя майбутніх поколінь.

Тимчасом Мефісто, "служачи" Фавстові, використовує найменше його недобре почуття, найменший нахил чи пристрасть, щоб штовхнути на якийсь злочин. Це ж Мефісто в першій частині "Фавста" спричинився до вбивства Валентина, це ж Мефісто підштовхує Фавста на цілий ряд подібних вчинків і він же після відвоювання у моря землі, під прикриттям твердження, що:

"Війна, торгівля і розбій -

Одно сукно, троякий крій"

торговельну виправу в яку його послав Фавст, обертає в піратську і привозить на двадцяти заграбованих кораблях награбовані скарби й товари.

І Фавст, вражений тим "нахмури́в ось лице. Не до душі йому це все".

Це ж Мефісто використовує почуття захланності й депотизму, що їх породжує надто часто влада, спричинене фактом незалежного спокійного життя символічних Філемона і Бавкіди, що живуть поруч з володіннями Фавста на своїй власній землі. Фавста мучить, що:

"Усе мое перед очима,

А за плечима б то чие?"

і тому у згуках дзвона, що оповіщає пору коли в каплиці моляться Філемон і Бавкіда, Фавстові вчувається немов:

"Бренить злорадісність хижка,

Що всякій владі межі є..."

Фавст мучиться бажанням хоч би примусом видерти у них ту хатинку й церковцю, а їх переселити на свою землю (навіть у ліпший будинок!) Під впливом таких почувань доручає він Мефістові це виконати, але злий дух полагоджує це так, що обоє старенькі гинуть з переляку, помішники Мефісто вбивають їх гостя та згорає при тому нападі хатинка стареньких. Так же один злочин отрує свідомість Фавста!

А тимчасом Фавст, як показують його власні слова, коли б не "тінь" (Мефісто), що "заступає йому шлях" - був би "раднійш туди податись" до тої церкви на молитву!

Фавст не хотів того, що сталося, він лише мріяв:

"Побачу я нову оселю

А в ній бабуню і дідка,

Що тихо, раді та веселі

Там доживатимуть віка".

Довідавшись же про те, як виконав Мефісто його волю каже йому:

"Не гвалту я. - міньби хотів

Клену я ваш кривавий чин!"

Мефісто ж (як і у випадку з пограбованням кораблів) стоїть на становищі:

"Бажливо - що, байдуже - як!"

У запалі творчої праці, створивши нові оселі на відвоюваній у стихії землі, каже Фавст, що він збагнув призначення людини, яка повинна жити для добра суспільства, яке само тоді лише може і повинно існувати, коли воно що-дня повинно відвоювати свою волю і своє життя. Фавст радий, що він заснував цей порт і цю громаду і бачучи безмежні обрії, що відкриваються, далі каже:

"Служить цій справі благородній -

Це верх премудрощів земних:

"Лиш той життя і волі годний
Хто бється день у день за них.

.....
Коли б побачив, що стою
З народом вільним в вільному краю
Я міг би в захваті гукнути:
Спинись хвилино, гарна ти!
Чи ж може вічність прогинути
Мої діла, мої труд?
Провидячи те щастя майбуття
Вкушаю я найвищу мить життя"

Так наче б то Фавст сказав, що надійшов мент, який він би хотів задержати щоб не минав. І Фавст вмирає, але Мефісто не стає його паном. Фавст зробив усе, що міг, і знайшов щастя, але це щастя було у щасті людства, у вічній боротьбі за те щастя! Отже він хотів, щоб спинилася "хвилинка", яка є властиво "летючою вічністю".

Ця велика ідея, поруч з незрівняно-досконалою мистецькою формою і поетичною правдивістю образів, робить "Фавста" чи не найбільшим твором світової літератури, робить його скарбом усіх культурних народів світа, смолоскипом, що освітлює шлях у майбутнє.

Щоб зрозуміти, як дійшов Вольфганг Гете до цієї ідеї, слід нагадати, що він був не лише великим поетом і письменником, але й вченим природознавцем. Він зробив ряд поважних відкриттів і це власне Гете відкрив, що людський кістяк є лише дальшим розвитком тваринного кістяка.

У своїй праці "Метаморфоза рослин" виступає Гете попередником Дарвіна, а тому йому не чужі були закони природи, тому його розум звик до широких обріїв і не чужа йому була правда так сформульована Дарвіном: Природі залежить на розвиткові відмінка, а не індивідуума, як такого. Життя індивідуума має постільки вартість, поскільки воно потрібне для майбутнього розвитку і добробуту цілого відмінка.

Ця ідея властиво вже дається відчувати у "Вільгельмі Майстрі", в "Германі й Доротеї", але з повною силою згучить вона у "Фавсті".

Щойно завдяки цій правді перемагає людина ідею земної смерті, як кінця всього.

При правильному розумінні істотних законів природи - життя одиниці на землі стає чимсь таким, як "життя" хвилі на річці. Хвиля повстає і зникає, але річка пливе далі і творить усе нові хвилі.

Завдання одиниці є вміти не лише прожити свій вік так, щоб бодай на крок посунути свій нарід (а тим самим і людськість) вперед, шляхом поступу, але й працюючи свідомо

для добра інших, для добра свого народу, знайти щастя у тій свідомості безупинної потреби шукання і творення все нових вартостей. За таке життя може чекати нас нагорода в іншому світі.

Та осягнення поставлених цілей є неможливим без сталої і безупинної боротьби, боротьби не лише з силами природи, але й боротьби "за місце під сонцем". Ця боротьба не дає "застоятися" людству, вимагає посвяти їй величезних зусиль, а одночасно є чинником, що усуває пережите, застаріле, прогниле.

Підчас боротьби перемагають нації, що складаються з одиниць, які ставлять добро цілості понад власне добро, інтереси націй - понад власні інтереси і завжди готові віддати життя "за друзів своїх", за щастя майбутніх поколінь.

Це - є підставою всякого поступу, і коли б було інакше спинився б поступ і спинилося б нарешті само життя!

Але не належить їго до тих "звеличників поступу", які кричать про всемогутність людського розуму і про безмежні можливості "непомилкової" науки. Адже ж це він вложив в уста свого Мефістові повні зідливого сарказму слова про істоту людського пізнання:

"Хто хоче щось живе пізнати
Той мусить духа з нього виганяти,
Тоді в його руках вже всі частини,
На жаль - зв'язок духовий їх загине".

і не менш влучну, повну глибокої іронії характеристику людської науки:

"... де забракне нам понять,
Там можна зручно слово підібрати,
Словами легко сперечатись
І з них системи будувати".

Та обмеженість людських спроможностей не встані і не повинна спиняти людського духа на шляху шукань і не повинна гальмувати справжньої жаги до знання.

Жити в шуканні й творчості, праці й науці, вміти попроситися з перейденим етапом для нового з вірою в майбутнє, в майбутні змагання, майбутні осяги - ось те велике завдання, яке повинна здійснювати кожна повноцінна людина. Це є завдання для всіх націй і всіх часів.

Саме ідея, яка лягла в основу Гетового "Фавста" є ідеєю універсальною, вселюдською ідеєю, хоча він не згадує про жодне "всесвітнянство", ідеєю, яка буде присвічувати все новим і новим поколінням. У цьому є заповідь безсмертності твору.

Лише на перший погляд може здаватися, що Фавст відкидає рішуче все нематеріальне, живучи лише земним життям і

заперечуючи всяке неземне існування! В дійсності Фавст зневірився лише в тодішній богословській науці, так як зневірився в магії і взагалі в могутності людського знання. Ця зневіра початково приводить Фавста до того, що він проклинає власне земне життя як цілість разом з усіма його принадами:

"То ж проклинаю я від нині
Зсі чари, що тримають тут
життя, неначе в павутині
Щоб ми не кинули цей кут"

Власне завданням Мефіста було праведного Фавста завернути на шлях, що веде до пекла, на шлях захоплення земним життям і байдужості до потойбічного і він переконує Фавста, що власне Фавст сам "розбив найкращий світ гнівною рукою" і радить "півбогові" Фавсту "почати життя знов", але вже під його, Мефіста, "опікою"! Щойно під градом аргументів Мефіста Фавст змінює свій погляд і заявляє:

"Що буде там - мене це не обходить
На цій землі я радістю втішаюсь,
Під небом цим я муками караюсь,
І аж тоді, як з ними попрощаюсь,
Нехай що хоче настає..."

Він просто, як каже німецький оригінал "не хоче й чути нічого" про інший світ. Однак і далі Фавст розуміє земне життя як арену для дії, як шлях до висот, а завданням Мефіста є приспати ненаситного, жадібного пізнати духа, що не міг задовольнитися нічим і вирвати з його уст оклик який вказував би, що Фавст задовольнився земними насолодами, задовольнився особистим і нічого більш не бажає. Та Фавст дивиться інакше! Він каже:

"Як я на ліжку ляжу в супокою
Хай буде тут кінець мого життя!
Коли скажу, обдурений тобою,
Що вже не прагну кращого буття;
Коли мене захопить насолода,
Хай буде це моїм останнім днем
.....
Як буду змушений гукнути:
"Спинися мить! Прекрасна ти!"
Тоді закуй мене у пута".

Та, як ми вже казали, Мефістові, випробувавши всі спокуси і догоджаючи всім бажанням Фавста - не вдалося його обдурити і задовольнити вічно спраглу душу!

Мефісто пробує неправильно пояснюючи слова Фавста забрати його в пекло, але тут янголи відвойовують душу Фавста і несуть її співаючи:

"Вдалося нам із лиха пут

"Шляхетний дух розкути:
Стремління вічне й ревний труд
Сподобились прощення".

або як каже текст оригіналу:

"Того, хто безнастанно поривається вперед

Ми можемо врятувати від загибелі".

Таким чином яким є, що справді "Фауст" це "мистецьке втілення духа сучасної людини" (слова самого Гете!) яка шукає і не може задовольнитися ні найвищим знанням, ні життєвими насолодами і тужить за абсолютом.

Сам великий поет розумів уся вагу свого "Фавста" і закінчивши цей твір, уважав, що закінчив "головний твір" ("Hauptwerk") свого життя, а тому всі наступні дні, казав він, "може розглядати як чистий дарунок, і в істоті речі мені цілковито байдуже чи я ще створю що-небудь чи ні".

Цим твором він виконав своє "життєве завдання", а людству дав чудовий мистецький твір, що своєю головною ідеєю здобув собі одно з перших місць у світовій літературі.

Ця ідея, самозрозуміло, притягла автора "Каменярів", українського поета і вченого Івана Франка, який подібно до Гете був універсальною людиною, працюючи одночасно на багатьох ділянках людського духа.

Сам Франко бачив своє покликання і покликання всякої людини у безупинній праці для майбутнього свого народу, у безупинній боротьбі за краще завтра. Цією обставиною мусимо пояснити те спеціальне зацікавлення І. Франка творчістю Гете взагалі, а Фавстом зокрема.

І. Франко кількома наворотами брався до перекладу Гетових творів, в тому числі й "Фавста". І. Франко почав свою працю над перекладом "Фавста" в 1875 році й кількома наворотами переклав першу частину. Переклад закінчив до 1882 року, в якому ця частина й вийшла окремою книжкою. Згодом опублікував ще І. Франко в 1899 р. третій акт з другої частини.

До цього уривка додав І. Франко свою передмову, в якій з'ясовує значіння і зміст перекладеної частини.

Самозрозуміло, ця книжечка видана яких 50 років тому, не могла задовольнити читача, і тому ще не один письменник і поет бралися до перекладу "Фавста". Переклад "Фавста" є взагалі річчю не легкою і то не лише тому, що писаний він віршом.

Гете, як і всі геніяльні поети, не знає, що значить ужити слово "для рими", як можна висловлювати десятима словами те, що можна висловити дев'ятьма. Мова "Фавста", не зважаючи на всю свою поетичність, є така ж стисла, як мова

математичної формули. Для правильного розуміння літературних типів, для характеристики дієвих осіб і для зрозуміння поглядів та ідей, які висловлює Гете устами своїх героїв, конечні були саме ті вислови, які вжив Гете. Найменша недокладність тягне за собою викривлення даного уривка і порушення цілості твору.

Таким чином "Фавст" до українського перекладача ставить такі вимоги: 1) досконале, до найменших нюансів, знання німецької мови 2) загальну освіту з інтелігенцією, що дорівнювала б інтелігенції й освіті Гете, 3) досконале знання власної літературної мови і вміння легко підшукати цілком відповідний оригіналові власний вислів, 4) глибоке розуміння духа Гетової творчості і 5) поетичний хист і вміння віршувати по можливості такі ж, як і у Гете.

Самозрозуміло, що досить важко знайти людину, яка б відповідала усім тим вимогам.

Отже, цим мусимо пояснити, що було тільки кілька українських перекладів "Фавста", більш або менш вдалих, чи навіть досконалих.

Говорячи про переклади "Фавста" на українську мову крім перекладу І. Франка, про який вже була мова, слід ще згадати про переклад початкових сцен пера М. Старицького і такі ж незакінчені спроби інших.

Серед тих перекладів "Фавста" безумовно найкращим є переклад українського поета Дмитра Загула, родом з Буковини, який з одного боку (як і більшість буковинців) добре знав німецьку мову, а з другого — його твори відзначалися добірністю вірша і чистотою мови.

Переклад Дмитра Загула вийшов у світ накладом В-ва "Вернігора" в 1920 році і тому не міг дістатися на більшу частину окупованої Московщиною України. На тій же окупованій Україні було зроблено згодом ще два переклади "Фавста". Один з тих перекладів (Улезка, 1926) відзначається досить великою кострубатістю, а в деяких місцях передає Гете, вульгаризуючи текст оригіналу, імовірно через незнання німецької мови, через незнання нюансів.

Текст Загула добре майже всюди віддає думку оригіналу, читається легко і робить враження мистецьким висловом. З великим жалем слід, однак, нагадати, що поразка більшованих Антантою українських збройних сил, поразка, яка прийшла майже по чотирьохлітній війні, веденій проти червоної Московщини не лише без найменшої допомоги сліпих політиків Антанти, але й в умовах, не тільки воєнної й економічної ізоляції, а навіть медично-санітарної, привела до занепаду того українського культурного життя, яке почало буйно розвиватися.

Завмерли на еміграції видавництва - змушено було спинити свою діяльність і видавництво "Вернигора", а поет-перекладач опинився під владою окупантів. Тому й появилася, як ми вже казали, лише перша частина "Фавста" в перекладі Д. Загула.

Треба думати, що тоді, коли Захід нарешті зрозуміє, що московський нарід є його непримиримим ворогом і що в його інтересі є не повторювати помилки Гітлера, тільки підтримувати народи, які прагнуть поділу московської імперії, а в першу чергу нарід український, який був протягом віків частиною західного світа, тоді знова почне розвиватися культурне життя і тоді щойно ми зможемо похвалитися повним зібранням творів великого Гете.

У 1955 році вийшов накладом Д.В.Х.Л. у Києві повний переклад обох частин "Фавста" пера М. Лукаша. Переклад досить добрий, хоча має недокладности і трапляються москалізми. Видано твір люксусово, хоча на жаль, лише в кількості 8 тисяч примірників, тоді як напр. ті ж окупаційні видавництва видають по українськи московських авторів у значно більших кількостях (для прикладу подаємо, що Толстого "Війну і мир" видано українською мовою в кількості 30 тисяч примірників, твори Лермонтова - в кількості 45 тисяч примірників, а твори Пушкіна в укр. перекладах кількома виданнями у ще значно більшій кількості примірників).

Це, безумовно, є прикре, що нині ми не маємо ще досі повного перекладу всіх творів Гете, але можемо потішити себе тим, що коли незалежні й багатші народи Заходу досі майже не мають перекладів наших кращих творів, то і нам можна вибачити подібний стан річей, який у нас не є наслідком браку зацікавлення творчістю інших народів. Це тим більше, що ми маємо не менше перекладених їхніх творів, аніж вони - наших.

Очевидно не обмежуються до самих перекладів зацікавлення українського народу творчістю Вольфганга Гете. На своєму місці ми вже згадували про вплив Рейнеке Лиса на по-яку аналогічного оригінального українського твору - "Лиса Микити".

Але існує ще й інший рід взаємин, який не можна окреслити словом "вплив", натомість який є наслідком певного почуття близькості і спорідненості з тими чи іншими творами і який виявлюється в словах, згадках, натяках на знайомі, близькі нам твори.

Двісті п'ядесят років виховує вже московська поліційна держава українську інтелігенцію на покручів-яничарів непомітно відділюючи її від західного світу психологічною "залізною завісою". Ця зденаціоналізована інтеліген-

ція навіть власне минуле бачила спотворене московськими окулярами. І цьому не слід дивуватися.

Коли москвини встигли змусити забути вільних європейських учених про те, що не москвини, тільки українці мали в IX-XII віках велику імперію, а в XII-XIV століттях незалежну державу, що володарі тої української держави були споріднені з усіма наймогутнішими володарями Заходу, що де-яких з українських королів коронував, як і західних володарів, римський папа, що в XVII-XVIII віках українці відбудували свою державу, яка в тому періоді біля сотні літ кривавилася в війнах з Московщиною й Польщею, що в північній війні володар України Мазепа дав своєму спільникові Карлові XII більше во-яків охочих битися проти расово чужого українцям і ворожого московського народу, ніж Карло XII привів під Полтаву своїх, то чи маємо дивуватися, що й про ці й інші речі могли не знати самі, виховані в московських школах українці?

І ось, коли українські інтелігенти, яких виховувано і виучувано в вірі, що найбагатшою і найкращою літературою світа є література московська, які мусіли прочитати десятки московських крапих і гірших авторів, але не мусіли читати, промовчуваних "іноземних" - все ж таки охоче читали, рідні їм по духу, твори крапих представників західньої цивілізації, то це заслуговує на спеціальну увагу!

Українцві з усіх боків підсовували і підсовують усяких Пушкіних, Толстих, Жуковських, Лескових, Шолохових, Еренбургів, Нікітіних, Некрасових і т. д., намагаючися відмежувати цілком від Заходу.

І ось, коли в таких умовах Максим Рильський в 1920 році мріє про західні центри цивілізації, про "острів, що осі-яв Шекспір, де Дікенс усміхався крізь тумани", про "білоодежну Лездемону" і "Венецькі води та мрамур сходів і кольон", то це вже явище надзвичайної ваги, це голос стихії, яка продирається крізь невидимі мури московської культурної сфери. Нехай нині Рильський "потурчився, побусурменився", нехай пустив у непамять той свій твір, але той твір був і є, і він свідчить про існування зв'язків, що еднають нас з рідною нам культурою Заходу.

І ось в таких обставинах, коли той же Максим Рильський в одній зі своїх поезій пише "старі знайомі - Фавст і Мефістофель", то ці слова говорять про міцний, давній зв'язок з Гетем більше, ніж якась суха розвідка про творчість або куртуазійна стаття з нагоди ювілею.

Коли Максиму Рильському відповідав з Праги чеської український поет Єв. Маланюк словами, в яких стверджуючи хви-левий занепад духа Окциденту, говорив про здрібніння і вуль-гаризацію Мефіста, про те, що "Фавст давно уже на біржі гра,

про Маргариту ж - шкода слів: *долари, шімі й tout pour vivre!*** - то це також є доказом існування того ж глибокого духового зв'язку між творчістю Гете й українською літературою.

Коли півукраїнець, комуніст, Микола Хвильовий, перейнявшись ідеями Донцова, починає бій за українську культурну незалежність від Москви, то не є жодним випадком, що він, закликаючи відновити наші зв'язки з Заходом, на підступне питання московських слуг, на кого в Європі він пропонує орієнтуватися, в кому бачить втілення Заходу, відповідає: "Це - європейський інтелігент у найкращому розумінні цього слова. Це - коли хочете - знайомий нам чорнокнижник із Віртембергу, що показав нам грандіозну цивілізацію і відкрив перед нами безмежні перспективи. Це доктор Фавст, коли розуміти його, як допитливий людський дух".

Тяжкі еміграційні умови, знищення в останній війні приватних і громадських бібліотек, з одного боку, а важкість перекладу українських віршів на німецьку мову - з другого боку, не дозволяють мені навести на закінчення віршів різних українських поетів або приов'язаних Фавстові та авторові "Фавста", або в той чи інший спосіб згадуючих про цей та інші твори Гете.

Тому, на закінчення, мушу обмежитися ствердженням факту, що, не зважаючи на всі невимовно важкі умови розвитку українського народу, умови, за які часто відповідальність поносять і західні народи, що імовірно ще платитимуть за свою короткозорість, існує міцний зв'язок між українською літературою в лиці її найкращих представників і чоловім представником західньої цивілізації, яким був і лишається Вольфганг Гете.

Міцний зв'язок з Заходом існує і порвати його Москві не вдасться так скоро, як вона того хоче, а творчість Гете була і лишиться близькою для кожного українця.

* * * * *
* * *
*

* З голосного "Послання" Е. Маланюка, що його нині усунули за згодою автора наші "цензори" зі збірки його творів. Подібно ж усунула і в У.С.С.Р. московська цензура з творів Рильського "Синю далечинь".

П У Ш К И Н І М И .

З ПРИВОДУ ЧЕТВЕРТОГО ВИДАННЯ РОЗВІДКИ:

"ПУШКІН І МИ".

Подана далі коротенька розвідка про ідеологічне обличчя А.С. Пушкіна, оперта на аналізі його творів є властиво вже четвертим її виданням. Не зважаючи на те, що протягом короткого часу розійшлося три попередніх видання — є дуже велика потреба в поновному опублікуванні її. Справа, звичайно, не в зацікавленні нашого загалу творчістю Пушкіна, а власне в кінцевій потребі познайомити наших читачів зі справжнім характером тої творчості, потребі, яка є викликана намаганнями москвофілів та їхніх симпатиків навіть серед еміграції з західних земель спопуляризувати Пушкіна, спекулюючи на необізнаності її з його творами, а в першу чергу з "Полтавою". При цій нагоді слід згадати, що хоча б протягом останніх п'яти літ, ми мали (поміж дрібніших) такі виступи, які ширили друком, спрепаровані самими авторами "погляди Пушкіна" на гетьмана Мазепу: проф. Килимника, статтю в 12 числі "Сучасної України" за 1952 рік* і нарешті — сторінку 122 праці П. Зайцева "Життя Тараса Шевченка", виданої Н.Т.Ш. в 1955 році в Мінхені.

П. Зайцев учився в московських школах і не міг не вивчати докладно "Полтави", а тому його намагання, використовуючи ті слова Мазепи, якими він згідно з поемою Пушкіна, хотів обдурити "Марію" (Мотрю), а які мали бути фарисейством і брехнею, є шкідливим намаганням всупереч правді переконати читачів своєї праці, немов "Шевченко, княжна і їх одностудійці бачили Мазепу таким, яким увижався й молодому російському поетові, коли в уста героя вкладав слова...", а далі довга вирвана цитата з Пушкіна, використана П. Зайцевим невластиво, всупереч виразному текстові "Полтави".

Не було найменшої потреби в праці про життя Шевченка згадувати кілька разів Пушкіна і не було потреби намагатися за допомогою "пересмикування карт" ширити фальшиву уяву про московського поета та московську літературу. Мало того, таке намагання п. Зайцева свідчить про регенерацію москвофільства і бажання прищепити його й тим українцям, що їх не обмосковлювала школа.

До того ж, тільки спекулюючи на незнанні справжніх поглядів Пушкіна, висловлених ним у його творах, можна подібними дегресіями підтримати лянсоване вперто і послідовно на

* Див. "Примітка ч. 2" в кінці книжки.

окупованій Україні цілком безпідставне твердження про вплив "великого" Пушкіна на творчість "провінційного", "селянського" поета - Шевченка.

Одночасно ведеться певними "науковими" установами вперта праця над регенерацією драгоманівського москвофільства головню у його лівих і найлівіших формах та над ступневим затиранням виразної, яскравої межі, що відділяла український національний патріотизм Шевченка від "українофільського" провінційного патріотизму більшості його сучасників, а тим самим з метою оброблення психіки політичної еміграції в дусі "відсутності єдиної родини".

Певним колам потрібно щоб загальний наш забув, що серед захоплених прихильників Пушкіна, які його свого часу відвідали, були і М. Максимович і К. Маркевич і Є. Гребінка, що навіть переклав антиукраїнську поему Пушкіна "Полтава", але не було - Шевченка! Певним колам потрібно щоб не тільки не знали більше нас слова М. Драгоманова, що Пушкін є для нього "рідним", "своїм" поетом ("Листи на Наддніпрянську Україну" стор. 59), але щоб ми й самі поволи почали уважати того ж Пушкіна нашим, а потім... потім і його батьківщину, нашою батьківщиною!

Коротко кажучи йде вперта послідовна робота "зукраїнізованих" москвинів і їхніх підголосків українського походження над ліквідуванням того здорового українського націоналізму, який зродився в огні визвольної боротьби проти Московщини й інших окупантів у роках 1917-21 та зміцнів і розвинувся протягом наступних 18 років, при великому впливі Донцова і закликом його передреволюційним "українством", яке забезпечило москвинам у 1917-21 рр. перемогу, допомогло вихованцям підмосковської "У.С.С.Р." пролізти, а потім - опанувати наші установи й організації та має забезпечити, на випадок яких нових катаклізмів на сході Європи, пановання "ведущею" нацією.

На тлі того процесу, наведені нами виступи прихильників Пушкіна, набирають властивого значіння, що виходить далеко поза межі літературних симпатій.

Такий стан справи робить konieczним поновне опублікування цієї розвідки про Пушкіна, з метою допомогти нашому загалу виробити свій власний погляд як на цього представника московського імперіялізму та шовінізму так і на чинність тих хто намагається викликати у нас симпатію до його творчості.

"На сдержанію література русская есть такая мерзость, такая мерзость безстыдства і наглості, как ні едіная література".

З.В. Розанов.

Здивований читач, прочитавши заголовок питає певно: чому саме в наші тривожні часи ми починаємо мову про... Пушкіна? Хіба це таке актуальне?

На це мусимо відповісти коротко: по прочитанні написаного, читач вже не буде ставити такого питання і побачить, що ця, на перший погляд "літературна тема" має глибокий ідеологічний підклад.

У 1937 і 38 рр. з наказу окупаційної московської влади по цій Україні "святковано" і "студійовано" Пушкіна, популяризовано його ідеї і його творчість, а разом з нею і взагалі московську літературу. Очевидячки, цілком слушно уважала московська влада цю справу за гостро-політичну і як такий, надала їй "ударний характер".

Царська Росія і Советська Росія вже багато років "учили" нас різних "істин" про Пушкіна та представлювану ним літературу і, природно, слід того всього лишився в психіці українських мас, а зокрема в психіці нашої української наддніпрянської інтелігенції, яка, мусимо визнати щиро, є страшенно обмосковлена, не помічає тої обмосковленості, що більше - часто ототожнює її з... освітою!!! Тому саме нам, спеціально в цій справі, важко буде з'ясувати читачеві де-які азбучні, ясні для кожної здорово-думаючої людини, істини.

Хай читач, прочитавши таке, загодя не "ображається", а спокійно поміркує разом з нами над явищем поміченим ще таким спостерігачем, таким уважним і глибоким психологом, як Гю де Мопасан, явищем, що з'ясовує силу "магії слова", тої "магії слова", яка є основою всякої реклами, яку широко використовує московська пропаганда, яка дуже часто закриває ціл-

ком відмінну дієвність. Ця ж "магія слова" впливає й на нас, коли ми думаємо про Пушкіна, бо зараз же витілюють поруч з його прізвиськом в нашій свідомості слова "великий поет-демократ", "оборонець волі" і т. п. І ці слова не дають нам побачити дійсності.

"Слова, слова, нічого лише слова" іронічні, чи героїчні, веселі, або глумливі, завжди вели перед у нашій історії", каже Мопасан у своїх подорожніх міркуваннях і увагах ("На воді") і подає далше такі приклади:

"Кльодвік, християнський король, слухаючи оповідань про муки Христа, витукнув:

"Чому я не був там з моїми франками!"

"Цей володар, щоб панувати самому, повірізував своїх союзників і родичів і доконав найнеможливіших злочинів. Але на нього дивилися, як на цивілізованого і богобійного монарха.

"...Ах! Чому я не був там з моїми франками!"

"Наполеон III заздалегідь погасив гнів нації, обіцяючи їй, що "імперія - це мир!" Імперія - це мир! Чудова брехня! Але потім, як це сказане він міг проголошувати війну цілій Європі, не боячись вже жодних неприємностей від свого народу. Він знайшов просту, виразну, захоплюючу формулу, яка так вражала, що факти їй нічого вдіяти не могли. Він воював з Китаєм, з Росією, з Мексикою, з Австрією, з цілим світом. Але яке це мало значіння! Це й досі згадують французи про 18 років спокою, які він дав. До цього додамо, що др. Донцов, який цитував цей уривок з Мопасана, подає ще такі приклади: "Довідавшись про повстання Мазепи, негайно видає Петро I маніфест, в якому пише: "... нікакой народ пад солнцем такими свободами і привілеїями... похвалітся не может, как по нашей Царскаво Величества милости народ Малоросійскій".

"Формулу проголошено: потім міг "великадушно" цар стинати голови, вішати, засилати на Сибір українських патріотів, скасувати гетьманат, заборонити друкувати українською мовою, а все знаходились легковіри, що вірили тій формулі".

Додамо від себе, що сучасні московські володарі, очевидно, спираючися на досвід XIX, XX віку, удосконалили ці методи задурювання мас. Відомо, що сучасна реклама спирається на вплив звички, себто вона якусь думку, яку хоче прищепити повторює беззастанно, аж поки всі вивчать її і до неї звикнуть. Так, хоч би якась фірма повторює всіма способами (через радіо, світляні реклами, реклами в часописах і т. д.) одне речення, напр., - "Найкращі в світі жарівки й електричне приладдя Філіпса". Люди, навіть ті, котрі не мають наміру щось купувати, вивчають нехотячи цю "істину" на пам'ять і коли потім несподівано купуючи електричне приладдя, мусять спинити свій вибір чи на лампі Філіпса чи конкурентній фірми, купують таки Філіпса, хоч не мали ніколи нагоди переконатися, що справді Філіпса вироби є добрі.

Московські окупанти користуючися тим же засобом, пустили в обіг безліч тверджень: ось напр. "Квітуча Україна" (хоча була півголодаюча), "дружба народів" (хоча москвини панували всюди), "советський народ" (хоча такого не існувало) і т. д. Очевидячки в культурній царині таким способом пущено було в обіг цілий ряд тверджень, які всі мали одну мету: прищепити масам не московським - думку, що московська культура й література - мало не найкраща в світі. Спеціально щодо Пушкіна, то советська пропаганда переслідувала три цілі 1) переконати всіх у величезній літературній та ідеологічній вартості Пушкіна, 2) в його користному впливі на літератури інших г.невслених Московщиною народів і 3) поширюючи так його вплив і значіння - прокласти шлях для ідей, яким служив Пушкін (про які буде далше мова).

Отже читач, який схоче скористатися з поданої розвідки, повинен за всяку ціну (хоча на час читання цієї брошури) вирватися з під гіпнозу тої московської пропаганди, зробити над собою зусилля й думати самостійно! Без того шкода часу.

Після цієї, конечної, на жаль, передмови, переходимо до теми.

Кілька слів на початку про велич і справжню вартість творчості Пушкіна. Є нечисленна плеяда письменників світового значіння, твори яких відомі всім народам світу (без пресії політичної влади), викликають захоплення у все нових поколінь і мали, або мають вплив на дальший розвиток всесвітньої літератури. Очевидячки, що читаємо ми тих письменників інших народів не для того, щоб довідатись про подробиці побуту тих народів (це часто можна довідатись і не з творів прекрасного письменства, тим більше, що народів з різним побутом є на світі аж надто багато і ніхто не ганявся спеціально за тим "побутом"), а цілком з іншою метою.

Коли брати під увагу тільки побут то життя папуасів або муринів племені Кру-Кру є не менш цікаве за московське.

Читаємо також чужих письменників і захоплюємося їх творами не тому, що вони надзвичайно гарно висловлювалися в чужій нам мові, або розвинули й збагатили ту мову, якою писали.

Гомер, Софокль, Арістофан, незнаний автор Трістана та Ізольди, Шекспір, Гете, Шіллер, Золя чи Байрон мали і мають вплив і значіння тому, що вони внесли нові ідеї, свіжі й поступові, що вони вказали нові шляхи творчого розвитку і непереможно опановують читача й письменника величчю свого духа. Отже на початку мусимо і ствердити: до цих велетнів духа - Пушкін не належить! Француз, українець, москвин чи англієць, знайомлячися не лише зі світовою літературою, а навіть з власною, не в стані проминути творчість Байрона, Гете та Шіллера. Німець, чи японець, еспанець чи італієць так само не могли познайомитися зі світовим красним письменством, не піз-

навши творів Байрона чи Золя! Але всі вони цілковито не потребують знайомитись (зі згаданих причин) з творами Пушкіна чи Міцкевича. І так фактично, крім людей, які зі спеціальною метою вивчають московську або польську літературу - ніхто цих авторів не знає.

Фактом є, що європейці мали, зроблені заходами самих москвинів, переклади частини творів Пушкіна, чужинці, що добре володіють московською мовою читали його в оригіналі, а проте він лишив у європейській літературі (себто мав вплив на еліту Заходу) такий же слід, як напр. Юрій Краль чи П. Ля Шоссе у німецькій літературі! Кілька прихильних уступів якогось критика, що йому особисто сподобався Пушкін - не міняють справи.

Пушкін, на що зрештою вказує навіть комір його сорочки, був під деяким впливом Байрона (як і Міцкевич), але ніхто в Європі не був під впливом Пушкіна.

Написав Гюґо "Бюґ-мартґаля" - Пушкін з нього "міцно" запозичив і вийшла "Капітанская дочь", написав Шіллер своїх "Розбійників" і... Пушкін написав "Дубровського". Написав Байрон "Чайльд Гарольда" і... Пушкін написав "Євгенія Онегіна", а Міцкевич "Пана Тадеуша". Навіть по тому, як брати Грімми опублікували померанську казку "Казку про рибалку та його жінку" в 1812 році, "написав" (змінивши пару подробиць) Пушкін в 1833 "Казку про рибалку та рибку". Написав Бальзак "Гобсека",... і написав Пушкін "Скупого лицаря".

Згадані автори впливали на творчість Пушкіна, а на кого з велетнів європейської літератури впливав Пушкін?

Звичайно, москвини й досі кричать про величезну вартість свого "Онегіна", а поляки носяться з "Паном Тадеушем", але вартість обох цих творів усе ж дещо інша, як вартість "Чайльд Гарольда", не кажучи вже про такі архитвори як "Фавст" Гете!

Очевидячки і "Чайльд Гарольд" і "Пан Тадей", і "Євген Онегін" є представниками верств землевласників-дідичів і відзеркалюють настрої тих верств, але яка ж різна суспільна й етична вартість тих настроїв! Замість похмуро-могутньої постаті Чайльд Гарольда, з його шуканням та боротьбою проти громадського фальшу та авторитету громади - перед нами Онегін, який ніби мав нагадувати Байронових героїв. Але як казав сам Пушкін "на чужой манер хлеб рускай не родітца" - родилась отже лише карикатура. Байронів герой, як і доктор Штокман Ібсена - це людина, яка бореться з громадою за свої ідеї, за вищу правду, а у Пушкіна знаходимо таке місце:

"Предметом став сужденій шумних
НЕСНОСНО, (согласітесь в том)
Между людей благоразумных
ПРАСЛИТЬ ПРИТВОРНИМ ЧУДАКОМ".

Онегін - це очевидячки "герой" але... тільки для такого

* висловлюємося обережно і делікатно.

"глибокого" гумориста, як ... Зошенко, та нічого не має спільного з героями Заходу!

Але ось дальше кілька слів звідти ж:

"Онегін (вновь займуся ім)
Убив на поєдинке друга
Дожів БЕЗ ЦЕЛІ БЕЗ ТРУДОЗ
До двадцяти шести годов,
Тамясь в бездействіі дасуга
Без служби, без жени, без дел
НІЧЕМ ЗАНЯТІА НЕ УМЕЛ".

Чи ж дивно, що таким "позитивним" типом і "глибокою" натурою не захоплювався ніхто в Європі?

Звичайно Онегіним :

"... овладело безпокойство
Охота к перемене мест.
Оставил он своё селенье
Лесов і нів уединенье,
Где акровавленная тень
Ему являлась каждый день
І начал СТРАНСТВІА БЕЗ ЦЕЛІ".

Як можна було передбачати кожному, хто знав Пушкіна, такий тип, в першу чергу захоплюється "Росією".

"Уж Русью только бредит он
Уж он ЕВРОПУ ненавидит
С ея паліткою сухой
С ея развратной суетой".

Принагідно мусимо зазначити, що засадничо чужі, європейській культурі, москвини інакше не уявляють своєї "любви" до Московщини, як лише в сполучі з обов'язковою ненавистю до Європи, ненавистю дикуна-раба. Очевидячки патріотизмом, мало не таким самим, відзначався і "Пан Тадей", але оба герої, їх спосіб думання й високість духа могли захоплювати лише їх власні народи, бо мусять же й вони чимсь захоплюватись!

Але порівняймо їх "світ" зі "світом" Чайльд Гарольда хоча б на підставі цих слів до Інези:

"Не познавай того сама
Яку гірку терплю я муку
Це не любви, не вражди
Не марної амбітності утрати.
Що серце рвуть не знать куди
Якихсь нових утіх шукати,
Це та отрута, що я пю
З усього, що стрічаю, бачу, чую!
Отрута ця мені й твою
Затемнює красу, як рай ясную!
Куди ж мені тікати геть
В які краї та клімати далекі
Однакова усюди смерть
ВІД ДЕМОНА УМА НЕМАЄ ЗТЕЧИ..."

Очевидячки, такий "демон" ні Онегіна, ні москвинів не міг переслідувати, а Пушкін взагалі, не знаючи, що робити зі своїм нудьгуючим ледарем-рабовласником на остаток мусів просто з ним "распрощатися". Ми також не входячи в подробиці чи ця пародія на "Чайльд Гарольда" була предметом поетової іронії, чи він не помічав її комічності, також "распращуємося" з цим "шедевром" Пушкінової музи, бо він також нам ні до чого, але спробуємо пошукати відповіді на питання: чи часом може не був Пушкін якимсь завзятим і послідовним революціонером, отже чи москвини, які робили земного бога зі Сталіна може з тої лише причини й підтримували культ Пушкіна? Бо ж ми бачимо, що генієм у всесвітньому розумінні він не був.

Отже, коли спробуємо шукати в творчості Пушкіна навіть не якогось революціонізма "а ля Марат", чи Барбюс, а просто послідовного і сталого ворожого відношення до славного на цілий світ своєю реакційністю московського царату - то й тут чекає нас несподіванка! Ось слова Пушкіна про зненавиджену демократичним Запорожжям ("Катерино, суча дочко...") і Т. Шевченком Катерину II:

"Уви, прамчались те времена златие"
Кагда пад скипетром ЗЕЛІКІЯ ЖЕНИ
Венчалась, славою СЧАСТЛИВАЯ РАСІЯ
Цветя пад кровом ТІШІНИ!....

Як бачимо, Пушкінові зовсім не перешкоджає, що саме Катерина в тій "щасливій" Росії закріпачила кілька мільйонів селян (хоч би і чужого, поневоленого народу), завівши панщину на Україні, яка після того й "цвіла" мов нині "цвіте" советська Україна під "кровом тішини". (Зоквала Катерина з усіма сусідами і з не сусідами).

А ось слова Пушкіна з вірша "На вазвращеніє""Государя Императора", присвячені Александру I.

"І нині Ти к сиnam, о царь наш вазвратілся
І край полуночі" восторгом азарілся!
Все лица радостью, ЛЮБОВІЮ БЛЕСТЯТ.....
Па стогнам* шум, везде сіяет таржество,
І ти среди талпи РАСІІ БОЖЕСТВО!
ТИ НАШ, о русскій царь!"

Наведені слова - це звичайно вислів телячого захоплення московського імперіяліста після "перемоги" над Наполеоном. Принагідно слід звернути увагу, що Наполеон I ввів у життя і закріпив цілий ряд досягнень французької революції, власне тих, які були оправдані і мав проти себе коаліцію реакційну, яка стояла на ґрунті монархічної законності й побоювала Наполеона, бо не признавала в ньому "помазанника Божого", а уважала його "узурпатором". Той "спокій" який устали-

* стогни - по нашому майдани, площі.

ли монархи по поваленні Наполеона, відомий яко час найгіршої реакції. Отже на тлі цього цікаве світло на "ідеологію" Пушкіна кидає не лише не раз яскраво виявлена зненависть до Наполеона, змальовуючи якого він не шкодував темних барв, але й такий уривок з вірша, присвяченого "Принцу Оранському".

"Свершилось ... ЗЗОРАМІ ЦАРЕЙ
Європи твордий мір асновав
Акови свергнувший ЗЛОДЕИ (себ то Наполеон)
Магущей бранью снова скован".

Так "ідилічно" змальована перемога реакції і часи реакції.

А ось знова слова з вірша, присвяченого "Єя Імператорському Величеству Государине Императрице Єлісавете Алексеевне".

"На ліре скромной, благородной
Земних богов я не хваліл...
Я не раждён царей забавить,
Стидливой (?!!!) музою своею.
НО ПРИЗНАЮСЬ...
Я вдохновенный Аполлоном
Єлісавету в тайне пел
Я пел на троне добродетель.
І НЕПАДКУПНИИ голос мой
БЫЛ ЕХО РУССКАГО НАРОДА".

Як бачимо, цей наче б то патентований "ліберал" і "демократ, той Пушкін; який сам запевняє нас в "неподкупності" своєї "музи" не раз, не два славословив московських царів, співаючи:

"Боже царя храни
Славному долги дни
Дай на земли!"

Коли повірити Пушкінові, що голос його був "не падкупний" - значить він широ вихваляв московських деспотів. Спеціально тут треба звернути належну увагу на свідоме обдурювання московською елітою широких мас!

Порівняймо два видання (повні) "Пушкіна - 1921 року Берлінського еміграційного видавництва "Слово" і 1936 року московського держ. видавництва "Художественная література". У першому і другому томі (оба видання шеститомові) еміграційного видавництва зникло дуже багато характеристичних для всякого москвина, а зокрема для Пушкіна цинічних порнографічних віршів (тим було соромно в Європі таке видавати), а в советському - зникли різні "царехвальні" вірші "революціонера й громадянина" Пушкіна, зокрема зник вірш, якого ми вже подали початок

Ось цей вірш у цілому:

"Боже царя храни

"Славному долгі дні
 Дай на землі!
 Гордих смірителю
 Слабих хранітелю
 Всех утешітелю
 Веьо ніспослі
 Там громкой славою
 Сильной державою
 Мір он пакрил
 Здесь безмятежною
 Сенью надежною
 БЛАГОСТЬЮ НЕЖНОЮ
 НАС ОСЕНІЛ!
 Брані в ужасний час
 Мошно хранила нас
 Верная длань
 ГЛАС УМІЛЕНІЯ
 Зот наша дань".

Коментарі до цього "гласа умілення" з нагоди "ніжності" московського царату здається - зайві!

Може хтось би собі думав, що Пушкін не помічав жорстокостей чинених московськими царями і вірив у їх "благодать нежную"? - Але цьому перечать слова із вірша, в якому він згадує про Петра I, пропонуючи пануючому монарху брати з того звірця приклад:

"Семейним сходством будь же горд
 Ва веьом будь пращуру падобен:
 КАК ОН НЕУКРОТИМ і твоя
 І память, как он - незлобен".

І тут слід нагадати, що з хижаків-звірів уважаються "неукротимими" - тигри, леопарди, пантери...

Загальне ж настанавлення Пушкіна, якого москвини оповістили "поетом-демократом" і "поетом-революціонером" видно хоч би з його вірша "Моя родословная", в якому між іншим читаємо:

"І сходно куплений арап (це б то: мурина)
 Вазрос УСЕРДЕН, непадкупен
Царю наперсник, а не раб....

.....
Воділісь Пушкіни з царями
 Із ніх бил славен не адін!"

Наведені слова, як бачимо, ясно виявляють не лише пошану Пушкіна до московських царів, але й те, що він пишається їхньою ласкою та хвалиться широю, відданою службою царям своїх предків.

Те, що він відповідаючи "Фіглярину" - заявляє, що тепер він "міщанин" - це лише іронія на тлі довгого реєстру заслуг

перед московськими царями своїх предків, їх вірності царям, за яку вони навіть, як він пише, де-коли (підчас переворотів) страждали. Лейтмотив цього "демократичного" твору "і ми в пошані у царів теж бували".

Батьківщина Пушкіна - це в першу чергу царська московська імперія, "православ'є" і царат і вона викликає "ура патріотизм":

"СТРАШІСЬ, о рать ІНОПЛЕМЕННИХ

Россіи двинулись сини

Іх цель, іль победить, іль пасть в пилу сраженія

ЗА ВЕРУ, ЗА ЦАРЯ". (Зосп. в Царском Селе).

Але ж торкається його соціальних поглядів і симпатій, то очевидячки вони були такі ж, як і у всіх його сучасників - злегка поступових поглядів дідичів, тому він у своєму творі "Разговор с Англичанином" ідеалізував кріпацтво, протиставляючи його "поневоленню" англійського селянина.

Отже чому Пушкіним захоплювалася не лише царська Росія, демократична Росія, але й більшовицька Росія, яка так енергійно намагалася прищепити українцям культ Пушкіна?

Відповідь на це проста:

Зсі здорові нації провадять між собою боротьбу за існування та намагаються побороти слабійші нації, щоб їх коштом багатіти самим, збагачувати свою культуру та зміцнювати своє становище в світі. Тому очевидячки, всі такі нації, незалежно від того, чи признаються вони до того, чи заперечують, все є націоналістично настроєні, а всякий націоналізм є імперіялістичний. Отже всі москвини в більшій чи меншій мірі (в залежності від стану свідомості) були й є імперіялістами, а що Пушкін є чи не найбільшим імперіялістом серед письменників "старої Росії" то тому йому все не лише прощено, але й підтримується культ Пушкіна. Культ Пушкіна - це культ московського імперіялізму.

По 1917 році, коли почали українцям відкриватися очі на московську політику, очевидячки зразу не можна було пропагувати Пушкіна, бо його ідеї лише скріпили б протимосковські настрої, але після кількох років політики винищування або упідлювання свідомішого українського елементу, після того, як "патріоти" типу Гулака-Артемівського, за допомогою влади опанували літературу й мистецтво та відроджуючи імперський патріотизм останнього лише забарвлений на багряно ("ренесанс 20-х років) підготували потрібний ґрунт, вже можна було знова пробувати "підсунути" нам, яко наші, ідеї ворожого нам московського імперіялізму, можна було впрягти, як слухняних рабів нас до московського воза!...

Тоді то почали й серед нас ширити знова, як за царського часу, культ Пушкіна.

Московські червоні імперіялісти, охоче забули усі царе-

славні вірші Пушкіна, забули його "лібералізм рабовласника" тільки тому, що Пушкінові твори, краще за всякі інші, зміцнювали й ширили московський імперіялізм, шовінізм і ксенофобію.

Ці прикмети зміцнювали московську націю, озброювали її, психічно, підготовляючи до боротьби за пановання над світом. але ці ж прикмети, перетворювали, попереду обернені на політичних немовлят, поневолені Москвою народи, в тому числі й українців у яничарів, котрі після того могли ставати найкращими військами кремлівських падишахів.

Звичайно, самі "яничари" не бачать того і тому наша замотилучена москвинами інтелігенція хотітиме "доказів" (сама їх під гіпнозом москвинів не вміє знайти), у першу чергу імперіялізму Пушкінового - отже ми їх тут подамо.

Хай собі для початку поміркують трохи наші читачі над провідною ідеєю Пушкінової поеми "Мідяний вершник". Зона є не лише "взагалі" звеличуванням Петра I та його міста:

"Люблю ВАЕННАЯ сталіца
Тваей твердині дим і гром,
Кагда палношная царіца
дарует сина в царській дом
ІМІ ПАВЕДУ НАД ВРАГОМ,
Рассія СНОЗА торжествует,
Красуйся град Петров і стой
НЕКОЛЕБИМО , КАК РАССІЯ".

В цьому творі він не лише захоплюється "непереможністю" московської імперії, підкреслює не лише момент московського панування, а й збирається загрожувати іншим націям,

"ВРАГДУ І ПЛЕН старінний свой
Пусть волни фінскія ЗАБУДУТЬ,
Отсель ГРОЗИТЬ МИ БУДЕМ ШВЕДУ"

але в цьому творі він вивидує ідею імперіялізму взагалі, імперіялізму як такого: "Мідяний вершник" з Петрової площі Петербургу - це символ московського імперіялізму який має здійснити ті цілі, які ставить перед собою московське бажання панувати над світом і перед цією ідеєю має збліднути всяка думка про дрібне щастя тепер живучих одиниць, щастя громадянина чи обивателя. Може собі втратити обиватель все, але ... повинен, оскільки вже не встані розуміти й захоплюватись такими імперіялістичними мріями, то хоча б, за прикладом героя поеми:

"Колпак ізношений симаць
Смушонних глаз не падимаць
І іті украдкой" -

повз пам'ятник творця московської імперії.

Сучасні московські володарі хочуть також змусити й український народ, скинувши слухняно свою поношену шапку, в дрантивенькій совєтській одежі (яку до того наказано уважа-

ти за чудову) з пошаною вступатися зі шляху плянам московського поневолення народів. Зарто при тому нагадати, що в "Фавсті" Гете жертвує щастям Філімона і Бавкиди, але жертвує ним во ім'я щастя мільйонів, во ім'я поступу і розвитку, а Пушкін підкреслює в цілому "Мідяному Вершникові" стало лише ідею могутності московської імперії, ідею "непереможности", захоплюється тим, що вона загрожуватиме іншим.

Крім "Мідяного вершника", в якому звеличуваний є імперіалізм московський, взагалі, інші твори Пушкіна переповнені також виявами московського імперіалізму. Ось його декларативне звернення до Європи, яке він назвав "Клеветникам Росії" (подаємо з нього цікавіші уривки й вирази):

"Ви грозни на словах, попробуйте на деле
Іль старий багатирь пакойний на постелі
Не в сілах завітати свой ізмаїльський штик
Іль руссава царя уже безсільно слово?
Іль НАМ С ЕВРОПОЮ спорить ново?
Іль русский ат пабед атвик?
Іль мало нас? ілі АТ ПЕРМІ ДО ТАВРІДИ
Ат фінських хладних скал до ПЛАМЕННО КАЛХІДИ
Ат потрясьонаво Кремля до стен НЕДВІЖНОГО КИТАЯ
Стальной щетіною сверкая, не встанет РУССКАЯ земля?"

"Так висилайте ж своїх озлоблених синов
Есть место ім в палях Росії
Среди не чуждых ім грабов".

З наведених задирливих слів аж бє зарозумілий шовінізм, свідомість ворожости Росії до Європи в цілому і крайня агресивність.

Чи ж ці уривки не характерні й для слідуючих поколінь московських патріотів: для Блока ("нас тьми і тьми і тьми" - "Скити"), або Лебедева-Кумача (ат Маскви до самих до акраїн южных гор і северных морей, русский там шагает, как хазяїн необятной родини своей)... (Це перша редакція; потому текст був змінений і замість "русский" вставлено "человек". В українському перекладі зникли також "акраїни". "Червоноармійська пісня" 1939 р.)

Для них, як і для Пушкіна і Кавказ, і Україна, і Фінляндія, і Польща й Азія аж до Китая (а як пощастить, то й далі) - "русская земля", яка має на поклик - "хазяїна" кидатися на ворогів московських мов дворові пси! Ворогом Росії уважали й уважають москвини всю Європу, якої культура їм не нависна, весь Західний світ, всі народи, які здібні ще ставити спротив московській зажерливості

З наказу московської влади ще кілька років тому друкувалося безліч статей писаних московськими підлабужниками на теми "Пушкін і Кавказ", "Пушкін і поляки", "Пушкін і Україна",

"Пушкін і фіни", "Пушкін і Белорусь", яких метою було: змусити тремтіти від "щастя" згадані народи, бо "сам Пушкін" про них "згадував".

Несамохіть пригадуються слова Шевченка:

"Аж потікть та товпляться,
щоб то ближче стати
КОЛО САМИХ: може вдарять,
Або дулю дати
Благоволять - хоч маленьку,
Хоч пів-дулі аби тільки під самую пику".

Так усі сучасні "блюдолизи" навипередки вихвалювали Пушкіна за те, що "благоволив" хоча "дулю дати". А тим часом варто було б не з тих статей, а з самих творів довідатися як "згадував" Пушкін ті всі народи!

Пригляньмося на початку відношенню Пушкіна хоча б до народів Кавказу і принагідно порівняймо його собі з відношенням нашого Шевченка до тих же кавказців. Ось якими на вступі у своєму "Кавказькому полоненному" малює кавказців Пушкін:

"Черкеси ПРАЗДНІЄ сидят
Воспоминают...
АБМАНИ хітрих узденей
Удари шашек їх ЛЕСТОКИХ,
І пепел разорьонних сьол".

"Вот русский - хищник возопил" (у нас кажуть "тримай злодія"! Це ж хижак московський на другого каже - хищник! - Авт.)

"Громада гор
ГНЕЗДО РАЗВОЙНИЧЬИХ ПЛЕМЬОН
Черкесской вольности аграда".

Природньо, що змалювавши цими словами в такому негативному насвітленню жертву московської захлапности, автор так ставиться до підбивання Кавказу:

"На негодующій Кавказ
Паднялся наш арьол двуглавий".

Почувся на Терці "грохот русскіх барабанов" і захоплений московський імперіяліст-Пушкін заповідає:

"ТЕБЯ Я ВАСПАЮ, ГЕРОЙ,
О Котляревскій, біч Кавказа!
Куда не мчался ти гразой
Твой ход, КАК ЧЬОРНАЯ ЗАРАЗА
ГУБИЛ НИЧТОЖИЛ ПЛЕМЕНА..."

Але перестав воювати цей "герой" і знова ВАСТОК ПАЛЕМ-ЛЕТ ВОИ".

Очевидячки Пушкін, поклики до боротьби з Московщиною за волю, інакше не може звати, як лише "виттям", а борців - бандитами і в "патріотичному" захопленню погрожує:

"Смірісь Кавказ, ідьот Ермолов",
а коли вже по всьому, то захоплено каже:

"ВСЬО РУССКАМУ мечу подвластно,
Кавказа гордые сину
Сражались. Гиблі ви ужасно.
Но не спасла вас ваша кровь".

і мріє Пушкін про денационалізацію, про цілковиту денационалізацію підбитих народів і про те, що нащадки їх, начитавшись Пушкіна, уважатимуть своїх національних героїв за бандитів!

"ІЗМЕНИТ прадедам Кавказ"...
"Возвестят о вашей КАЗНИ
Преданья ТЬОМНЫЕ молви".

Порівняйте тепер це з такими словами Шевченка з нагоди того ж завойовання москвинами Кавказу:

"Ненагодовану і голу
Застукали сердешну волю
Тай цькуємо...."
"Івам слава, сині гори,
Кригою окуті
І вам лицарі великі
Богом не забуті!
Борітеся, поборете:
Вам Бог помагає;
За вас сила, за вас воля
І правда святая!
"Чурек" і "сакля" - все твоє -
Зоно не прошене й не дане..."

Здається, кожному ясно, яка безодня є між відношенням Шевченка до кавказців і до свого приятеля, що мусів воювати з ними ("не за Україну, а за її ката довелось пролити кров до-бру") та відношенням московського "поета-революціонера" Пушкіна!

Отже, пощо ж він пише про Кавказ? А ось, що відповідає на це Пушкін:

"... Муза к пределам Азії летала
І для ЗЕНКА СЕБЕ срывала
Кавказа дікіє цвѣти".

це так би мовити "колоніальна експлуатація підбитої країни в царині поезії".

Таке ж очевидячки, є відношення Пушкіна й до поневоленої Польщі, спроба повстання, якої проти московського гнету викликала ряд віршів, позначених неаби якою зненавистю до цього "небезпечного" ворога! Навіть до мертвого Кутузова звертається з цієї нагоди Пушкін з таким "ляментом":

"Встань і СПАСАЙ ЦАРЯ І НАС
О, старец грозный! На мгновенье
Явись у двері гробовой
Явись, вдахні восторг і рвенье
Полкам, аставленным табой!"

Та бачучи, що Кутузов не встає з домовини, оскаженівший Пушкін, аж захлинаючися, сам кличе всіх ворогів московських до бою:

"Ступайте ж к нам, Вас Русь зовьот"

- і погрожує:

"Что взяли ви? ... Ещѣ ли росе
Бальной, разслаблений калосе?
Скажете, скоро ли Варшава
Предпшет гордый свой закон?
Куда атдвінем строй твердинь
ЗА БУГ, ДО ВОРСКЛИ, ДО ЛІМАНА?
За кем останется Волинь
За кем, НАСЛЕДІЄ БОГДАНА
Прізнав мятежные права
Ат нас отторгнеться Літва?"

- "Сматріте всею стоїт она (Росія)
А вкрут неа волненья палі
І Польщі участь решена.
Победа! Сердцу СЛАДКИЙ ЧАС
Возстав із гроба своево
Суворов відіт ПЛЕН ВАРШАЗИ!"

Загарбання чужих земель, нищення цілих народів і борсання під брутальним московським чоботом - ось, що викликало ентузіазм у "волелюбного симпатика декабристів" - Пушкіна і що викликає захоплення Пушкіним у цілого, такого ж "волелюбного" як і Пушкін, московського народу.

Завоювати хоча б півсвіта, мріяв цей герольд московського імперіялізму, зденаціоналізувати всіх, накинати їм московську мову, щоб ті народи зрадили своїх батьків, вбитих і замучених москвинами, а їх нащадків, які стануть погноєм московським, присилувати любити й захоплюватись "творами" свого найбільшого ворога - Пушкіна!

"Слух обо мне прайдьот па всей Русі ЗЕЛІКОЙ

І назовьот меня ВСЯК СУЩІЙ В НЕЙ ЯЗЫК

І ГОРДИИ ВНУК СЛАВЯН ("внук славян" - цебто зденаціоналізовані внуки словянських народів, поневолених Москвою)

І ФІН І НИНЕ ДІКІЙ

ТУНГУЗ І ДРУГ СТЕПЕЙ КАЛМИК"

(що до "калмика" то може це геніяльне пророцтво" про - Джамбула?).

Як бачимо "Русь" у Пушкіна справді досить велика - містить в собі не тільки білорусів але й фінів, поляків і навіть "жовторосів"-тунгузів і інших подібних "почитателів" Пушкіна.

Очевидячки не забув Пушкін. і про нас українців, до ко-

трих ставився, як до московських рабів, "холопів" країну котрих трактував, як кольонію, а історію і красу котрої використовував для збагачення московської літератури, як і красу Кавказу.

Ось вірш, що свідчить про трактовання українців поетом - "аристократом", як невільників-холопів, як щось нижче:

"Не таргавал мой дед біліамі
В князя НѢ ПРИГАЛ ІЗ ХАХЛОВ
Не пел на клірасе с дячками
Не ваксіл царскіх сапогов".

Як бачимо для нього бути українцем ("хахлом") є однозначне з такими "холопськими" заняттями, як продаж на вулиці млинців, або чищення царських чобіт!

А тепер кілька "скромних" слів Пушкіна, які показують, що Україна була для нього типовою кольонією, де солдат імперіальної армії може собі обжиратися до схочу чужим, коверзувати, як сам хоче і якому має служити все від майна поневолених, до їх жінок включно:

"Толь дело Кіев! Что за край!
Валятса самі в рот галушкі,
Віном хоть пару поддавай,
А маладіци - маладушкі!"

В тому ж вірші далі й згадується за таку ідеальну "білу рабину":

"ПРІБЮ - Марусенька моя
Словечка не промолвіт грубо".

Чи ж дивним може бути після всього сказаного, що Великий гетьман України - Іван Мазепа, котрий пробував свого часу, в критичний для Московщини мент, урятувати свій край з під московського ярма - викликав у Пушкіна просто скажену ненависть.

Висловом цієї ненависти й була Пушкінова поема "Полтава".

Тому, що ця "історична" поема, як найбезсоромніше викривлювала і перекручувала історію, та обпаскуджувала перед некритичною масою зденационалізованих, позбавлених справжніх історичних відомостей, нащадків наше минуле - її особливо енергійно стало поширювали й популяризували москвини.

Напочатку мусимо сказати кілька слів про історичні факти в освітленні історії і в освітленні Пушкіна. Гетьман Мазепа, як і ряд кращих гетьманів, його попередників (Богдан Хмельницький, Виговський, П. Дорошенко) мріяв віддавна про визволення з під Москви рідного краю. Напочатку його гетьманування повстання проти Москви Петрик робив за відомом і з волі Мазепа. Укладаючи союз зі Швецією - гетьман Мазепа повторив лише спробу гетьмана Хмельницького вирватися з під впливів Мо-

скви за допомогою Швеції. Мазепа дбав про українську культуру, побудував дуже багато розкішних церков і будов, намагався зміцнити українську владу. Кочубей був одним з його однодумців, але мріяв стати гетьманом, тому за намовою жінки так негативно поставився до сватання гетьмана Мазепи. Мазепа був закоханий в одну з дочок Кочубея, яка звалась Мотрею й вона його рівнож кохала гаряче. Історичні документи (в тому числі переписка) доводять, що коли Мотря, яку дуже катувала стара Кочубейка, втікла до Мазепи, гетьман не бажачи неславити дівчинч, а також захитати гетьманського авторитету - просто з сіней, де її зустрів, негайно з почотом відправив назад до батьків. Мотря потім йому це випоминала.

Пізніше Мотря вийшла заміж за одного з мазепинців і разом з ним пішла на заслання, на Сибір.

Кочубея за його доноса, уважаючи донос фальшивим - тортували москвини у Витебську і потім москвини ж засудили на смерть. У Борщівці був лише виконаний засуд. Гетьман Мазепа, а тим більше Орлик ніколи не займалися жодними допитами, тоді, як московський цар Петро дуже любив брати участь особисто в тортуванні в'язнів і сам охоче виконував обов'язки ката.

Очевидячки, правда - Пушкінові для знеславлення Мазепи не надавалася і тому він вирішив покористатись правом поета, не оглядаючись на те, як справді було. Однак поета, коли він знехтує історичною правдою, все ж зобов'язує інша, т. зв. "художня правда". Письменник, творячи інший, свій, не існуючий світ - усе ж мусить так укласти події, так їх умотивувати, так узасаднити характеристики, щоб вони впливали логічно одна з одною і щоб не було жодних суперечностей внутрішніх. Пушкін і тут не показався першорядним майстром - жива правда історії занадто тяжіла над ним, а з другого боку засильна була зненависть до гетьмана Мазепи, яко символа української ідеї. Це все спричинилося до того, що в поемі "Полтава" немає також і "художньої правди", що її цілковито, як твір мистецтва обезцінює. Ми її розглянемо, головню, як яскравий, документ справжніх "почувань" Пушкіна до України.

Як же виглядають історичні події в кривому дзеркалі "Полтави" Пушкіна?

"Полтава" поділена на "пісні".

Пісня перша змальовує нам багатство й значіння Кочубея, красу його доньки, обурення батьків ір доньки з нагоди сватання гетьмана Мазепи. Відмова гетьманові, втеча доньки до гетьмана з яким вона за Пушкіним лишається жити. В ній же описує Пушкін, як сприймає цю ганьбу Кочубей, його бажання і плани помсти. Тут же тенденційно змальовує нам настрої й відносини на Україні, які, згідно з Пушкіним, вирішив використати

Мазепа для своїх егоїстичних цілей.

Як запевняє Пушкін своїх читачів, лише прихильники "кровавої старини" домагалися зарозуміло ("кічливо") в легковажному ("легкомисленний") захопленню щоб використати наближення Карла XII. Такі настрої були властиві наче б то тільки частині молоді, яка "оволодіє пілєю" (це б то опанована анархічними настроями) прагнула небезпечних ("опасних") змін, забуваючи про ярмо в якому була їхня батьківщина до Богдана і "святі" обіцянки Богдана. Власне такі настрої молодих авантюристів і хотів згідно з Пушкіним спритно використати Мазепа.

З якою метою? На це дає Пушкін в тій же пісні відповідь, коли змальовує нам вдачу гетьмана Мазепи. Читаємо там про "коварную" (лукаву, підступну) душу, Мазепи, яку "важко розгадати", та Пушкін її "збагнув" і пише попереджуючи читача, що "чем Мазепа злей, чем серце в ньом хитрей, ложней (брехливіше), тем с віду он не осторожней" і тим більше є фальшивим з оточуючими його людьми, яким і не сниться ким є справді Мазепа!

"Не многим может быть известно,
 Что дух его НЕУКРОТИМ,
 Что рад и честно и ВЕЗЧЕСТНО
 Вредит он недругам своим;
 Что ни единой он абиди
 С тех пор как жив не забивал,
 Что далеко ПРЕСТУПНИ види
 Старик надменный прастирал;
 Что он НЕ ВЕДАЕТ СВЯТИНИ
 Что он не помнит благостини
 Что он НЕ ЛЮБИТ НИЧЕГО
 Что КРОВЬ ГАТОВ ОН ЛИТЬ КАК ВОДУ
 Что ПРЕЗИРАЕТ ОН СВАБОДУ,
 Что НЕТ АТЧИЗНИ У НЕГО".

Цю огидну, обурюючу кожного українця, що не став московським яничаром, "характеристику" шляхетного великого патріота і державного мужа, цю жовчну гідь московської зажерливої душі, якою московський поет обхляпує тінь гетьмана Мазепи, подаючи її від імени автора, так розцінює відомий московський критик Ю. Айхенвальд: "Еті стіхи убивають, ето - смертний приговор, ето - удари молота, якими пригвождається Мазепа к позорному столбу". "Пушкін" пише Айхенвальд, змальовує нам Мазепу "как человека без атчизни... Оттаво по мислі Пушкіна, Мазепа, нічем своїх дел не асвятівший, нікакой ідеей ілі верой не проникнутый" "страшний своїм коварством, безмерно-лукавий властитель умов і сердець не только мужских но і женских". Цей Пушкінів Мазепа дурив і Мотрю, а коли очі

* Див. "Примітка ч. 2" в кінці книжки.

її нарешті відкрились - вона збожеволіла "увідев настоячево Мазепу" бо "перед нею спала пелена, і вместо краси - явилось безобразіє (гидота), вместо негі і любви - безпределная жестокость" ("Бібліотека великих писателів под редакцією Венгерово" - "Пушкін" т. III, вид. 1909 р. стор. 2-3)

Бо ж і справді: чи ж не лише на загальне призирство може заслуговувати людина, що не має батьківщини, людина, що стала яничаром, що не має нічого святого, що ненавидить волю і не знає почуття вдячності?

За Пушкіним цей "злой старік" віддавна ховав на самому споді душі свої жадливі, темні задуми і тому зве його Пушкін стало "злочинцем" ("зладей").

І має цей злочинець-зрадник виявлювати енергійну діяльність. У ньому "не слабеет воля злая", "неукротім преступний жар". Адже ж Пушкін ненавидить його так, бо прекрасно розуміє, що Мазепа це не "ворог деспотизму Петрового" тільки "враг Росії". І цей, як його зве Пушкін, "Іуда" (Юда) обдурих "самого" царя який його ще й потішає! Мазепа ж, за Пушкіним, використовує таке довіря Петра І і "с кровожадними слезами в холодной дерзости своей" домагається смерті в руках ката "нешасного" Кочубея. Тут Пушкін театральні витіює "Чьей казни? Чья дочь в объятиях твоих?" і далі пише, звертаючись до Мотрі, "Не знаєш ти каково змія ласкаєш на груді своей" і питається, яка сила змушує її вірити Мазепиним "лукавим речам".

Після такої характеристики Мазепа, характеристики не лише цілковито безпідставної і вигаданої, як вигадане все, що торкається кари Кочубея, але й обурюючої та заздалегідь підготовлюючої читача щоб не вірив ні одному слову гетьмана жойно в "Песне второй" оповідає Пушкін, як наче б то Мазепа, щоб підготувати Мотрю до відомости про закатовання батька, грає на її патріотичних почуваннях і облудно розповідає їй про свої наче б то патріотичні пляни.

Далі описує Пушкін, як наче б то Орлик катував Кочубея домагаючися щоб виявив де заховані його скарби, його золото. Потім - опис покарання Кочубея на горло, опис полтавського бою, звеличування московського царя Петра.

Описуючи ж святкування Петром його перемоги пише Пушкін:

"Где ж Мазепа? где зладей?

Куда бежал Иуда в страхе?"

"Зачем король не меж гостей?

Зачем изменник не на плахе? *

Знав Пушкін, що кращі майстри слова не раз робили на читача відповідне враження умілим уживанням епітетів, але у

* не оскараний катом.

них ті епітети все були узасаднені, а Пушкін цим не дуже журиться, як та баба перекупка, що має конкурентку. Так напр. пишучи про Наполеона, він все пише так:

"В умі ГУБИТЕЛЯ теснілись МРАЧНИ думи
І к дальнім берегам возведші взор УГРЮМИЙ,
СВІРЕПО прошептал:
ВСЬО СГІНЕТ і тогдa, в всеобщем разрушені
ЦАРЬОМ ВОЗСЯДУ НА ГРОБАХ!"

Що обходить Пушкіна, що такими словами виливати свої мрії, Наполеон в жодному разі не міг!

Той же метод стосує Пушкін і до Мазепи і до Орлика і до Карла XII. Мазепі він не шкодує найгірших епітетів, з метою як лише можна очорнити його і закріпити у читача вражіння від Мазепи, як від чогось гіршого ніж - найгірший злочинець. І тому хоч би читаємо:

"Іздавна замисел УЖАСНИЙ
Взлелеял тайно ЗЛОЙ СТАРІК".

Дальше у Пушкіна "гетман злодей" (це б то "злочинець") з Орликом, "...как вори"

"Ведут свої переговори
Ізмену цєнят меж собой",
"Павсюду тайно сект яд
Сво падослание слугі".

Ще далі одержує Мазепа назву "Іуди" і т. д. Поміркуйте, холодно, чи узасаднив хоча чим небудь вигаданим Пушкін усю ту огидну лайку (бо як її інакше назвати) і брудні свої наклепи? Очевидячки, що ні, а навіть більше того, пару сторінок перед тим мусів Пушкін признати, що:

"Україна глухо валнавалась
Давно в ней іскра разгоралась
Друзья КРОВАВОЙ (знова неузасаднений епітет
для збещення чужих визвольних змагань)
старіни

Народной чаялі войны
Рапталі, треба КІЧЛИВО
Чтоб гетман узи їх расторг
І Карла ждал нетерпеліво
Іх ЛЕГКОМИСЛЕННИЙ васторг
Вакруг Мазепи раздавался
Мятежний крік: пора! пора!
Он ізнемог, он слішком стар
Зачем дрожащею рукою
Ещѣ он носіт булаву"
"Тепер би грянуть нам войною
НА НЕНАВИСТНУЮ МОСКВУ".

І хоча, щоб ослабити вражіння цих слів, що всупереч в олі автора, всупереч усім його "епітетам" - зраджують переконуючу правду історії, Пушкін додає такі пояснення:

"Так СВОЄВОЛІЄМ пилая
Роптала КНОСТЬ УДАЛАЯ
ОПАСНИХ алча перемен".

та всі ми знаємо, що "воля" (коли мова не про московську волю) все стає у москвинів "сваволею", княцтво перестає бути ідейним, а всякий рух проти Московщини є завжди в устах москвинів "опасною авантюрою", коли не злочином і бандитизмом!

Отже, чим узасаднює Пушкін після того, як визнав у тому ж творі наявність сильного патріотичного антимосковського руху - своє твердження, що у найбільшого патріота Мазепи "нет атчизни", "что презирает он свободу", що задум його "ужасний"?

п п Треба було не аби-як зденаціоналізувати українців, щоб їх змусити шанувати того, хто наважився своїм запаскудженням язиком назвати Великого Гетьмана - "Юдою"!

Адже відомо, що навіть простий козак, який був у Полуботка слугою - Стечинський Федір, сказав свого часу "Не Мазепа проклятий Іуда, а гетьман Скоропадський (царський "Чубарь") є проклятий Іуда тому, що не стоїть за Україну, яку москвини розоряють". І жоден українець, що не став запроданцем чи яничаром інакше сказати не може!

Навіть, коли б погодитись на Пушкінові вигадки про Мотрю (Пушкін її перехристив на Марію) то й вони не управнюють до подібних тверджень про Мазепу!

З історії відомо, що як ми вже згадували, донощика Кочубея, який зрадив свій нарід, катували фахові, з покликання, кати-москвини і то у Вітебську, але Пушкін хоче за всяку ціну знеславити інтелігентного і гуманного Орлика, пізнішого гетьмана і для того він всупереч правді змушує його переводити допит Кочубея й виступати в ролі мало не ката! Тому у Пушкіна Орлик "свірепий", а Кочубей зве його "жестокій человек". Орликові ж який цілим своїм життям довів свій послідовний патріотизм, підсував Пушкін угодовські слова:

"Царь не атвергнет приміренія".

Природньо Карлу XII також припадають такі епітети: "малычк бойкій", "воинственный бродяга" і т. д.

Карло, природньо "слеп, упрям, легкомислен, кічлів" і т. д., а за те Петро І "самодержавний велікан", очі якого обов'язково "сіяют", він "он весь, как Божія гроза прекрасен". У цих епітетах властиво, у їх неумістованому надуживанні, виявляється просто ненависть варвара до всього, що стоїть вище його і шовіністичне захоплення власним.

Чим різниться Пушкін від неосвіченого, невідомого автора московської биліни, що вкладає в уста послови татарського "Каліна-царя", татаринів ж такі слова:

"Ай же солнишко Владімір князь
Очісті-тко ти уліци стрелецкіі

"Вехать КАЛІНУ - СОБАКЕ ДА ПОГАНОЙ
В стольний град, во КІЕВ".

Чи не так само виглядають в устах Мазепи, звернені до
Мотрі слова:

"Незавісімой державой
Україне бить уже пора
І знамя ВОЛЬНОСТІ КРОВАВОЙ
Я ПАДНІМАЮ на Петра".

Лише Пушкінові могло в запалі протиукраїнському, вирватися означення "вольності", яко "кровоавой" і в жодному разі не могло вирватися Мазепі!

Але таке вживання епітетів та інших мистецьких засобів - ставить Пушкіна, яко мистця, поруч з примітивним автором "старінок" ("билін")..!

Отже, коли москвини можуть захоплюватись імперіалізмом, шовінізмом, антиукраїнством Пушкіна, його славословіями Москві ("Края Москви, края родние, где ти краса, Москви стоглавой!" "Померкні солнце Авостерліца! Пилай великая Москва!", "Благослови Москву Россія") то ми можемо на ту його любов глянути очима Шевченка, чи навіть Стороженка! Ба! Навіть Гоголь писав "я ненавижу ету толстую бабу - Москву, у которой кроме кислых щей та матерщины нічево не увидиш".

Це на останок кілька слів про "матерщину".

Літописець Нестор, кажучи про предків москвинів, уже пише, "вони до того вели соромицькі розмови, в присутності батьків і невісток (у них це звичайна річ)", у нас соромицькі вислови прийшли, яко продукт "московської культури" і довго "матерщина" (лайка) звалася на селі "гнути москаля", тому, звичайно, зрозуміло, що всякий московський патріот, а тим більше такий, котрий "розвиває" московську мову - повинен кохатися у тих висловах.

У Пушкіна любов до порнографії й різних соромицьких висловів досягає надзвичайних розмірів, як рівнож і цинізм ("Гавріліяда") * Найбільш "яскраві" своїм огидним, варварським порнографізмом, цинізмом і богохульством уривки "Гавріліяди" ми не відважуємося тут навести не лише з огляду на молодь, яка читатиме цю книжку, але й з огляду на щось більше за несмак, на почуття гидоти, яке виникне при читанні їх у кожної більш-менш інтелігентної й етичної людини.

Мені може скажуть, що і у Рабле і у Гашека це досить таких висловів, але я на це скажу, що по перше, то не свідчить про аристократизм їхнього духа, а по друге, у них ті вислови все ж не обчислені на викликання "ржання" самі по собі, а є вплетені в дотеп. У Пушкіна ці вислови є "ціллю в собі", він зі суто московським цинізмом пхається з цим

* Цей богохульний порнографічний твір він написав тоді ж, коли почав писати "Євгенія Онегіна".

всюди, творячи, так би мовити, своєрідну "анальну" (аборальну) "поезію відходів". Це, звичайно, нас мало обходить, але не зашкодить на маргінесі поважніших закидів подати й це.

Підсумовуючи сказане, мусимо підкреслити, що як бачимо:

1. Пушкін не вважається ніким, крім самих москвинів, за велетня світової літератури.

2. Яко поет "місцевий", льокальний, може він цікавити лише тих з українців, котрі, студіюючи "Ворогознавство" - вивчатимуть в першу чергу Московщину.

3. Ідеологія Пушкіна - це мішанина імперіялізму, монархізму, фрондерства, порнографії й цинізму - досить пласка і досить несмачна.

4. Очевидно про "впливи Пушкіна" на не москвинів говорити не доводиться, вони лише можуть снитися тому, хто вміє "по приказанію начальства познати істинаво Бога" і

5. Той же факт, що Пушкін розвинув московську літературну мову та був духовним батьком московського імперіялізму очевидно нас не цікавить і "не гріє", це справа москвинів.

Зрештою не всі москвини навіть з числа найбільших шовіністів у імперіялістично-шовіністичному засліпленню втратили здатність просто розрізняти розміри і пропорції.

Відомий серед москвинів московський критик (рівнож, як і Пушкін - націоналіст, імперіяліст, шовініст московський і хворий на ксенофобію) З. Белінський висловив про Пушкіна такі думки:

"Байрон і Шіллер займають певне означене місце в історичнім розвитку людства..... А де місце Пушкіна?..... він.... міг би і не бути.... а в історії людства не повстало б через це жодної вирви".

Таким є Пушкін - ворог всього українського (звичайно, крім "галушок, віна і молодушок") і до якого рабського стану, до якого духового льокайства треба довести людину, щоб вона будучи українцем брала участь у видаванні "українських збірників" на його честь, або щоб писала про Пушкіна так: "Садом розрослися думки його - ну до чого ж вони прекрасні" це "один із найславетніших великомучеників російських" (це так з лагідної висилки до Кишинева на досить короткий час робиться цілу "історію", наче б то було щось подібного до Шевченкового заслання).

Або так зверталися до цього цинічного й брехливого герольда московської колоніальної політики "Рідний, улюблений наш" (Акад. П. Тичина).

Несамохіть пригадується твір Десі Українки "Оргія" присвячений питанню "культурної співпраці" і останні слова звернені героєм її Антеєм перед тим, як він вішається, до тих

хто дійшов до подібних висловів, до подібного льокайства:

"Товариші, даю вам добрий приклад".

Лише, щоб скористатися з такої поради — треба мати хоч крихітку ще сумління.

Рештки його були у Юди Іскаріота, але чи є вони у інших?

* — *

*

ТРАГЕДІЯ МИКОЛИ ГОГОЛЯ.

ТРАГЕДІЯ МИКОЛИ ГОГОЛЯ.

У цій коротенькій розвідці ми не маємо наміру говорити про "Гоголя взагалі" або про його "творчість взагалі" та її значіння; бо ж існує стільки праць, які мали на меті всебічно висвітлити його творчість, що марним було б навіть пробувати в такому малому нарисі вичерпати таку тему.

Наше завдання значно скромніше, а саме: спробувати докладніше з'ясувати цікаве питання про стан національної самосвідомості цього геніяльного сина українського народу, зачарованого московською Цірцеєю, та виявити джерела його трагічних переживань.

Люди, що для них законом є думка "всеросійської" вулиці (в тому і советської), що їх задовольняє (бо не вимагає думання) твердження: "да ведь ясно - писал на русскі, значіт бил русскім", - це питання може здаватися зайвим, а може - навіть і не існуючим!

Для людей, що в де-чому недалеко відбігли від перших, хоча вони й є українцями (напр., для автора передмови до "Творів" М. Гоголя, виданих Книгоспілкою в 1955 р. в Нью-Йорку), справа зводиться головню до того, щоб "довести", що поскільки не лише М. Гоголь, але й ряд старих українських письменників писали ті чи інші свої твори по-московські, поскільки М. Гоголь родом був українець та ще й писав також і на українські теми й цікавився минулим і етнографічними особливостями українського народу - постільки, розумують вони, "цілком ясно", що він був по своїй національній свідомості українцем, і його творчістю може пишатися український нарід.

Та в дійсности справа не є такою "ясною", і навіть чесний та інтелігентний москвин (а можливо, що й такі трапляються) ще задумується, поки дасть (і то не надто категоричну) відповідь на поставлене питання. Рівно ж і українець, ставлячися до порушеної справи поважно, не погодиться ані з де-якими "прокураторськими" статтями нашої преси, ані з виразно "адвокатським" виступом хоча б згадуваного автора передмови.

Автор цієї передмови (В. Дорошенко) дав своїй передмові загаловок "Гоголь і Україна", а перший розділ її наз-

вав "Без історичної перспективи". В цьому розділі слушно нарікає автор його на "брак у нашого громадянства належної історичної освіти", а особливо на "брак обізнаности з розвитком новітнього українського руху", та вказує на те, що наслідком згаданих хиб "закорінилася звичка.... оцінювати минулі події й колишніх діячів, не зважаючи на обставини їх часу, це б то без жодної історичної перспективи".

Але помітити хибу - це ще не значить її усунути! Власне ціла передмова згаданого автора свідчить про його небажання підвищити свою "історичну освіту" та пізнати "розвиток новітнього українського руху", а видання творів М. Гоголя саме з такою передмовою було можливе тільки завдяки "браку у нашого громадянства належної історичної освіти".

Автор передмови, очевидно, тої думки, що лише ті погляди, які мало не пів віка тому уважали його політичні одиодумці за правильні, що лише вони і є "історичною наукою", а все виявляє, або стверджує пізніше - не варте його уваги! Наслідком того В. Дорошенко хоч би уважав цілком можливим оскаржити "нашу молодь" (часто у віці понад 40 років!) у "глибоко несправедливому ставленню, напр. до М. Драгоманова" і пояснити те ставлення ... "урв - патріотизмом", в якому, мовляв "доходить до абсурду", замість ознайомитися самому з дослідж., на яких опирається, це, на його думку, "несправедливе ставлення".

Тимчасом, навіть коли знехтувати без найменших підстав всі новітні праці про М. Драгоманова (як це і робить В. Дорошенко); навіть коли збути мовчатию надзвичайно облідию і річево каліжану працю К. Половинина ("3 минулих літ", Лондон 1954 р.), опіраю на величезному фактичному матеріалі, то навіть і в тому випадкові цілком вистарчає опублікованого Українським Науковим Інститутом у Варшаві ("Архів М. Драгоманова" том I.) листа, сучасника й доброго знайомого М. Драгоманова, О. Лоначенського-Петруняка, рік 1876), щоб не доходити до очевидного абсурду і не обзивувачувати безпідставно в "несправедливому ставленню до М. Драгоманова" тих, хто власне в тому є більш справедливим за автора передмови.

Саме така згадка В. Дорошенка про М. Драгоманова вже вказувала на його небажання спирати свої слова на висновки і на нині усталених фактах з історії розвитку новітнього українського руху, та змушує боятися, що автор цілком неповажно трактуватиме й далі свою працю.

На жаль, ці побовзання були слушні, і його "оборона" М. Гоголя не лише виявилася слабенькою, але й даліші розумовання її автора викрили невістарчаюче знання історич-

ного тла, без якого не може бути й мови про будь-яку історичну перспективу.

У В. Дорошенка, вживаючи вислову улюбленого та рідного поета М. Драгоманова - А. Пушкіна, "омешались в кучу коні, люди і залпи тисячі орудій" ("змішались на кучу, коні, люди і сальви тисячі гармат") і опинилися в одному гурті, в одній лаві Лукомський, Капніст, Сковорода, Бантиш-Каменський, Гулак-Артемовський і... Шевченко, а "Історія Русов" з виразно промосковської безпідставно перетворилась у "протимосковську"!

Все згадане змушує нас, щоб розвіяти неясности, які могли би повстати наслідком подібного змішування, з одного боку, на самому початку усталити, кого ми можемо уважати повновартісним, свідомим українським патріотом, кого - малоросом, а кого яничаром-перекінчиком.

З другого ж боку, мусимо з тою усталеною міркою підійти до українських освічених кол часів М. Гоголя і визначити, чим було оточення, в якому виростав і починав творити наш - не наш Микола Гоголь.

Усталюючи критерій, за допомогою якого можна відрізнити свідомого українця від т. зв. малороса, не можемо висувати на перше місце мову, ними вживану в творах, бо вона сама по собі не може бути критерієм.

За часів, коли піс М. Гоголь, всі українці в більшій чи меншій мірі (як-що росли й жили на Україні) володіли українською народною мовою, однак вживання її, як мови літературної, було дуже рідким явищем. Зрештою, теоретично, українською мовою в окремих випадках міг послуговуватися і завзятий московський (імперський) патріот українського походження, що одночасно любив свою провінцію та рідне село, і людина, що мала лише одну батьківщину - Україну, це б то - свідомий українець.

За часів гетьмана Мазепи ті з визначніших діячів козацької України, що мали на серці не власне добро, а добро свого народу, керувалися у своєму поступованні лише інтересами України і цілком не брали під увагу московських інтересів, трактуючи Московщину і москвинів, як щось нам цілком чуже, а то й вороже, були без сумніву українськими патріотами, "свідомими" українцями, незалежно від того, якою мовою послуговувалися пишучи. Вони були синами України і тільки України! Вони Україну уважали своєю батьківщиною, лише вона була їхньою єдиною "матір'ю".

Саме таких українських патріотів нищила найрізноманітнішим способом Московщина, яка виховувала на їхнє місце інших "патріотів" - т. зв. "самоотвержених малоросов", це б то таких українців з походження, які пишалися тим своїм самозреченням, тою готовістю, з якою вони жертвували добром і щастям України для добра і щастя Московщини,

яку вони почали звати "общім отечеством". Згоджувалися вони, звичайно, остаточно жертвувати і своєю мовою та етнографічними особливостями. Частина цих власне, як ми їх зовемо "малоросів", часто не лише жертвували своїм, але й цуралися всього українського та з піною на устах накидалися на нечисленних українських патріотів, осуджуючи їх, як "мазепинців" і "зрадників".

Отже, одні з цих малоросів все ж не могли позбутися любови до рідної місцевости і побуту та любили похвалитися "ділами предків", дбайливо вишукуючи всі такі вчинки, які можна було пояснювати, як вияв любови до "общего отечества" (це б то - Московської держави). Ця частина "малоросів" де-коли вживала й своєї мови в письмі і де-коли потроху наближалася до українців, а то й переходила згодом до українського табору. Другі з них намагалися перебороти в собі всі прояви тої "провінційної" любови і уподібнитися цілковито москвинам, а тому ми маємо всі підстави звати їх перевернями-яничарами.

Оскільки ми не будемо брати під увагу вже забутих поколінь М. Гоголя, а то й зогиджених в догуду москвинам постатей патріотів козацької України, остільки змушені будемо визнати, що нам невідомі жодні визначніші особистості часів його дитячих та юнацьких років, що ми б їх могли звати справжніми свідомими українцями.

Першим відомим нам свідомим у повнсм розумінню цього слова українцем був безперечно Тарас Шевченко, і ми в другому томі своїх "Критичних нарисів" докладніше висвітлюємо усю незвичайність його появи на тлі тодішніх невідрадных відносин.

Зі сказаного випливає, що М. Гоголь, який народився в селі Сорочинцях 1.IV 1809 року, це б то на п'ять років раніше за нашого генія - Тараса Шевченка, зростав у тому "малоросійському" оточенні серед провінційних патріотів, що про них тут була мова.

Усе вказує на те, що серед людей, які оточували в юнацькі роки письменника (Ніженська гімназія вищих наук), уже переважали ті малороси, які намагалися стати "общеросами".

Завдяки цьому, хоча під впливом свого батька - Василя Гоголя, що любив літературу та театр і сам написав кілька комедій українською мовою, а також під впливом українських вистав на сцені домового театру діди́ча-магната Троїшинського (дальній родич Гоголя) у селі Кишинцях, серед яких він бачив і "Наталку Полтавку" - у Гоголя зма́лку розвинулася любов до мистецтва, і українське культурне життя не було йому чужим - проте починає Гоголь писати свої твори московською мовою і мріє про переїзд

до московської столиці, де сподівається здобути славу і становище.

Поскільки ми вже заторкнули питання мови творів М. Гоголя, постільки буде доцільним спинитися над цією справою та сказати кілька слів як про властивості московської мови творів Гоголя, так і про відношення Гоголя-кнака до мови української й до перших проявів українського культурного відродження, що тоді починалося.

Говорячи про мову творів Гоголя, не хочемо висловлювати про неї власної думки, як тому, що не зачисляємо себе до знавців московської мови, так і тому, що, висловлюючи коротко думку про мову творів Гоголя, краще подати про неї думку авторитетної в цій справі особи.

Відомий московський професор Манделштам, пишучи про мову Гоголевих творів, каже: "Сравнивая текст произведений с русской речью, мы замечаем, что Гоголь мысленно переводил обороты, слова - буквально применяясь к русской речи". Це значить, що він, (як і оточення в якому він виріс) думку перекладав з української мови слово за словом, цілком механічно, де-коли витворюючи московські вислови, за зразком українським, замість йому невідомих московських, словом поводився так, як це роблять сучасні "советські" українські автори і перекладачі, що перекладають на українську мову, думаючи по-московські. Писав, отже, Гоголь московською мовою так, як пишеться чужою мовою, а не своєю рідною. Інші московські дослідники літератури також не раз скаржаться на "занецищення" московської мови і викривлення розвитку літературної московської мови саме під впливом мови творів Гоголя.

Звичайно, наш, символічно кажучи, "русский енко" (це б то "русский - дуже сумнівного походження), а також і звичайно просто вирощена в СРСР пересічна "українська людина", особисто того помітити не може з таких двох причин:

1) така особа почуває себе знавцем московської мови доти, доки не трапить з Харкова до.... Рязані, Тули, Москви чи іншого московського міста і не стане там об'єктом глузу і доброзичливих поправок. Мову ж, подібну до власної, така особа уважає аж до такого "нещасного випадку" найчистішою московською мовою, і тому мова творів Гоголя здається йому мовою суто московською,

2) над творами Гоголя встигло попрацювати вже багато редакторів, і такі, напр., вирази "ай да гарна дівчина" оригіналу замінено на "ай да девушка", "е, галубчик, не до пенька прискочив, обманывай других" - фігурує тепер у творах без виразу "не до пенька прискочив" і т. д. Такі зміни були dokonані в творах з українського життя, а

що вже казати про інші, в яких редактори себе не вязали!

Таким чином саме мова творів Гоголя стверджує факт, що він не був московським письменником, не був москвиним, хоча намагався писати по-московськи.

Природним є поставити питання: чи була ж українська мова - мовою його думки, чи знав він українську мову добре і чому не українською мовою писав?

М. Гоголь ріс за тих часів, коли вже понад сотню років московський державний гімбель гуляв по всіх "сучках" і "нерівностях" нашвидку зклепаної імперії і коли минуло вже понад сто років від "указу" Петра I, яким було заборонено вживання в друкові старої української канцелярсько-літературної мови та наказано було звести і віддати москвинам усі книжки, друковані не московською мовою. Школи вже віддавна були знаряддям обмосковлення, заможні ж верстви разом з освітою то в наслідок контакту (чи де-коли то й праці), в московському адміністративному апараті - обмосковилися. Книжна українська мова була "вбита", вигнана окупантами. Розмовна українська мова української старшини після признання їй "дворянських прав" - зникла з ужитку. Словом тоді, коли вже, як каже один з "малоросійських патріотів": "поравнялі руських дворян в преімушествах с малоросійським шляхецтвом" і "малоросіяне на началі смелю (!) вступать в російскую службу... на началі гаварить, петъ і плясать на русскі".

Та чи треба догадувати, що та "русская" мова була надто далека від досконалости (а речення будовано відповідно до законів української мови) і що коли не дивилося чуже око - такий "дворянин" відводив душу, затагнувши рідну пісню, а радіючи - виливав свій настрій, ушкваривши (або бо-дай помилювавшись, як робить це хтось інший) українського козачка чи метелиці!

Необмосковленим же лишилося тільки село, якого життям тоді надто мало цікавилися і, трактуючи селян часто майже як худобу, цікавилися їхніми мязами, а не мовою.

Однак М. Гоголь за часів свого юнацтва виявляв певне зацікавлення до українського народнього побуту не лише під впливом тодішнього загального зацікавлення етнографією, але й наслідком інших, спеціальних причин.

Гоголь походив з незаможної, але "дворянської" (шляхецької) родини, що була споріднена з дуже заможними вельможами Полтавщини - Трошинськими. Трошинський не надмірно добре володів московською мовою і охоче уживав "просту", "народню". Тим більше слабо знали, хоч і намагалися її вживати, Гоголі. Проте батько Гоголя писав ще українською народньою мовою комедії.

Таким чином, виростав Микола Гоголь у ненормальних, створених окупантом по зруйнованню української держави,

умовах "боротьби двох культур" (пануючої - московської і переслідуваної - української). У ніженській гімназії вчився Гоголь мовою московською, але ще це само по собі не перешкоджало йому розмовляти з товаришами і по-українськи. Зберіглася також така, складена Гоголем епіграма на виховача - Зельднера:

"Гицель - морда пороссяча,
Журавлині ніжки,
Той же чортик, що в болоті,
Тільки пристав ріжки".

Московська мова - була для Гоголя-жняка "мовою розуму", а українська мова ще подекуди "мовою серця", але тому, що московської мови Гоголь властиво не знав, бо дома і довкола вживалася така ж "московська" мова, як і вживана в англійських колоніях "колоніальна" англійська, то й думав Гоголь власне лише тим своєрідним "русько-малоросійським" жаргоном. Тому у Ніжені також записує Гоголь в окремий зошит не лише українські пісні і факти з історії України, а й українські слова (ці останні записки вказують на дуже слабе знання української мови). Записувалися ті українські слова в рубрику: "Слова малоросійсько-во лексикону". З тих записок і з іншого видно, що Гоголь був знайомий і з тим, що про Україну до того часу (або українською мовою) було написано. Але тут слід нагадати, що одного і другого було жакливо мало, що все воно носило провінційний характер і що це все разом особливо гостро мусіла відчувати людина, яка чогось шукала і мала великі амбіції!

Говорячи про М. Гоголя, мусимо пам'ятати, що ця, викривлена і скалічена денаціоналізацією, душа виросла в атмосфері сталих матеріальних труднощів і пошани (а може й заздрости) до родини Трошинських. Одне й друге виплекало у молодого письменника мрію "дослужитися", "визначитися", і визволитися з важкого становища, в якому перебували батьки, а по смерті батька - родина і він сам.

До того ж мусимо стало пам'ятати, що тоді ще Шевченко не написав свого "Кобзаря" - а "Енеїди" і ряду менших творів авторів - українофілів було рішуче за мало, щоб прищепити Гоголю ідею неухильности українського національного відродження.

М. Гоголь, знаючи далеко недосконало українську мову, а ще менше - минуле і побут (доказом того пізніші листи до матері, в яких він просив подати йому ряд подорожниць з того побуту), має великі амбіції, абажання "зробити кар'єру" й під впливом науки в гімназії та виховання уважаючи ворожу державу за власну, рветься до Петербургу. Він мріє, як він сам це ствердив в одному зі своїх листів, "боротися з неправосуддям" і "палав невгасимим бажанням

зробити життя своє потрібним для блага держави" (очевидно - ворожої!).

Про кольосальну роль гімназії у витворенні поглядів Гоголя-кнака та у перетворенні його на перевертня можемо здогадуватися, коли поміркуємо над тим, який вплив повинні були мати на його вразливу душу хоч би численні шкільні аматорські вистави (самозрозуміло - московських пес), в яких він брав живу участь. Мало того! М. Гоголь з захопленням співробітничав у шкільних журналах та альманахах ("Звезда", "Метеор літератури"), що також впливало, прискорюючи і поглиблюючи процес обмосковлення. Тоді ж він написав московською ж мовою свою першу повість ("Братя Твердославичі") і трагедію "Разбойники", а вістря своєї сатири (писаної рівнож по-московськи) під впливом виховання скерував на своє рідне оточення ("Де-що про Ніжен або для дурнів закону не писано").

Пробувши по закінченню гімназії пів року дома, М. Гоголь іде, як і багато інших "шукачів щастя", зі сплундрованої окупантом і обернутої в зубожілу колонію * рідної землі до ворожої столиці, як і вони сподіваючися дістати посаду, щоб на державній службі працювати "для щастя співгромадян", якими для нього стали підданці ворожої московської імперії.

Не маючи належних зв'язків, не міг по приїзді до Петербургу Гоголь дістатися на якусь вищу посаду й мусив, як це влучно означив пізніше Шевченко, "киснути в чорноті" в ролі дрібненького канцеляриста.

Звідси також прийшло огірчення і розчарування Петербургом. Мрії про літературну кар'єру рівнож почали розвіюватися. Ось як це все сталося: Гоголь привіз зі собою і видав власним коштом поему "Ганц Кюхельгартен", написану саме перед закінченням гімназії. Оpubлікована під псевдом (Алов) поема викликала дві глузливі рецензії в московських часописах ("Московский телеграф" і "Северная пчела").

Це так вразило амбітного кнака, що він відібрав з книгарень майже всі непродані примірники і спалив їх.

Марні заходи знайти добру посаду і ця невдача спричинились до того, що власне у московській столиці почав Гоголь особливо гостро відчувати свою "немосковськість".

Тут він пізнає, що його моза не є справжня московська

* У листі до Дмитрієва (1832 р.) писав М. Гоголь: "Чого, здавалось би, бракувало цьому краю - гаряче розкішне літо. Хліба, овочів, всього рослинного доскоху. А нарід злидений, мастки зруйновані і недоїмки (податкові) несплачені... Починають розуміти, що час братися до мануфактури і фабрики, але капіталів нема... Гроші тут цілювита рідкість".

мова, що його нарід надто різниться від московського і що він є на чужині. Все українське починає видаватися йому особливо дорогим серед того чужого оточення.

Однак, Гоголь не тратить надії ще вибитися і пробує щастя на сцені. Він хоче дістатися в число акторів "Александрінсько-імператорсько-драматичсько-театра". Йому зробили іспит, та Гоголь сам помітив, що виступ його зробив не добре вражіння, і тому навіть не прийшов довідатися формальну відповідь.

Коли невеликі грошові запаси, привезені з дому, вичерпалися - довелося амбітному княкові задовольнитися посадою дрібного урядовця в департаменті державного господарства і громадських будинків. По кількох місяцях перейшов він на посаду писаря в департаменті удільному, але й тут дослужився лише до дрібної посади помішника столоначальника. Тоді ще кидається Гоголь до малярства і починає вчащати до Академії Мистецтв, але й тут без більших наслідків.

І ось власне тоді, імовірно під впливом певного почуття осамітнення, про яке ми вже згадували, й спогадів про рідну Україну, звертається М. Гоголь до тем з українського життя й після невдачі з поемою пробує своїх сил у писанню прозових творів на "малоросійські" теми.

В 1830 році друковано в "Отечественних Записках" його повість (писану московською мовою) "Бісаврюк, або вечір проти Івана Купала", а потім і збірнику "Северние цветы" з'являються уривки незакінченого "малоросійсько-го" роману "Гетман" і незакінченої повісті "Страшний кабан".

Ці прозові твори на "малоросійські теми" мали успіх, і амбітний, княк зорієнтувавшись в настроях і уподобаннях читачів, береться за писання цілого ряду таких творів.

Отже, М. Гоголь, як потім сам признавався в своїй "Авторській сповіді", під впливом розчаровань і ностальгії, щоб "розважити самого себе, вигадував собі все смішне, що тільки міг вигадати", а зацікавлення, яке тоді панувало у московській літературі до екзотичних тем, пов'язаних з Україною, спричинило появу друком кількох перших спроб, які були зустрінуті прихильно. Гоголь ще весною 1829 року помітив це зацікавлення і писав про це в листі своєму так: "Тут цікавить усіх усе малоросійське".

Чи зрозумів також Гоголь, що цікавило москвинів у дійсності справді лише "малоросійське", але не українське, і тому те зацікавлення ішло поруч з рішучими і брутальними випадками проти Шевченка й української літератури Бєлінсько-го та інших, - цього ми не можемо ствердити, але можна припускати, що Гоголь зорієнтувався в характері уподобань московської літературної еліти. Московські інтелекту-

алісти вважали Україну вже мертвою і тим сміливіше й охочіше справляли її бучні поминки, підсилювані романтичними течіями Заходу і "росіянами" українського походження. Так чи інакше, але згадані причини штовхнули Гоголя до писання на українські теми, і він, шукаючи матеріалів і тем, увесь, з запалом властивим усім ентузіястам, пірнув у рідну стихію.

Ось так Гоголь не лише сам стає у число творців московського письменства, але й віддає для його вжитку, для його збагачення скарби українського фольклору й здобутки "інтермедійної" творчості разом зі своїм надзвичайним хистом!

Гоголь вводить в московську літературу українське село з його побутовими прикметами й особливостями, з його піснями й типовими постатями, роблячи тим українській справі більше шкоди, ніж користі.

В цьому періоді своєї творчості починає 20-літній юнак гарячково бомбардувати свою матір, постійно нагадуючи їй своє прохання збирати й відослати йому тексти українських пісень, описи звичаїв, одягів, приказки і взагалі різні етнографічні матеріали.

Тоді ж Гоголь починає листуватися також і з тими тодішніми культурними діячами й письменниками, що писали про Україну або на українські теми, зокрема з М. Максимовичем. Можливо, що тоді встало перед ним також і питання: якої він сам національності?

Вперше попросив письменник свою матір інформувати його про все українське в листі, датованім 30 квітня 1829 року, в якому він, з одного боку, підкреслює, що в Петербурзі "так цікавить усіх усе малоросійське", а з другого - просить переслати йому "комедії, що їх написав його батько, та етнографічні й фольклорні матеріали і благає зробити йому "найбільшу з послуг", яка полягала ось у чому: "...Ви добре знаєте побут та звичаї малоросіян наших і тому, я знаю, Ви не відмовитесь розповідати їх мені у нашому листуванні. Це мені дуже потрібне".

Саме тоді й почав Гоголь писати свої "Вечори", які й були закінчені при кінці 1831 року.

Гоголь безперечно й сам був знайомий де-що з українським побутом, але ця знайомість була дуже обмежена, бо була наслідком того, що Гоголь ще в свій ніженський період бував на селянських весіллях і святах в околицях (чи скорше на передмістях) Ніжега.

Але Гоголь не жив з селом і селянського життя не знав, до того ж взагалі все "малоросійське" обмежувалося для нього переважно до селянського побуту, до життя "простолуддя". Хоча він і був знайомий з творами Котляревського та

Гулака-Артемівського, однак він був під непереможним впливом московської літератури і московських ідей. Ще в гімназії між іншим він брав участь у виставі твору Фонвізіна "Недоросль" і тоді ж захоплювався Жуковським і Пушкіним. Він був отже типовим "малоросіянином", для якого Україна була лише "тіснішою батьківщиною".

Це зрештою й не дивне! Адже ж, про минуле України міг довідатися Гоголь хіба з "Історії Малої Росії" Бантиш-Каменського, перше видання якої вийшло в 1822 році. Ця "Історія" не лише була писана московською мовою (яку сам її автор називає у присвяті "отечественним язиком"), не лише була присвячена "Всепресветлейшому державнейшому великому государю Ніколаю Павловичу", але й була просякнута наскрізь москвофільством та московським патріотизмом. Вона бачила лише польські утиски і вихваляла боротьбу лише з мусульманським світом та поляками, але утисків і злочинів московських і розпачливої боротьби козацької України проти москвинів або не бачила цілком або виставляла в найгіршому світлі чоловік її борців і героїв.

Вже підчас писання "Вечорів" вийшло (1830 р.) перше видання "Історії Русов", публіцистичного твору, який був не менше москвофільським за історію Бантиш-Каменського, від якої відрізнявся лише виразними симпатіями для ідеї активної участі "малоросійської" шляхти в керуванні Україною.

Обидві історії твердо стояли на становищі, що історія "Малої Росії" була початково "тесно связана с общей отечественной" і то остільки "тесно", що Бантиш-Каменський вважав зайвим про ті часи писати і починає просто з Козаччини!

Як була потрактована роля козащини, видно з таких слів: "Запорожці... подняли оружје противъ утеснителей (поляков), проливали кров за веру и отечество, свергли тяжкие оковы паложение на нихъ иноплемениками (поляками), возвратили Державнымъ Обладателямъ Росіи древнее ихъ достояніе и ... увенчались неувядаемыми лаврами" ("Історія Малої Росії" Бантиш-Каменського, том II, стор. 59-60, вид. 1842 р.)

Отже, це сьомите москвофільське "малоросіяństwo", логічно вело лише до плекання московського патріотизму і національного ренегатства, незважаючи на любов до етнографічних особливостей "своїх" провінцій і бажання похизуватися оитми "неувядаємих лаврам" за..... службу воєрогові!

Мало того! Адже ж з того випливало, що поскільки козацтву належать "неувядаєміє лаври" за "возвращеніє Державнымъ Обладателямъ Росіи древняво ихъ достоянія", то постільки заслужуватимуть на такі ж "лаври" і ті сучасники Бан-

тиш-каменського, які своєю ренегатською антиукраїнською чинністю спричиняються до "скороїшево возвращенія" московському народові й московській культурі його "древле отторгнутой часті", це б то до цілковитого "возеднанія" *.

Гоголь, маючи подібні погляди мав подібну ж своєрідну "малоросійську" свідомість, яка все ж доходила у нього аж до того (і це великий плюс!), що в 1829 році він писав матері, що той твір, для якого він потребує етнографічних матеріалів українських, буде писаний "чужесторонньою" мовою**. Так Гоголь, з одного боку, визнавав мову московську "чужесторонньою" для своєї провінції, а, з другого, - сам писав тою мовою!

Ще в 1833 році в листі до Максимовича пише М. Гоголь: "Жаль мені, що хворієте. Киньте справді капапію та йдітьте на Гетьманщину. Я сам думаю це зробити і на другий рік махнути звідси. Дурні ми справді, як добре розмірковувати, задля чого й кому ми жертвуємо всім?"

У тому ж 1833 році пише він в іншому листі: "Тепер я взявся за історію нашої єдиної й бідної України. Мені здається, що я напишу її, що я скажу багато такого, чого переді мною не говорили".

В цьому періоді творчості всі літературні твори Гоголя, писані, звичайно, московською мовою, присвячені Україні, українським темам, переказам, українському минулому.

Ще в 1832 році почав працювати М. Гоголь над "Історією Малоросії", з якої опубліковано було в 1834 році в "Журналі Народньої Освіти" уривок під заголовком "Уривок із історії Малоросії", том I, книга I, розділ I".

Дослідники твердять, що хоча до нас не дійшла ця праця (зберігся лише цей розділ), однак вона була написана. В році ж 1833 написав М. Гоголь ентузіастичну статтю:

"Про малоросійські пісні". Ця стаття певно була написана під вражінням "недавно-виданої Максимовичем прекрасної збірки пісень", до про неї він кілька разів згадує.

Треба зазначити, що згаданий розділ з "Історії" не виходив поза рямці схеми, визначеної Бантиш-Каменським.

Нарешті в році 1834 пише М. Гоголь до Максимовича:

"Що ж ідеш ти ні? Закохався у тій старій товстій бабі-Москві, від якої крім цієї та матерінії (лайка) нічого не почуєш! Сідай у діліжанс і махай!"

* термін цей, уживаний віддавна в московській мові, означав поновне приєднання чогось одірваного від цілого і тому накинутий нині "советським" українцям.

** Нинішні уєсєсерівські письменники лише французів, німців, англійців і т. д., а не москвинів звуть "іноземцями"!

Такі настрої були властиві Гоголю у 1834 році, і він під цим оглядом не так вже й дуже різнився від Г. Квітки або Є. Гребінки та згаданих "малоросійських" істориків. Ці настрої аж ніяк не разили московських письменників та інтелігентів, які розглядали їх як певну відміну "російського" патріотизму, патріотизму провінційного, аж ніяк не шкідливого для московського панування на Україні. Такою історією і такою Україною цікавилися навіть московські імперіялісти і шовіністи, з окрема Пушкін та Белінскій.

Українські (тематикою) твори М. Гоголя безперечно виявляли надзвичайний хист письменника та, як всякі талановиті твори, впливали з величезною силою на уяву читача. Вони були безперечно надихані любов'ю до рідної землі, до "тіснішої батьківщини", яка була змальована в тих творах яскравими соковитими барвами і вражала читача своєю кольоритністю.

Зокрема Гоголь був неперевершеним майстром у описі українського краєвиду. Його чудові, незрівняні описи замріяної української ночі, могутньої величі Дніпра чи осяяних сонцем степів і досі викликають подив читача. Своєю величчю і монументальністю вони приголомшують читача і змушують його захоплюватися красою української землі!

Однак, аналізуючи твори Гоголя на українські теми, мусимо ствердити, що вони залишили поза своїми рядами щоденне життя українського селянина і навіть життя українського пана! Читаючи "Вечорі" Гоголя, нам здається, що в змальованій Гоголем "Малоросії" кріпацтва не було ніколи, що "панів" на селах рівнож не було, не було й московського панування, не було злиднів, не було журби! Були лише "пейзани", що весело святкували Різдво, були сварливі баби та охочі до горілки чоловіки, були ставні парубки і моторні, вдягнуті в барвисті національні одяги, дівчата.

Це власне було таке "село", яке міг побачити "панич" з міста, потрапивши на весілля до заможного господаря, або пройшовши на Свят-вечір селом.

Запорожці, козаки, сотники й полковники були нестеменисенько такі, як ті, що ними захоплювалися всякі "Історії Русов", це б то запеклі вороги "ляхів", що мріють про опіку "Білого царя".

Навіть в творах Квітки-Основ'яненка, який уважав, що Україна - мати, а цар (московський) - батько, все ж можна натрапити на опис якихось утисків, бодай з боку московських державних урядовців, але у Гоголя і того ми не знайдемо.

Згадані "українські" твори М. Гоголя були остільки ж українськими, оскільки були українськими твори польських

письменників-українофілів: Мальчевського, Гошинського, Чайковського, Залеского і Тимка Падури. Їхні "українці"-козакки були рівнож відважними людьми, що відрізнялися від поляків мовою, одягом, звичаями і вірою, що любили волю і виявляли надзвичайну хоробрість у боротьбі з мусульманами, а де-коли й москалями. Та всі вони відчували палку зненависть лише до ворогів Польщі, яка була для них "вітчиною", і ляхів уважали вони своїми братами. Жодних польських утисків (в тому і панських), жодних проявів гноблення поляками українців ніхто з них не помітив. Отже, під оглядом національно-ідеологічним ті твори польських українофілів були цілком аналогічними до творів Гоголя, лише з тим, що в тих творах Польща відігравала ту ж роль, що й московський цар у Гоголя. Не міняє справи навіть те, що Т. Падура писав українською мовою.

Що так справді було, доводить найкраще хоч би захоплення, з яким писав Белінський про "Тараса Бульбу"!

Легко можемо собі уявити, з яким обуренням накинувся б той же Белінський, коли б твір, лишаючися тим самим, змальовував в ролі ворогів не ляхів, а москвітизм, коли б в ньому за кохання до москвітки і зраду України на користь Московщини убив би Тарас Бульба свого сина!

А тим часом така концепція рівно ж могла би мати місце в історичному творі, бо ж український нарід після гетьмана Богдана майже протягом 85 років провадив криваву боротьбу з москвітами, боротьбу жорстоку, що не знає жалю!

Вже згадуваний нами В. Дорошенко в своїй передмові пише: "Твори Гоголя, зокрема його "Тараса Бульбу", "Вечори на хуторі біля Диканьки" та "Миргород" читала з захопленням не лише Полтавщина, а й вся Наддніпрянщина. З них училися наші люди любити й поважати рідну Україну, її минуле, її поезію".

Ми цілковито згодні з тим, що твори Гоголя читали і можуть читати українці з захопленням, бо їх мистецька вагтість велика, але оскільки мова про те, що з них мали "вчитися любити Україну" - остільки треба зазначити, що коли б виховувала В. Дорошенка не московська, тільки польська державна школа, тоді б подібну роль могли б відігравати твори Мальчевського чи Падури або Чайковського. Але в цьому випадкові так як М. Гоголь чудово "підготував" своїх читачів до... Костомарова і Драгоманова (а не Шевченка), могли б згадані польські автори підготувати їх до... Тадеуша Голувка!

Цим ми не хочемо заперечити безсумнівної правди, що для того, хто вже починав думати, немов український нарід ходить в "зіпунах" та "лаптях", живе "общіною", зберігає "сношество" і т. д., для того звичайно і твори Гоголя мо-

гли бути певного рода "освідомленням", але тоді і "Полтава" Пушкіна могла виконувати подібну роль! Та поміркуймо самі, чи ту примітивну, провінційну "свідомість" можна змішувати з свідомістю дійсно українською? - Адже, це лише і тільки малоросійська свідомість, свідомість, яка дозволяє навіть не відчувати антиукраїнського вістря тої ж "Полтави", свідомість, яка згодна не лише Ханенка чи Тертю, але й Виговського та Дорошенка оскаржувати в польнофільстві, а Самойловичів, Апостолів і Розумовських уважати українськими націоналістами!

Люде з такою "свідомістю" будуть не лише до кінця життя такими ж українцями, як Гоголь, але й остільки можуть втратити всяку здатність одріжнати українське від московського, що не зважаючи на те, що всі особи, описувані Гоголем у "Мертвих душах", мають московські прізвиська з закінченням на "ов", що вже на початку московські селяне обмірковують чи колесо візка Чічікова витримає лише до Москви чи й до Казані, не зважаючи на те, що описаний у них типовий московський шинок з "половим" (шинковий послугач) і зі збитеньщиками*, і т. д. і т. д. - можуть уважати, що описана там "сама Україна, а не Московщина, як чомусь звичайно думають".

Сказаного попереду досить, щоб ті, що хочуть зрозуміти думку автора цього нарису, зрозуміли її та зрозуміли, що справа не в мові творів М. Гоголя, а в тій самосвідомості його, яка була самосвідомістю "малоросійською", але не українською!

М. Гоголь щиро ненавидів "толстую бабу Москву", бо ж бачив, що москвини в своїй масі не лише йому чужі, але й стоять під оглядом культурним значно нижче від українців. Гоголь навіть хвилинами думав працювати для нашої чарівної України, але його свідомість, яку виплекало "дворянське" оточення і чужа московська школа, була скерована на "самоотверженую" працю для абстрактної, вигаданої "Росії". Ще в Ніжні виплекувано у Гоголя захоплення вохрою столицею та мальовано Петербург такими яскравими, принадними барвами, що Гоголь, нарешті діставшись до цього "випріяного" міста, мусив з розчаруванням ствердити в листі до матері: "Петербург здався мені зовсім не таким, як я уявляв, я думав, що він краший значно і гарнійший..." "Типа в ньому надзвичайна, ніякий дух не світиться в народі, всі, службовці чи урядовці, всі говорять про свої департаменти та колегії, все придушене, все загрузло в неробстві, в мізерних ділах, в яких марно витрачається життя їхне".

* "збитнем" звали москвини окріп, засмачений медом і корінням, який любили москвини продавати по ярмарках.

Така була дійсна Московщина!... Але й Україна під важкою московською лапою стала жалюгідною. Гоголя, що плекав "великої ідеї", мусіла вражати цілковита її відсутність у тої жменюки українських провінційних патріотів-літераторів, яких він знав. Можливо, коли б якась така ідея була, може б вона захопила Гоголя своєю сміливістю й силою, і він пішов би іншим шляхом. А так - ні захоплюючої ідеї в тодішніх "українофілів", ні змоги здобути, пишучи по-українськи, розголос у світі, славу й становище!

Можна з захопленням писати таке: "Нема звязку святішого за товариство! Батько любить свою дитину, мати любить свою дитину, дитина любить батька і матір. Та це не те братця: любить і звір свою дитину. Але поріднитися рідністю по душі, а не по крові може сама тільки людина". Можна з захопленням писати про чесноти і характери українського минулого, але поставили все на елужбу чужій батьківщині, Московщині, змалювавши в особі Бульби, якому святе товариство, який мав винятковий характер і є патріотом, що любить великою любов'ю батьківщину - Гоголь кінчає тим, що та батьківщина його героя виявляється "разсудку вопрекі" (всупереч розуму).... "Росією"

Словом, створивши блискучу епопею боротьби та не українців, а "православного народу" за пановання над світом... чужого "царя з московської землі", який "піднімається" і "немає сили, щоб йому не скорилася", вичерпуємо Тарасом Бульбою все, що можуть дати всі "Історії Русов". Після цього - лишається одне - переходити до безпосередньої праці для творення "тої сили", то б то лишається дрібна робота борця за чужу, ворожу ідею. Це тим більше, що в любові й в побожній пошані до "мачухи-Росії" (як висловлювався Олесь) виховувано Гоголя.

У "Вечорах" і "Миргороді" Гоголь вичерпав відомий собі народній фольклор, етнографічний і побутовий, властивості українського народу, більше того - дав кілька майстерних нарисів з відомого йому добре життя дрібних ділчів і вже не міг знайти в тому "малоросійському" світі нічого нового, свіжого, щоб могло його захопити, щоб могло запліднити його уяву і спричинити появу нового твору. Цілі, які ставив собі Тарас Бульба, були вже досягнуті: "православний цар" вже "опасливізував" нащадків Бульби, а ідеї, за які справді боровся в давнину український нарід і які повинен був пробувати досягнути тепер, були для Гоголя "книгами за сім'ю замками"...

На тлі сказаного стає цілком ясным, чому Гоголь закінчив збірку "Миргород" словами: "Нудно на цьому світі, панове!"

І ось саме тоді М. Гоголь, який все ж в душі своїй počував себе провінціалом і як такий – страждав на "комплекс меншевартости" та з особливою пошаною дослухався до кожного слова божків московського суспільства – Пушкіна і Белінського, читає в московському "Телескопі" (1835 рік) надзвичайно високу оцінку своїх повістей пера "самого" Белінського. Гоголь, як свідчить П. Аненков, був тою оцінкою не просто втішений, але "ощасливлений"!

Безперечно, як та оцінка, так і похвали Пушкіна, який ще в 1834 р. перечитував рукопис "Невського проспекту", були дуже важливим чинником, який остаточно штовхнув Гоголя на шлях писання творів лише з московського життя. Твори Гоголя й тематикою стають московськими. Він лише ще в 1839 році опрацьовує другу редакцію "Тараса Бульби", роблячи при цьому твір ще більш москвофільським, Ця нова редакція виходить друком в 1842 році і викликає, самозрозуміло, захоплену оцінку Белінського.

Але, як ми казали, Гоголь ще в роках 1833-34 переходить до московської тематики, а його московські прихильники, особливо Белінський, штовхають Гоголя до писання творів, які можна було б використовувати для боротьби з царом, для дискредитації режиму й досягнення завдань, які ставили собі московські патріоти з демократичного табору. Самозрозуміло, що московські твори Гоголя, широко (і не завжди згідно з поглядами письменника) коментовані Белінським та іншими ліво-настроєними московськими діячами пера, викликали обурення влади і тих кол, які її підтримували.

"Ревізор" Гоголя*викликав такі відгуки, що М. Гоголь писав в одному з листів того часу: "Всі проти мене, урядовці, літні і поважні, кричать, що для мене немає нічого святого, коли я насмілюся говорити про службовців, поліцаї проти мене, купці проти мене, літерати проти мене... Тепер я бачу, що означає бути комічним письменником. Найменша ознака істини – проти тебе повстають, і не одна людина, а цілі стани!"

Це так вплинуло на Гоголя, що він в червні 1836 року виїхав спочатку до Німеччини, далі – до Швейцарії, а потім – до Франції.

Закордоном він починає працювати над "Мертвими душами".

Тут треба собі нагадати, що в листах звідти М. Гоголь пише про свою любов до "Росії" (Московської імперії), а не до України. В листах до Жуковського він згадує "все

*Тему для "Ревізора" взяв, безперечно Гоголь у Квітки-Основ'яненка, який написав комедію "Приїжджий зі столиці".

наше", "православную Русь", а не Україну!

Та любить і захоплюється М. Гоголь не реальною, іст-
нучою Московщиною, а тою абстрактною Московщиною, яку
його, під назвою "Росії", вчили любити й обожнювати.

В яничарській школі навчився М. Гоголь захоплюватися
тою "Росією", її загарбницькими агресивними стремліннями,
її діями. І ось, цьому вихованому ворогами синові гноб-
леного Московщиною українського народу ввижається та "Ро-
сія" в образі "птиці-тройки" що летить, аж забиває дух!
"Чудовою треллю заливається дзвіночок, гремить і перетво-
рюється на вітер розірване на шматки повітря; летить
повз усе, що є на землі і дивлячися екоса уступаються
з дороги і відкривають їй шлях інші народи й держави".

Як бачимо з наведених слів письменника, Гоголь не
тільки не догледів своєї півмертвої батьківщини-України
під копитами цієї "птиці-тройки", але й не здогадувався,
що й він сам безтямно гонить за тією ж "тройкою" в юрбі
переможених, змішаних моральних рабів імперії.

Та така Московщина, якою захоплювався Гоголь, існу-
вала лише в теорії, це була - абстрактна, а не та реальна
Московщина, яку він перед собою бачив. У цьому й була тра-
гедія Гоголя, Гоголя-чужинця, не москвина, який своє "мало-
російське" описував з любов'ю, бачив серед рідного народу
також високе і героїчне, не помічав надто темних сторін,
а коли й помічав, то дивився на них вибажливо, з "бать-
ківською" усмішкою і добродушним гумором. У Московщині
було йому все чуже, і він з особливою гостротою помі-
чав усе негативне й описував його без жодної вибагли-
вости.

Вороги Гоголя і славянофіли безперечно слушно за-
кидали йому, що він показував лише темні, брудні й негар-
ні сторони московського життя.

Цензура міста Москви забороняє друк першого тому
"Мертвих душ", і Гоголь мусить його видати у Петербурзі,
поробивши все ж де-які зміни. Самого Гоголя "Мертві душі"
не задовольняють. Він бачить їх надмірну односторонність,
брак повноти. Та Белінському залежить не на мистецькій по-
вноті, а на "викриванню" власне темних сторін, на дискре-
дитованню режиму. Тому Белінський цілком задоволений з цьо-
го твору письменника і оцінює його так: "Мертві душі" -
твір суто московський, національний, вихоплений з тайника
народного життя, такий же правдивий і патріотичний, такий,
що нещадно зриває покрив з дійсності і дихає пристрас-
ною любов'ю до плідного зерна московського життя, твір не-
осцяжно-мистецький за концепцією і виконанням, характерами
дієвих осіб і подробицями московського побуту".

Така ентузіастична оцінка пояснюється тим, що Белін-

окому була потрібна поява власне творів, які глумом нищили б самі підстави цілого державного устрою Московщини й тим підготовлювали ґрунт до радикальних змін. Дія твору, однак, могла бути успішною тільки при умові, що московські читачі уважатимуть його за твір, подиктований московським патріотизмом.

Уважна аналіза "Мертвих душ" (і інших творів Гоголя на московські теми) дозволяє дуже сумніватися в тому, чи справді в них можна знайти якусь "кровну любов до плідного зерна московського життя"!

Кожний об'єктивний читач, перечитавши "Старосвітських поміщиків" Гоголя і порівнявши з "Мертвими душами", мусить визнати, що старосвітські поміщики симпатичні читачеві і викликають у нього певну мимовільну прихильність до себе, тоді як герої "Мертвих душ" не збуджують до себе жодного співчуття й симпатії.

Перебування в Московщині загостило було любов Гоголя до української землі й людей, а перебування за кордонами імперії, на Заході, загостило штучну, прищеплену йому, любов до абстрактної Московщини - "Росії". Та писати він мусить і хоче не про ту абстрактну, "теоретичну" Московщину, тільки про живу, реальну, ту, яку він бачив. І ось тут починаються муки письменника.

М. Гоголь, всупереч твердженням критики, мав потяг до мистецького відтворення життя в його повноті з виразним підкресленням, а то й ентузіастичним захопленням його позитивними явищами і позитивними характерами. Тимчасом він, як син значно більш культурного і цілком відмінного своєю вдачею й психікою українського народу, не міг побачити серед москвинів тих позитивних (а тим більш - героїчних) натур і типів яких він шукав. Те суто московське, що могло розчулити москвина і зробити його таким же вибачливим для його рідних московських хиб, яким був Гоголь для хиб наших старосвітських поміщиків, не могло не тільки розчулювати, але навіть будь-як впливати на душу Гоголя, який не був москвинем, якому все те було чужим, а не рідним. У цьому й крилася таємниця убивчої гостроти саатири Гоголя!

Гоголя всупереч усій його "ідеології", ідеології московського патріота-державника, було осоружне все московське, а він шукав ясного, могутнього, привабливого!

Початково Гоголь втікав від дійсності в українську екзотику, потім у середньовіччя, а тимчасом його московські "опікуни", люди, які Гоголя "ощаслилювали" своїми похвалами, штовхали в бік сучасного, в бік творчості "програмової", яка б могла бути вживана, як зброя у внутрішній боротьбі москвинів за реорганізацію й оновлення своєї ім-

перії, що вже тратила свою розгонову силу.

На цьому тлі повинні були ось-ось зарисуватися щилини в монолітній "приятні" Белінського до Гоголя.

Власне під цю пору, коли М. Гоголь, побувавши закордоном, а потім знов в Петербурзі, вернувся закордон (1840 р.), вийшла невелика книжка, яка розпочала нову епоху в життю українського народу. Вийшов Шевченків "Кобзар". Все вказує на те, що ця книжечка не трапила до рук Миколи Гоголя, а натомість з певністю, ще до прочитання творів Шевченка, він прочитав цілу купу вишлюканих нею московських рецензій, сповнених злоби й сарказму.

У жовтні 1841 року, як ми вже писали, М. Гоголь був у Москві і передав до друку том своїх "Мертвих душ". Доля хотіла, щоб власне під цю пору zareagував Белінський самим безличним способом на появу невинного українського альманаху "Ластівка" (1841 р.), що вийшов заходами Євгена Гребінки, а пізніше, щоб той же Белінський (як і ряд інших москвинів), накинувся з піною на устах на Шевченкові "Тайдамаки", що вийшли того ж року.

М. Гоголь, імовірно не читавши ще "Тайдамаків", прочитав за підписом Белінського, якого похвала впрост "ощаслилювала" Гоголя, таке: "Што же касается до малоросіян, то смешно і думать, што б із їх, впрочем прекрасной народной поэзіі, магло што-нібудь развітса: із нею не только нічево не может развітса, но і сама ана астановілась, ещю со времён Петра Великаво, двінуть ею возможно тагда только, кагда лучшая і благороднейшая часть маларускаво населенія аоставіт французскій кадріль: і снова приметса плясать трепака і гопака, фрак і сюртук переменіт на жупан і світу, вибреет голову, отпустіт оселедец - словом із састаянія цивілізації, образованості і человечности (приобретеніем каторой Малоросія обязана соединеніем с Расіей) снова обратітса к прежнему варварству і невежеству.

Літературним язиком малоросіян должен битъ язык их образованаго общества, язык русскій.

Если в Малоросіі может явітса великій поет, то не иначе, как под условіем штоби он бил русскім поетом, сином Росіі, гарячо прінімающім к сердцу ея інтереси, страдающім ея страданіем і радующімся ея радостю.

Племя может іметь только народные песни, но не может іметь поетов, а тем менее великих поетов... Живое доказательство етой істини в Гоголе, в ево поезіі много чисто малоросійских элементов, каких нет і битъ не может в русской: но кто же назовьот ево малоросійским поетом?... заставіла ево пісать па русскі... глибоко разумная внутренняя прічина, к чему лучшим доказательством может служіть

то, що на малоросійській мові не можна перекласти навіть "Тараса Бульбу", не тільки "Невського Проспекта"... не опростонародив їх, так сказати, не омушличив їх" ("Русская народная поэзия" Твори. стор. 937).*

Щоб зрозуміти, чому Бєлінський з такою "оцінкою" і думками виступив з нагоди виходу "Ластівки", а потім "Гайдамаків", кінцевим є сказати кілька слів про Бєлінського. Однак, для того, щоб нас не посуджували в необ'єктивності наші москвофіли, для характеристики поглядів Бєлінського подаємо кілька цитат з доповіді генерального секретаря "Союзу Советських Писателей СССР." - Фадєєва, виголошеної на урочистім засіданні з нагоди сотих роковин смерті В. Бєлінського дня 7.VI 1948 року.

Отже, тоді Фадєєв сказав: "Бєлінський був самим передовим і найбільш свідомим представителем етого періода розвитку Росії... Вгляди Бєлінського атразили настроєння крепостних крєстьян, інтереси самих широкіх мас населєння Росії... Бєлінський був раданаачальником революційно-демократическаго двіженія... характерной аособенностью етого двіженія было то, що в ньом соціалізм і демократізм слівались в адно целое... ето був утопіческий соціалізм не по западно-європейскому, а по русскому абразцу. Бєлінський являється однім із коріфєєв русской матеріалістической філософії... Бєлінський раніше всіх і краще всіх поняв всю прогрєсивность таво факта, що русская нація так рано создала національное государство, що означало сілу русской нації... он поняв прогрєсивную роль Івана Грознаго.... ізвєстно висказиванє ево о том, що Росія сумеєт краще разрєшити соціальний вопрос, чем западная Европа і будет давать закони науке і іскуству, "прінімая благоговєйную дань уваженія ат всево просвєщеннаго чєловєчества". Бєлінський счїтає, що Запад начал гнїть".

Як бачимо, Бєлінський був чоловім представником московського "всенароднього" шовінізму, імперіалізму і месіанізму, а тому, розуміючи чим повинно було бути українське відродження, розумів, що воно не лише загрожувало всім московським плянам панування над світом, але, при правильному розвитку, загрожувало самому існуванню московської імперії і могло стати "осиковим колом" для цього упиря, що живився кровю підбитих народів, а тому Бєлінський хотів задушити українське відродження в самому зародку.

Бєзперечно цей виступ Бєлінського мусив вплинути на М. Гоголя, мусив його приневолити як найдалі відійти від українського руху і, переробляючи "Тараса Бульбу", дати докази, що автор цього твору справді є "сином Росії, гарячо прінімаючим к сердцу єя інтереси, страдаючим єїо страданієм і радуємся єїо радостю".

* Див. "Примітка ч. 3."

Таким чином успіх Гоголя, висока оцінка Белінського, приязнь з Пушкіним і подібними - все це було тими чинниками, які штовхали Гоголя геть від українського народу й його життя, які сприяли тому, що московське культурне й політичне життя всмоктувало, наче трясовина, письменника, який загубив під ногами твердий ґрунт рідної землі. Т. Шевченко, щойно повернувшись з заслання, піддав таким впливам оточення, щойно тоді і йому почала загрожувати небезпека стати невідьником популярності серед ворогів свого народу, знайомих і "приклонників".

А тимчасом те московське життя в цілому, життя його освічених і півосвічених верств, було віддавна письменникові осоружне, і він, ще тоді коли почав писати свої повісті з московського життя, не міг у тому житті знайти чогось привабливого. В "Невському проспекті", закінченому ще в 1834 році, писав Гоголь: "О, не вірте цьому Невському проспекту!... Все мана, все міраж, все не те, чим здається!"

Вже тоді Гоголь бачив, якою далекою є дійсність від тої вигаданої "Росії", від "міражу", що його навчили Гоголя обожнювати, і ця усвідомленість розбіжності між вигадкою і дійсністю знайшла свій вияв у словах героя цитованої повісті - Піскарьова, який вигукує: "О, яка огидна дійсність! Чого вона варта проти мрії!"

І Гоголь цю пізнану ним правду трагічно сприймав і трагічно переживав. Гоголь душився і шукав рятунку в релігії і навіть аскезі.

Тимчасом Белінському ці переживання були нецікаві; йому потрібні були повні вбивчого сарказму твори письменника для здійснювання своїх плянів, а трагедія самого письменника, якого твори він використовував, його мало обходила.

Гоголь хотів у своїх творах відтворювати дійсність повну, барвисту, різноманітну і мучився, коли бачив іншу! Белінський виступав проти "безпосередньої творчості" і домагався програмової, яка була б висловом певної системи свідомих і послідовних демократично-революційних поглядів та московських імперіялістичних мрій.

Белінський не мав нічого проти нігілізму, а Гоголя нігілізм мучив! Отже це властиво школа, а потім московські критики і письменники загнали Гоголя на сумні поля мертвого царства, вкриті блідими квітками смерті, поля, що мучили своєю мертвотою і чужістю спраглу краси й тепла душі письменника.

Московські критики й письменники пояснювали й пояснюють далі поступовання Гоголя "ідейним падінням", яке було, мовляв, наслідком, "гострої кризи світогляду" під

впливом "реакційних кол", а пізніше хворобу і остаточне знищення закінчення "Мертвих душ" - впливом "хмурого фанатика-бузувіра" "московського попа Матвея Константиновського". Тимчасом Константиновський міг впливати на Гоголя щойно в 1852 році, а перший раз спалив Гоголь рукопис другої частини "Мертвих душ" ще в 1845 році!

Справа була не у впливові "реакційних кол", а в чомусь іншому!

Гоголь, безумовно, мав підстави до невдоволення своїми "Мертвими душами", бо палко бажав, а проте не міг, змалювати ані одного позитивного типа! Сам "нігілізм" його не задовольняв! Не мав він рівнож наміру (як це йому підсовував Белінський) переконувати читачів, що всі без винятку дідиці і вся адміністрація складається з негативних типів, з огидних потвор! Гоголь інакше дивився на суспільство, а для того, щоб дивитися так, як хотів дивитися Белінський, його занадто дбайливо вчили змалку розрізняти "простонародде" (нижчі народні верстви) та панів зі шкодою для перших. Це відбилось між іншим і в тому, що Гоголеві (певно не без впливу того ж Белінського, який, як це видно з цитати про "омужичування" творчості, українською мовою писаної рівнож дивився на селян "з гори вниз"), як свідчить Кониський здавалося, що від творів Шевченка "тягне дьогтем", це б то, що це "мужицькі" твори!

Маючи ж такі погляди, які Гоголь мав, у тому числі і симпатії до монархічного устрою (незалежно від того, чи нам вони подобаються чи ні), Гоголь мусив задихатися в тій атмосфері, в якій мусив жити і творити.

Коли ми задумуємося над вимогами до творчості і взагалі мистецтва, ясно висловленими в повісті "Портрет" (1842 рік), то зрозуміємо, що Гоголь був жертвою не самої "реакції", а Московщини взагалі, в першу ж чергу московської демократії на чолі з Белінським.

Ось ті погляди на мистецтво, які вкладає письменник в уста одному з персонажів повісті "Портрет":

"Досліджуй, вивчай усе, що бачиш, підкори все пензлеві, але в усьому вмій знаходити внутрішню ідею і найбільше пильнуй збагнути високу тайну творіння. Блажен обранець, що опанував її. Нема для нього низького предмета в природі. У найменшому мистець-творець так само великий, як і в великому; у погордженному у нього вже нема погордженого, бо прозирає невидимо крізь нього прекрасна душа творця і погорджене дістало вже високий вираз, бо пройшло крізь чистилище його душі. Натяк на божественний, небесний рай міститься для людини в мистецтві, і вже через одно те воно найвище від усього. І в скільки разів урочистий спокій вищий від усього хвилювання мирського, в стільки ра-

зів творення вище від руйнування; в скільки разів ангел самою лише чистою невинністю світлої душі своєї вищий від усіх незчислених сил і гордих пристрастей сатани, в скільки ж разів вищий од усього, що є на світі, високий витвір мистецтва. Все принеси йому в жертву і полюби його всією пристрастю, не пристрастю, що дихає земною жадобою, а тихою небесною пристрастю; без неї не владна людина піднятися над землею і не може дати чудесних згуків заспокоєння. Бо ж для заспокоєння і примирення всіх сходиться у світ високий витвір мистецтва. Він не може поселити нарікання в душі, а повнозвучною молитвою лине вічно до Бога. Але бувають хвилини, темні хвилини..."

"Я знаю, світ відкидає існування диявола, і тому не говоритиму про нього. Але скажу тільки, що я з відразою малював його, я не відчував у той час ніякої любові до своєї роботи. Силоміць хотів подолати себе і, бездушно заглушивши все, бути вірним природі. Це не був твір мистецтва, і тому почуття, що обіймають усіх, хто дивиться на нього, суть уже бунтівничі почуття, тривожні почуття, не почуття мистецтва, бо мистець і в тривозі дихає спокоем. Мені казали, що портрет цей ходить по руках і сіє болісні враження, породжуючи в мистцеві почуття заздрости, темної ненависті до брата, злісну жадобу чинити гоніння і гніт. Нехай боронить тебе Всевишній від цих пристрастей. Нема страшніших від них. Краще перетерпіти всю гіркоту всяких гонінь, аніж кинути проти будь-кого хоч одну тінь гоніння. Бережи чистоту душі своєї. Хто носить у собі хист, той чистіший від усіх повинен бути душею. Іншому проститься багато що, а йому не проститься. Людині, що вийшла з дому у яскравій святковій одежі, досить бути тільки обризканою однією плямкою болота з-під колеса і вже весь нарід обступив її і вказує на неї пальцем і говорить про її неохайність, тимчасом, як той самий нарід не помічає безлічі плям на інших перехожих, одягнених у буденну одягу. Бо на буденній одежі не помітні плями".

Яка ж кольосальна різниця між наведеними поглядами Гоголя і поглядами його "божка", його демона-Азazelя - Белінського!

Не дивно, отже, що Белінський вже в "Портреті" та першому томі "Мертвих душ" заразом же догледів, і в своїх критичних статтях відмітив, "ухил" творчості письменника від потрібної йому "системи" і поспішив з остереженням. Листвами ж, писаними до Гоголя безпосередньо в тому часі, намагається він вплинути на письменника і втягнути його в журналістичну працю та довести до зірвання всіх стосунків з людьми близькими до "Москвітанина".

Тимчасом Гоголь не лише мав відмінні погляди від Бе-

лінського, але й не погоджувався з тим інтерпретованням його власних творів, яке читачам накидав Белінський, і тому спробував підказати читаючому загальної інше розуміння де-яких із своїх творів ("Вибрані місця із листування з друзями", вийшло в 1844 році). Між іншим у цих листах обурювався Гоголь на матеріалізм, який серед московської інтелігенції так розпанишівся, що, як він писав, "людина стала вся плоттю (тілом) і майже немає в ній душі".

Ця проба (і взагалі книжка в цілому) викликала у Белінського справжній сказ, і він пише до М. Гоголя листа, в якому читаємо: "І в цей - от час, - вигукує Белінський, - великий письменник, який своїми чудово-мистецькими і глибоко-правдивими творами так могутньо сприяв самосвідомості Росії, давши їй можливість глянути на саму себе, немов би в дзеркалі, - з'являється з книгою, в якій в ім'я Христа і Церкви навчає варвара поміщика наживати від селян як найбільше грошей, вчить їх лаяти більше... І це не повинно було викликати мого обурення?... Та як би Ви виявили замах на моє життя, то й тоді я б не більше зненавидів Вас, як за ці ганебні рядки".

Так картав московський критик М. Гоголя за свого роду "ухил від генеральної лінії", за те, що він своєю книжкою перекреслював інтерпретовання своїх творів, відповідаючи поглядам і цілям Белінського та московських революційно-демократичних кол.

При цій нагоді мусимо зазначити, що не можемо погодитися з твердженням А. Жданова, що, мовляв, Белінський "картав Гоголя за його спробу зрадити справу народу і перейти на сторону царя", не тільки тому, що Гоголь "служив" не "народу", а Правді (такій, яка відповідала його переконанням) і мистецтву, але й тому, що немає найменших підстав твердити, що Гоголь будь-коли, подібно його інтерпретаторам, ділив Московщину на два ворожих табори: "царя" і "народ" та що розумів "справу народу" так, як її розуміли Чернишевський і Белінський та що свідомо брав участь в їх боротьбі "проти царя". Гоголь міг би з чистим сумлінням сказати, звертаючися до Белінського з приводу інтерпретовання останнім його творів:

"Мойому слову ти дав колючки,
але не я...." *

Лист Белінського дуже вразив Гоголя, але він у своїй відповіді писав: "Листа Вашого я прочитав майже без жодних почувань, але все ж таки був неспроможний відповісти на нього. Та й що мені відповідати? Бог знає, може у Ваших словах є частина правди...." (Лист з 10 серпня 1847 р.)

* Слова Мецената з "Оргії" Лесі Українки.

Тоді взялися московські демократичні кола переконувати Гоголя, який був уже знова закордоном, що він "втратив контакт з життям Росії". Це в дійсності мало значити, що Гоголь вирвався подекуди з-під впливів цих московських лівих течій.

Гоголь, не маючи змоги відновити духа, не можучи дати твір, який відповідав би його поглядам на мистецтво, вирішив, що, може, в тій ідеї про "втрату контакту" і є якась частина правди, та й повзяв намір повернутися до Московщини й "поїздити по Росії".

Він в 1848 році вертається до Московської імперії і вже в квітні є в Одесі. Літо проводить на Україні у Василівці, з якої їздив до Києва. Потім їде до Петербургу, а від жовтня 1848 року до літа 1849 року живе в Москві. Липень проводить у Калузі, в серпні - він є вже в маєтку Аксакових, потім - знову у Калузі, а пізніше - у Москві. Тоді береться Гоголь вдруге (по спаленню першого рукопису) за писання другого тому "Мертвих душ".

Як видно з уривків тих чотирьох розділів, що залишилися, Гоголь і під впливом "контактів" та вражень не змінив своїх поглядів і далі намагався надати творові повноти і змальовати в ньому не лише негативні, але і позитивні московські типи!

Та Гоголь, не зважаючи на своє обмосковлення, не зважаючи на свій національний гермафродитизм ("Скажу Вам одне, що-до того, яка в мене душа: хохляцька чи російська (бо це як бачу, служило один час предметом Ваших міркувань і суперечок з іншими)... Я сам не знаю, яка в мене душа: українська чи московська. Знаю тільки, що ніяк не дав би переваги ні малоросіянину перед росіянином, ні росіянину перед малоросіянином. Обидві природи надто щедро обдаровані Богом і як навмисне, кожна з них зокрема містить у собі те, чого немає в іншій; явна ознака, що вони повинні доповнити одна одну")* - не встані був у тому осоружному життю побачити щось добре, позитивне!

Спроба Гоголя поєднати "огонь" з "водою", не зважаючи на його переконання, що їх протилежність є "явною ознакою" konieczности їх об'єднання - дала трагічні наслідки в першу чергу для самого Гоголя.

Він терпить муки при творенні, він змушує себе писати, він пробує створити те, чого він не міг побачити... Та всі його зусилля марні! Постаті Тентетнікова, генерала Бетріщева, Петуха (негативні) дихають, живуть, описані жорстоко-невблаганним переом спостережливого письменника. Постаті Костанжогло чи Муразова (позитивні) - мертві, штучні, нереальні!

* З листа Гоголя до О. Смірної.

Хист письменника не зменшився, не ослаб, як це доводить майстерність, з якою він змалював ці негативні постаті. Та там, де "ельник, дождік да песок" (пригадаймо слова Гоголя про простори "Росії": "пустинні, безлюдні й сумні наші простори"), а не де "чудовий Дніпро гордо і пишно котить повні води свої..." - там серед тих "сумних просторів" не може Гоголь, не зважаючи на всі свої зусилля, доглядіти щось таке, що промовляло б до його серця і уяви, бо все те - чуже йому (всупереч усім аргументам скаліченої окупантом свідомості), і лише тому марні всі його зусилля змалювати позитивну постать!

Для кожної дитини її рідна мама є майже завжди "найкраща в світі", але такою не здається їй її мачуха! Пушкін міг захоплюватися Онегіними і бачити щось привабливе в "Татьянах" (як зрештою і мільйони його московських читачів), але не міг себе Гоголь до того змусити. Лише серед свого народу він знаходив величні народні характери, але але змушував їх служити ворожій ідеї, чим заводив їх у заулочок, а сам залишався з порожнечкою в серці!

За десять днів до своєї смерті спалив Гоголь і новий рукопис другої частини "Мертвих душ"...

Все сказане тут про національні почування і творчість московською мовою М. Гоголя зрозумів у першу чергу геніальний поет України - Т. Шевченко, який завдяки своїй геніальності багато розумів такого, чого й ми ще гаразд не розуміємо. Миколу Гоголя він, з одного боку, слушно трактував, як українця, і тому звертається підчас трагічних років, коли Шевченко, перебуваючи на Україні стверджує, що москвини "сплундрували нашу Україну", сплундрували духово-і тому "не надіюсь я на Україну, там чорт ма людей" (з листа до Кухаренка року 1844), стверджує, що на Україні "пустка" запанувала (див. "Пустка"), - він саме у цю трагічну для себе хвилину, звертається до М. Гоголя, як до душі, яка здатна все ж його зрозуміти. У цій поезії Шевченко підкреслює, що немає тих, які б "привітали, угадали велике слово", бо всі "оглухли". І тут же підкреслює різницю між своїм ставленням до того жахливого стану і ставленням М. Гоголя, словами: "Ти смієшся, а я плачу, великий мій друже!" Мета Шевченкового "плачу" - збудити героїчне сприймання світу, збудити принциповість, безкомпромісовість, фанатичну любов до України і самопосяту.

Шевченко в цьому ж вірші виявляє ті свої мрії, шляхом протиставлення їй існуючій Україні, в якій "не заревуть вольні гармати", бо "не заріже батько сина, своєї дитини, за честь, славу, за братерство, за волю України".

І Шевченко мав підстави звертатися до М. Гоголя з такими словами, бо М. Гоголь був також ворогом того куль-

ту "швейкіянства" (сказав би Гонцов), який і нині нам намагаються прищепити "дядьки" "отечества" чужого", і у Гоголя в "Тарасі Бульбі" (як і в Шевченкових "Гайдамаках"), - батько вбиває власного сина, який зрадив свій нарід! Шевченко зрозумів правильно М. Гоголя, який, крім суто барокових "Сорочинського ярмарку" чи "Ночі під Різдво", написав також готичну "Страшну помсту" і "Тараса Бульбу".

Але Шевченко до кінця життя не зробив того висновку про можливість компромісу з ворогом, про можливість капітуляції, воліючи бути "лишарем абсурду". Гоголь же пішов шляхом, який полемізує з "Оргією" Лесі Українки захвалював нам І.К. в "Арці" ч. 5. Микола Гоголь пішов, отже, іншим шляхом, ніж Шевченко і тому, як вчить "Оргія", його твори "прославили" і прославляють не батьківщину-Україну, а тих переможців, що "стягнули" скарби культури з усіх подоланих країв і... оголосили їх власним доробком!

Гоголь пішов служити ворогові, можливо навіть не усвідомлюючи собі гаразд того, а що був ідеалістом - мусив пережити трагедію і загинути.

Чому ж М. Гоголь пішов тим шляхом? На це дає глибоко продуману відповідь Т. Шевченко в словах, якими він у передмові до другого видання свого "Кобзаря", пояснює: "Зони (москвини) здаються на Гоголя, що він пише не по-своєму, а по-московському, або на Зальтер Скота. Гоголь виріс в Ніжені, а не в Малоросії й свого язика не знав, а Зальтер Скот в Единбурзі, а не в Шотландії, а може і ще було що небудь, що вони себе відіуралися". Цими словами хотів сказати Шевченко, що на обрація Гоголем іншого шляху вплинуло в першу чергу те, що він виріс в сточенні, яке було в уже зденаціоналізованому окупантами і опанованому ними місті, а не в українській селянсько-козацькій цілині! Гоголь отже вже в дитячі роки був відрізаний політикою московською від українського пня, але окупанти ще тоді не встали були утворити такі умови цілковитої психічної ізоляції, які створювали, напр., турки, виховуючи яничарів (або нині - московські більшовики). Зрештою і творчість є органічним витвором психіки, яка укладається також під впливом біологічних чинників, має за собою віки і тому важче одержати такий же ефект, як у випадкові з яничарами, від яких вимагалось лише збройної боротьби за іслам.

В основі трагедії М. Гоголя лежить власне його незнання, яка у нього душа: "хохлацька" чи "російська" і згубний вплив школи, оточення, а потім його злого демона - Бєлінського. То був в істоті речі згубний вплив Московщини і обставин, які впливали з колоніальної залежності України.

Творча імпотентність, що сполучена була зі всіма

спробами Гоголя дати позитивний тип, була в свою чергу безпосереднім наслідком того національного гермафродитизму. Московська Цірця обернула цього геніального сина українського народу, з людини - в духового гебрида, "мішанця" з усіма характеристичними ознаками всякого гебридизму (неясністю, несталістю, надмірною "ентузіастичністю", внутрішніми суперечностями і неплідністю *)

Переверзев пише: "Гоголь взагалі просякнутий увесь противенствами", які є наслідком "дводушності" автора", дводушності трагічної і шкідливої.

Однак немає сумніву, що душа, інтимна душа, що не мала практичного змісту, не була засліплена погонею за кар'єрою, за славою, боязною "втратити популярність" і не була непевною себе - та душа була таки українська.

Лише підсвідомою любов'ю до українського можна пояснити, чому захоплений Зальтер Скоттом письменник, береться писати історичний твір не з московської, а з української минулщини ("Тарас Бульба"), чому всі його твори з українського життя опромінені теплом і любов'ю до людей, серед яких він завжди знайде позитивні типи.

І це не лише наше твердження, це ствердило багато осіб з числа тих, що писали про Гоголя, в тому числі й москвинів. Так, напр. Герцен писав: "Коли Гоголь переноситься в світ українських козаків або парубків, що весело танцюють біля шинку, коли малює перед нами бідного старого писаря, що вмирає, від прикрости, бо в нього вкрали шиню, тоді - Гоголь - зовсім інша людина. З тим самим хистом, як раніше, він ніжний, людяний, сповнений любові; його іронія більше не вражає, не отруює; це - зворушлива, поетична, що ллється через край, душа, і таким залишається доти, доки випадково не зустріне на своєму шляху городничого, суддю, їх дружину, чи дочку, - тоді все змінюється; він зриває з них людську личину і з диким сміхом прирікає їх на тортури громадської ганьби". (Герцен, Полное Собрание Сочинений т. IX).

Та Герцен бачить лише частину правди, ту частину, яка кидається у вічі й москвині, яку й москвин мусить помітити. Не бачить він того, що було б неприродним, коли б москвин хотів побачити. Герцен безумовно не має рації, коли твердить, що Гоголь стає іншим тоді, коли "випадково зустріне городничого..." і т. д.! Ні! Гоголь стає іншим коли "зустріне" москвина! Саме тому не грає ролі, чи буде то "городничий" чи його дочка. Адже ж Гоголь жив у Москві і на селі, адже ж він бачив і зустрічався там не лише з московськими дідами й урядовцями! Де ж у нього московські "парубки"? Де московський "народ", де московські

* "неплідністю" - це б то браком в творах на московські теми позитивних типів, що могли б "запліднювати" душу.

герої типу "Тараса Бульби"? - їх нема!

Більше того! Коли ми прочитаємо "Шинель" Гоголя, це б то власне твір про того "бідного старого писаря", що про нього згадує Герцен, то переконаємося, що автор не міг викликати у читача найменшого безпосереднього (без участі розуму) співчуття до того писаря. Акакій Акакієвіч - постать така ж комічна, як і Плюшкін, і змальована так, що не може викликати у читача безпосереднього співчуття. Лише прочитавши твір і обміркувавши його всебічно, ми, шляхом розумовання, можемо дійти до того, що треба б співчувати "Акакіям Акакієвічам". Коли ж ми читаємо про сумний кінець Пульхерії Іванівни, то нам без міркувань і розважань робиться страшенно жаль цих милих стареньких!

Та на цьому не кінець! Гоголь, що так пристрасно любив природу, що вмів такими блискучими, повними життя барвами малювати рідну українську природу, цей самий Гоголь ось що пише про московський краєвид: "пустинні і безлюдні й смутні наші простори", наче б то "люде тут не в себе вдома..." "віє нам від Росії холодною, занесеною хугою поштовою станцією". Чи треба пояснювати, що то Гоголь був у тій "Росії" "не в себе вдома" і що то на нього від тої осоружної чужої країни віяло "холодом"?

І в цьому власне і є ціла справа!

Певно тому, по прочитанню "Мертвих душ" московський патріот - Пушкін поважно сказав: "Боже, як грустна наша Росія" і додамо, сказав правильно, - бо в таких темних барвах змалював Гоголь (і бачив) не лише дідичів московських, а все московське взагалі.

У другій частині "Мертвих душ" виступають часто також і не дідичі (купці та інші), а в повістях - світ урядовців. Але не було там жодного проміння!

І стають нам зрозумілими слова другого визначного московського патріота - Розанова: "Увесь Гоголь, увесь, крім "Тараса" і взагалі малоросійських штучок, є пошлість... Фу, який ти діявол! Нічого, нігілізм! Згинь, нечистий! Ніколи страшнішої людини... подоби людської ... не приходило на нашу землю!"

І вдумавшись у ці глибоко пережиті слова москвина приходимо до висновку, що може і мав рацію Розанов, кажучи "подоби людської"!

Але чи ж не московська Цірцея, яка не одного обернула з людини в звірину, чи ж не власне як реакційна так і поступова "Росія" укупі - так спотворили і Гоголя?

Мало того! Чи ж не вправі ми поставити ще й інше питання, а саме: чи лише в Гоголі, в його творах причина такого характеру тих творів на теми з московського життя?

Тут несамохіть, знова пригадується нам вражаюча пев-

ною майже автобіографічною психоаналізом повість "Портрет", і ми ставимо собі питання: чи ж то в малярі, що відтворив у своєму "Портреті" усю чортівську душу діавола в людському тілі - таємничого лихваря, лежить причина жахливого впливу того портрета? Чи таємниця того впливу не крилася в індивідуальних властивостях власне самої "моделі"?

Адже ж не без причин навіть чистокровний москвин Горькій-Пешков у 1923 році у своїй голосній статті "Московська жорстокість" ствердив наступне:

"Мені здається, що найяскравішою рисою московської національної вдачі є саме жорстокість, як гумор - англійської. Це спеціальна жорстокість... Найцікавішою рисою московської жорстокості є її діавольська вигадливість, її я сказав би, естетична вишуканість...

Говорю тут не про жорстокість яка виявлюється спорадично, як вибух хворої або перверзної душі. Це винятки, що можуть цікавити лікаря-психіатра. Тут я говорю про масову психологію, про народню душу, про масову жорстокість".

А далі, говорячи про московський нарід, про московського селянина, пише Горькій: "Він створив багато сумних пісень, багато суворих диких і кривавих легенд, вигadaв тисячі приказок, в яких висловив свій твердий життєвий досвід.... Він не має респекту перед правдою: "Правдою не будеш ситий". Він має силу силенну подібних приказок і робить з них ужиток при кожній нагоді".

Отже, Гоголь, подібно описаному ним у "Портреті" маляреві, змальовував у своїх творах на московські теми - живу натуру!

Подібно тому маляру Гоголь, побачивши, яке страхіття виходить з-під його пера - вжахнувся! Він побачив, що, як тільки він почав "заглиблюватися" в душу своєї "моделі", почала охоплювати його "така дивна огида, така незрозуміла тяжкість, що він мусив на якийсь час кидати працю.... Нарешті... Йому стало страшно. Він кинув перо і відмовився рішуче писати!"

Та на цьому не кінець дивовижній аналогії! Адже ж маляр з цитованого твору з одного боку доти, доки не взявся до мальовання портрету того таємничого лихваря, подібно Гоголю, що писав свої "Вечори", "вірував простою благочестивою вірою предків і тому, можливо, на змальованих ним обличчях з'являвся сам собою той високий вираз, до якого не могли докопатися блискучі таланти".

Нарешті, подібно тому ж героєві своєї повісті, Гоголь, кинувши того жахливого "портрета" і побачивши, скільки зла породив він, шукав рятунку в релігії, в аскезі, хотів спокутувати свій гріх, хотів знову навчитися давати твори ми-

стества, які на думку самого письменника "для заспокоєння і примирення всіх сходять у світ" і не повинні "поселяти нарікання в душі".

Та Гоголь, якого Московщина перетворила на національного гермафродита, не встані був збагнути причини, чому і його побожне каяття і його великі зусилля (при повторному писанню "Мертвих душ") - дають негативні наслідки. Він не міг зрозуміти, що герой його "Портрета", очистивши каяттям душу, взявся творити подобу вже не того ж таємничого лихваря, тільки образ народження Христа!

Тимчасом сам Гоголь вдруге береться за відтворювання життя того ж московського народу, тих же москвинів! Він тільки (вертаючися до аналогії) хоче тому ж "лихвареві, крім його питомих жадливих рис душі, додати ще й інті, хоче знайти в "діяволі" щось "христове"! Тимчасом "модель" немає в собі нічогосінько "божого" і тому Гоголь відтворивши її вжахнувся вдруге й нищить свій твір і трагічно кінчає свої дні....

Тимчасом, вернувшись до свого народу, Гоголь міг ще врятуватися, але... але чарівниця Цирцея зробила з нього каліку, гермафродита, і цей єдиний шлях рятунку для нього став неможливим.

Отже, то не Гоголь, а вірна подоба московського народу, яка відбивалася з надзвичайною силою і докладністю в дзеркалі творчості Гоголя викликали у більш вдумливих москвинів, таких, як хоч бм цитований Розанов, жах і огиду, та вигуки: "Фу, який ти діявол!"

Гоголь, спотворений тим "діяволом", все ж страшними своїми переживаннями і трагічним кінцем спокутував свій "невільний" гріх, спокутував свою зраду, свій "вчинок Андрія"...

Той же Гоголь, скалічений Московщиною Гоголь, духовий покруч на дні геніальної душі якого боролася любов до рідного й пекуча ненависть до того, чому служив усе життя, і захоплення "птицею-тройкою" - цей Гоголь несвідомо віддячив московській Цирцеї "данайським даром" своєї отруйної "російської" творчості!

ВІЧНО АКТУАЛЬНА КОМЕДІЯ.

ВІЧНО-АКТУАЛЬНА КОМЕДІЯ.

Більш ніж 65 років тому, тоді, коли ще в усьому культурному світі не закінчилися авергардні бої ведені представниками демо-ліберального напрямку і було ще далеко до їх остаточної перемоги – появився блискучий і глибокий твір заслуженого норвежського драматурга Генрика Ібсена – "Ворог народів".

Перше видання цієї сповненої мудрим сарказмом комедії появилось в листопаді 1882 року в кількості 10.000 примірників і протягом не цілих чотирьох місяців було продане цілковито.

Безперечно цей твір був свого роду "відповіддю" на нагітку, якою zareагувала "організована більшість" на появу в кінці 1881 року голосного твору Ібсена "Привиди", нагітку на цього заслуженого драматурга, який відважився вдарити в тій драмі на освячену "громадською думкою" облудну формальну "моральність" і громадське лицеміря, здобувачи за це собі "титули": "отруйника джерел", "ворога батьківщини" й "ворога народу".

Але ця комедія не носила характеру персонального, не була "обороною", тільки нещадно була по загальноприйнятих "істинах" демо-лібералізму, викривачки їхню фальшивість, виявляючи забріханість громадських авторитетів, показуючи глибоко приховані пружини за допомогою яких твориться т. зв. "громадська думка", витягаючи на денне світло й виставляючи коло стовба ганьби на людське позорище усю гнилизну й брехню, яка, на жаль, і досі отруєє суспільне життя як громад так і цілих націй.

Ця комедія, серед стимулів написання якої був і стимул особистий (лише – як один з побудників), не пов'язана в істоті речі ні з певною добою, ні з певним народом, хоча її дія відбувається в конкретних обставинах, конкретному часі і конкретній країні. Хиби викриті цією комедією впливають не з якихось "обставин" чи властивостей "устрою", лише з властивостей притаманних пересічній людині та з властивостей з якими родяться й вмирають суспільні феномени, відомі в соціології під терміном "маси".

Власне згадані властивості комедії управнюють нас до підкреслення її вічно-актуального характеру.

Поява першого перекладу цієї комедії українською мо-

вою не без причини пов'язана з особою Бориса Грінченка.

Б. Грінченко належав до тих нечислених, що ще за життя М. Драгоманова рішуче виступили в пресі проти ліберально-москвофільських теорій ширених М. Драгомановим та його однодумцями. Мало сказати "виступив". Він активно, щоденною кипучою працею закладав підвалини національного відродження України. І власне москвофільсько-драгоманівська "організована більшість" (маємо на увазі лише інтелігентну "верхівку") не могла йому подарувати цього навіть по смерті!

Відомі драгоманівці - В. Міжковський та Є. Чикаленко навіть намагалися кинути тінь на Б. Грінченка, приписуючи йому безправне привласнення собі титула редактора "Словника української мови". Ще пізніше "поступові" драгоманівці (в тому й комуністи) почали вживати прізвиська Б. Грінченка, як синоніму "просвітянщини" й "провінціальної літератури для селян". Це все утворило таку "атмосферу" довкола Б. Грінченка, що коли автор цих рядків звернув увагу одного з наших видавців у США на те, що варто було б перевидати повісті й оповідання Б. Грінченка, бо їх охоче читає той читач, що становить величезну більшість тутешніх українських читачів, одержав таку відповідь, висловлену з перелякано-обуреним виразом на обличчі: "Я? - Грінченка? Ні! ні! - Та й певно десь по американських книгарнях ще валяються його твори".

А тимчасом цей, в уяві наших модерних інтелігентів "просвітянин" Б. Грінченко ще в році 1906 приступив до перекладання й видавання творів світової літератури, а в першу чергу творів драматичних, маючи на увазі освіжити і зевропеїзувати репертуар українських театрів.

Щоб наші читачі нагадали собі що саме пускав у світ Б. Грінченко далі подіємо список творів, які до 1909 р. переклав, зредагував (і - видав!). Б. Грінченко, працюючи над тими перекладами разом з М. Загірньою (дружиною).

Ось цей список:

1. Ібсен "Підпори громадянства"
2. " " "Зорог народів"
3. " " "Примари"
4. О. Мірбо "У золотих кайданах"
5. Метерлінк "Монна Вагна"
6. Зудерман "У рідній землі"
7. Ібсен "Нора"
8. Ібсен "Гедда Габлер"
9. Гаудтман "Візник Геншель"
10. Шніцлер "Забавки"
11. Шіллер "Вільгельм Телль"

- I2. Ібсен "Жінка з моря"
- I3. Гауптман "Перед сходом сонця"
- I4. Зудерман "Кінець Содомові"
- I5. Зудерман "Огні Іванової ночі"
- I6. Ібсен "Росмерсгольм"
- I7. Сарду "Рідний край"

Це - поданий за порядком повний список виданих ним драматичних творів. Коли ми завдамо собі труда порівняти цей список зі списками книжок виданих нашими відомими видавництвами, в яких вартісні твори є явищем випадковим, і ніколи не перевищують 20 % усіх ними видаваних книжок, решта ж припадає на такі "перлини літератури", як "Поединки з дияволом", "Люди в тенетах", "Злат-жолудь", "Скрипка на камені" або на московсько-комунофільську агітаційну "літературу" пера Яновських, Кулішів і т. п. - то нам стане ясним куди прямує сучасна нам "організована більшість" під проводом новітніх Говстадів, Аслаксенів та Біллінгів.

І може (як ми вже казали) "невипадково"! саме Б. Грінченко переклав найперше такі твори як "Підпори громадянства" і "Ворог народів" Ібсена.

Ті твори в тодішніх відносинах, в році 1907 були високо-актуальні. Але, як побачимо далі, ці твори, з окрема чудова комедія "Ворог народів" Ібсена і нині є актуальною комедією "на часі", комедією, яка повинна присилувати задуматися й нині справді кращих представників української еміграції. Адже ж є якісь причини чому кілька томів "Критичних нарисів" може з'явитися лише на цикльостилі, а модерні Аслаксени і Говстади годують своїх читачів такою ж "принциповою" пресою, як і Ібсенівський "Народній Вістник" та книжками подібними до "Міста" Підмогильного або "Майстер корабля" Яновського!

Але вертаймося до самої комедії Ібсена "Ворог народів", зміст якої мусимо коротко, але докладно нагадати читачеві, щоб були ясними і зрозумілими наші даліші висновки.

Дія комедії відбувається в невеликому норвежському місті, в якому недавно збудовано водолікарню, яка стає підвалиною добробуту мешканців міста, перетвореного на курорт. Ідея будови водолікарні належить доктору Стокману, який займає посаду курортного лікаря. Бурмістром його є обмежений і зарозумілий старший брат доктора, який хоче собі приписати заслугу створення курорта. Доктор Стокман оптиміст і ідеаліст, який вірить у те, що довкола "розцвітає новий світ", вірить у "молоді сили" громадянства і є щасливим, що живе у такі "чудові часи". Захоплюється він і тим, що має тепер можливість краще впорядкувати своє мешкання, зробити його затишнішим й елегантнішим, та щасливий, що вже не мусить голодувати, як це йому не раз доводилося, коли він працював на півночі.

Він вірить людям. Він радіє тому, що може гостити у себе "молодих, сміливих, бадьорих вільнодумних людей, що прагнуть діяльності". За таких він уважає й редактора місцевого "поступового" й "лівого" часопису Говстада й співробітника того ж часопису Біллінга, що вчащають до нього.

Вони хочуть втягнути в боротьбу й капітана Горстера; незважаючи на те, що той заявляє, що цілковито нерозуміється на політичних справах. Вони твердять, що все ж він повинен "бодай брати участь у подачі голосів" бо, мовляв, "Громада - щось подібне до корабля на якому весь екіпаж повинен брати участь у його керуванні". Горстер же на це здивовано відповідає: "Як, і тому хто нічого не тямить у громадських справах слід брати участь у керуванні?" й додає, що "коли б екіпаж брав увесь участь у керуванні кораблем - з того не було б жодного пуття!"

Доктор Стокман має родину: дружину, дорослу доньку-вчительку і двох хлопців.

Незадовго перед початком дії, доктор Стокман зробив важливе відкриття, а саме, що водолікарня в якій він працює є свого роду "зачумленою ямою", розсадником хвороб! Власне її лічниця вода пливе водотяговими рурами не з гори, а з Млинарської долини, де є кілька гарбарень і ті рури несуть з водою гнилизну, гидоту всіляку і мільярди шкідливих бактерій. Тою ж гидотою просякнута земля морського узбережжя, де хворі беруть купелі. На це відкриття наптовхнула доктора Стокмана поява серед хворих таких хвороб як тифи, гастритні пропасниці і т. д. Не маючи до диспозиції належної лабораторії він послав до університету для дослідження пробки води і аналізу цілковито підтвердила його припущення. Щоб врятувати водолікарню - треба закласти нову водотягову сітку.

Свого часу власне доктор Стокман радив провести воду з вище поданої місцевості, але його й слухати не хотіли.

Він, як дитина, радіє своєму відкриттю, яке дає змогу поправити лихо і врятувати курорт, та йому ні на хвилину не спадає на думку припущення, що "громадянство", довідавшись в чому справа, не схоче усунути хиби водопостачання. Доктор негайно посилає до курортної управи звідомлення про фактичний стан справи.

Говстад і Біллінг передбачають, що справа не піде гладко і хочуть її використати для своїх партійних і особистих цілей. Вони пропонують демонстрацію, похід з прапорами до помешкання доктора і т. п. Доктор Стокман відмовляється від всяких овацій і заявляє, що навіть коли б управа курорту хотіла б йому в подяку підвищити платню - він і на це не згодиться.

В розмові з жінкою виявлює доктор Стокман згоду поді-

литися честю відкриття з братом.

Так, як бачимо, доктору Стокману навіть не сниться, що його чекає...

Перше на що він наштовхується - це на темноту, представником якої є багатий гарбар, злий на курортну управу. Він початково радіє відкриттю доктора, вважаючи його дуже спритною "штучкою", яку доктор "вдер своєму рідному братові"! Гарбаря - Кійля дуже смішить "вигадка", що у водотягових руках завелось безліч "кузьок" і то таких - яких не можливо бачити! Втішений можливістю помститися, гарбар - Кійль обіцяє, як-що пощастить доктору - "всадити брата в калпоху" - подарувати на бідних 100 корон!

Доктор Стокман однак не тратить віри в цілковитий успіх справи і не згоджується на те, щоб Говстад вже використав цілу справу, як зброю проти управи міста, яку навіть пробує доктор боронити. Говстад признає, що без "тих старих" нічого не було б, але поскільки водолікарня вже збудована, то він вважає, що їх можна усунути і захопити керування в свої руки. Він переконує доктора, що без "преси" - нічого не дасться зробити і що власне "преса" має намір "поважно взятися за справу". До цього додає Говстад з властивою всім таким "оборонцям народу" облудою, що він, мовляв, не хотів би зачіпати бурмістра, бо то ж брат доктора, але... "попереду всього правда". Говорить Говстад про потребу притягнути до керування містом "найбідніші верстви населення", для чого власне справа водолікарні дає блискучі можливості, а Аслаксен - що репрезентує організовану більшість у місті - пропонує зі свого боку підтримку, та хоче організувати на честь доктора "маленьку демонстрацію" і "піднести адрес від домовласників". Говстад, по відході Аслаксена, осуджує "півзаходи" і "компромісовість" Аслаксена і нахваляється до основ "захитати культ авторитетів".

Доктор Стокман не розуміє пощо то все і таки просить стриматися до одержання відповіді від брата. Говстад спішить до редакції, щоб підготувати статтю, яка, вразі потреби, негайно піде в рух.

Та відношення до справи рідного брата - бурмістра і голови курортної управи в одній особі, який пропонує приховати правду й лишити все, як було, - захитує віру доктора в людей і обурює до глибини душі. Він вважає таке поступовання - підлістю й нагадує, що власне бурмістр свого часу добився того, щоб водотяги збудовано там, де вони є і що тому він особисто винен в тому. Бурмістр цинічно відповідає, що "може це й правда", але її не сміють знати. Довідавшись ж, що про цю справу вже де-що відомо представникам преси - жадає від доктора, погрожуючи наслідками "для родини", публічної заяви, яка стверджувала б наче б він: а) помилився в

своїх дослідях і в) висловлює цілковите довіря до дирекції, яка "безумовно усуне всі недосконалости". Бурмістр тут же радить жінці Стокмана "вплинути" на чоловіка, який не лише відмовився дати таку заяву, але й обіцяє заперечити правдивість "роз'яснення", коли б таке було опубліковане. Бурмістр погрожує звільненням з посади.

Та доктор Стокман ще не тратить віри в успіх і перемогу правди, бо надіється на підтримку "вільної преси" і "організованої більшості", яка в лиці Аслаксена стала по його боці. На остереження своєї жінки, що сила по боці бурмістра - доктор Стокман відповідає: "хай мене навіть звільнять з посади, але я виконаю обов'язок перед громадянством" і тоді, каже він "зможу сміливо глянути синам у вічі, коли вони виростуть на чесних і вільних людей". Але в дійсності, доктор Стокман все ще вірить, що правда переможе та йому вдасться за допомогою Говстада і Аслаксена зліквідувати не лише "гнилизну в воді з водотягу", але й ту, що в адміністрації.

Та виявляється, що Говстаду і Аслаксену байдуже до всього, що їх не обходить ані доля курорту, ані правда, лише вони хочуть використати нагоду для себе, для здійснення своїх дрібних і вузьких цілей, з окрема мріють перебрати в свої руки управу міста ("вся управа повинна перейти в руки вільнодумних людей"). Лише на словах вони початково завзято підтримують його рішення провадити боротьбу до перемоги і підлабузюючися звуть доктора "приятелем народу". Та й це - лише в очі!

По виході доктора Аслаксен відразу говорить про умірковану і часткову підтримку, а коли Говстад і Біллінг згадують за безкомпромісність і принциповість - Аслаксен намагається на те, що попередник Говстада на становищі редактора є тепер лояльним урядовцем - "амтманом", коли ж Говстад запевняє, що він не такий, Аслаксен викриває, що Біллінг вже робить заходи в магістраті щоб одержати там посаду секретаря.

Отже нічого немає дивного в тому, що бурмістр, який приходить до друкарні задніми дверима, без труда перетягає їх на свій бік, залякуючи тим, що перебудова водотягу всім тягарем впаде на платників податків, бо власники водоликарні не мають наміру більше вкладати в неї гроші. Говстад "мінє фронт", погоджується вмістити "роз'яснення" бурмістра, яке зводить на нівель усю справу, заперечуючи очевидні факти.

Несподівано вертається доктор і бурмістр ховається в сусідню кімнату. Говстад хоче спекатися доктора, а тут ще й надходить жінка доктора, яка докоряє Говстаду за те, що той втягає її чоловіка у небезпечні справи. Доктор раптом

помічає кашкета й палицю, що їх забув брат-бурмістр і той мусить вийти зі схованки, наслідком чого виникає словесна перепалка, підчас якої доктор погрожує бурмістрові "переворотом", "народом" та говорить про підтримку, яку має в цій справі з боку Говстада і Аслаксена. Тимчасом ті його зрадили і тепер явно стають по боці бурмістра, кажучи наче б то доктор... представив справу у фальшивому світлі!

Говстад і Аслаксен хочуть замкнути рота докторові і не лише вертають його рукопис, але й Аслаксен, що є власником друкарні, відмовляється прийняти замовлення на брошуру, в якій хоче опублікувати доктор своє жакливе відкриття.

Обурений доктор, забравши свій рукопис, заявляє, що збере громадян і відчитає їм свій звіт. Але бурмістр на це зауважує: "ні одес з мійських спілок не дасть для цієї цілі салі", що тут же підтверджують Аслаксен і Говстад. У відповідь каже доктор, що найме барабанщика і ходитиме з ним по місту й буде читати на перехрестях свій звіт про стан водотягів, а коли ніхто за ним не піде, то, каже жінка, яка в цьому менті стає по боці чоловіка, то підуть з ним його хлопці. Доктор Стокман заявляє: "Побачу чи зможе людська нікчемність, заткнути рота людині, що хоче оздоровити громадянство".

Як бачимо, майже вся дотеперішня віра доктора Стокмана в людину й громадянство - зруйнована до щенту і він бачить "громадянство" в новому світлі, бачить, що не лише вода водолікарні отруєна гнилизною, але отруєне гнилизною і брехнею усе громадське життя.

На вічі, що відбувається в салі дому капітана Горстера, який відважився і ї йому відступити, хоче говорити доктор Стокман про ту гнилизну, яка залила все громадське життя, гнилизну, яку він вважає багато небезпечнішою за гнилизну в воді водолікарні.

Вся четверта дія власне й розкриває перед глядачем те загнине громадське життя, його облуду і моральну потворність, розкриває не лише в словах промови доктора Стокмана, але й самим перебігом дії.

Частина учасників зборів прийшла з заздалегідь принесеними свищиками, а один то притягнув навіть мисливського рога, хоча всі вони не знають гаразд в чому справа і про що саме має говорити доктор Стокман.

Спритні аранжери "громадської думки" починають з того, що не допустивши до слова доктора Стокмана, який скликав збори і якому особисто відступлено було приміщення, настають на "обранню голови зборів" і проводять на голову ... Аслаксена! Наслідком того ініціатива переходить до їх рук і вони, маючи до диспозиції "організовану більшість", проводять ухвалу не допустити доктора Стокмана до порушення справи водо-

лікарні. Аслаксен, Біллінг і Говстад один за другим виступають з запевненнями, що доктор фальшивим висвітленням справи початково здобув їх співчуття, але вони, зорієнтувавшись, відкинулися від нього.

Лише заповівши, що не буде порушувати справи водолика-рні, спромігся доктор Стокман прийти до слова, маючи настроєну проти себе аудиторію, вороже настроєного голову і ряд вправних демагогів - "авторитетних і загальношанованих громадян"!

І ось, не звертаючи уваги на такі несприятливі об-стави, доктор Стокман, чи може сам Ібсен устами Стокмана, оповіщає "з катедри": "Я хочу вам сказати про те велике від-криття яке я зробив у цих днях. Я відкрив, що всі наші жи-тєві джерела - отруєні, що все наше громадське суспільне життя збудоване на ґрунті зараженому брехнею... Правда і воля мають серед суспільства безліч ворогів, властиво во-но майже ціле складається з ворогів правди". Промову д-ра Стокмана переривають увагами й демагогічними вигука-ми, використовуючи кожний необережний вислів, Біллінг, Говстад і бурмістр.

Доктор каже: "Перше, що мене вразило - це надзвичайна тяжкодумність місцевої влади.... якої представники, як ті цапи в городі, - нищать усе. Вони стоять впоперек шляху вільній людині куди лише вона повернеться... та я не маю наміру зводити з ними порахунки. Я сподіваюся, що всі ці старенькі рештки відживаючих світоглядів самі зникнуть... Та не вони... є найнебезпечнішими ворогами правди і волі... найнебезпечнішим ворогом правди і волі є ор-ганізована більшість... Так, клята організована ліберальна більшість".

Ці слова викликають неімовірний галас і свист. Го-лова пропонує доктору забрати свої слова назад та доктор рішуче відмовляється це зробити, додаючи, що власне ця "ор-ганізована більшість позбавляє його волі й намагається за-боронити йому говорити правду!" На це Говстад вигукує: "Ра-цію завжди має більшість, за нею право"... "і правда", до-дає Біллінг. У відповідь лунають історичні слова доктора Стокмана:

"Більшість ніколи не має рації. Ніколи, кажу я! Тверджен-ня, що правда по її боці, є суспільна брехня, одна з тих за-гальноприйнятих брехливих умовностей, що проти них повин-на боротися кожна вільна, здатна думати людина... З кого складається більшість у нашій країні? З мудрих чи дурнів? Я гадаю, що всі зі мною згодні в тому, що дурні складають приголомшуючу більшість на цілій земній кулі. То чи ж доб-ре, до ста чортів, щоб дурні керували мудрим?" (здійма-ється немилосердний галас) "Так! Так! Ви легко можете ме-

не перекидати, але не встані збити мої твердження. По бо-
ці більшості - сила (на жаль!), але не рація. Маю рацію я
і нечисленні окремі особи. Меншість завжди має рацію!"

Батажки "організованої більшості" мають одну зброю
- демагогію і один з них (Говстад) вигукує "доктор Стокман
став аристократом". Коли ж доктор пояснює, що він не має на
увазі тих мудрагелів, що плентаються позаду, тільки тих,
які "живуть новими, щойно народженими істинами, і які сто-
ять на аванпостах людства так далеко попереду, що органі-
зована більшість не догнє туди, де вони вже змага-
ються за ті нові правди, які надто недавно зродилися в
людській свідомості щоб згуртувати довкола себе більшість"
"Правди", довкола яких товчється більшість є надто перестарі-
лі, а перестарілим правдам не багато бракує, щоб стати
брехнями".

Сміливі слова доктора не до смаку юрбі, а ще більше
її провідникам. Бурмістр і Говстад пробують або позбавити
доктора слова, або - звести слухачів на манівці підступни-
ми питаннями. Але борець за нову правду - доктор Стокман ще
з більшим завзяттям вияснює, що одною з таких перестарілих
"правд", що їх визнає більшість, є "вчення, що маса, сіра
юрба, чернь - є властивим осередком суспільства, що саме
вона і є "народом" і що сірі одиниці з рядів цієї маси, блі-
ді пересічності, неосвічені й нерозвинуті члени суспіль-
ства, мають таке ж право судити, ухвалювати, приймати, від-
кидати й керувати, як і окремі поодинокі високо обдаровані
особистості, представники інтелектуальної аристократії".

Завдяки відповідним реплікам Говстада і Біллінга,
юрба розуміє сказане по своєму, мовляв, доктор тої дум-
ки, що "лише пани можуть панувати". і відповідно на це ре-
агує. Та доктору Стокману вдається знову прийти до голо-
су й він повторює, що думка наче б то юрба і є власне "на-
родом" - це, звичайнісінька, газетна брехня. Щоб це краще
з'ясувати звертається доктор до прикладів з тваринного світу,
з окрема - згадує расових собак-пуделів та порівнює зі
звичайним дворовим, селянським псом. Це - дає нову нагоду
для демагогічних вигуків: "він рівняє нас з псами!" і т. п.
Говстад, навмисне намагається підсунути юрбі думку, що док-
тор Стокман ототожнює інтелектуальну аристократію з родовою,
заможною аристократією, * та доктор тут же спростовує "по-
яснення" Говстада, додаючи, що його, Стокмана, рідний брат
- бурмістр, хоча походить зі старого роду, займає високе гро-
мадське становище і т. п. - проте є "таким же плебеем, як

* Порівняй таку ж штучку Ю. Шерега, коли він писав у "Думках
проти течії" про книжку Донцова "Дух нашої давнини".

як і перший ліпший з тих, що ходять у трепах" (черевики з деревляними підощвами в яких ходить біднота). Далі звертає увагу на демагогічні гасла, яким оперує "Народній Вістник", що себе взаїмно виключають. До таких належить запевнення, що всі чесноти: порядність, моральність і т. д. властиві лише людям з маси, а все зіпсуття й духовна згнилизна - культурним верствам. А тимчаом, той же часопис кричить, що "треба підняти маси на вищий культурний щабель"! Стокман є тої думки, що злидні й бруд демо алізують, а що варта взагалі "мораль" мас, "мораль" з окрема "організованої більшості" - це видно з того, що ця "організована більшість" може бути остільки позбавленою сумління, що готова будувати свій добробут на трясовині, брехні й дури-світстві!" Аслаксен обурений такими образливими словами, а де-хто навіть пропонує позбавити слова доктора Стокмана. Останній в запалі, заявляє, що вважає корисним осередки й розсадники брехні нищити в зародку бо інакше заразять вони цілий нарід, а тоді доведеться й весь нарід засудити на знищення. Хтось із присутніх кричить: "Чуєте! Доктор Стокман є ворогом народу". Юрба підхоплює це облудне обвинувачення, яке Аслаксен тут же ставить на голосовання. Збори з захопленням ухвалюють: "уважати доктора Стокмана ворогом народу".

Користаючися з того, що група "прихильних" доктору панків обговорює "що сталося з доктором" - Біллінг пускає в обіг вигадку, що то Стокман "просто хотів помститися" бо... "йому не хотіли підвищити платні".

До капітана Горстера ж підходить промисловець у якого він служить і заповідає, що йому виповість працю, бо він відважився дати свою салью доктору Стокману - ворогові народу! Сам доктор, по винесеній ухвалі, обурений до глибини душі, виходить зі словами "Ви ще почуєте про ворога народу"... Ці слова підхоплюють Аслаксен і Біллінг, викликаючи у юрби напад люті. Юрба тиснеться до доктора з вигуками "ворог народів! ворог народів!", а потім рушає бити йому вікна. Другого дня власник дому виповідає доктору мешкання... Початково доктор Стокман вирішає покинути батьківщину й податися до Америки. Але пізніше ставить собі питання: чи маса в інших місцевостях є ліпша? "Головне лихо в тому, що всі люди в цій країні раби партійні... Можливо, що під цим оглядом і на Заході, в країні волі - не краще. І там лютує "організована більшість", і ліберальна громадська думка і вся ця чортівщина!" А тому, міркує, чи не найкраще було б набути якийсь малий острівець на Тихому Океані?...

Тимчасом приходить донька-вчителька, якій рівнож уже виповіли посаду! Приходить і пан Горстер, який вже одержав формальне звільнення та прийшов попередити доктора, що він

вже не має змоги забрати його з родиною до Америки. Капітан Горстер довідавшись, що доктор лишився "без даху над головою" - пропонує йому переїхати мешкати до свого дому.

Та це ще не кінець прикростей, що силкуються на доктора. Брат-бурмістр, який сам погрожував звільненням з посади, приносить звільнення, але облудно ховається за... "громадську думку". Він же інформує, що Спілка Домовласників розсилає своїм членам обіжника з закликом не користати з лікарських послуг доктора. Та - це тільки вступ. Бурмістр прийшов щоб здійснити свої дальші пляни: він "радить" братові виїхати на якийсь час і... "по певному часі, поміркувавши над справою, висловити коротенько жаль з приводу всього, признавшись до своєї помилки." Після цього, додає він, можливо буде вернутися на попередню посаду! Доктор Стокман ховаючи своє обурення, питається: "а як же з громадською думкою?" і, природньо, одержує цинічну відповідь: "Громадська думка - це щось надзвичайно мінливе. І, кажучи широко, нам особливо залежить на тому, щоб одержати таке визнання".

Тут, як бачимо, Ібсен надзвичайно влучно підхопив питомі властивості тактики демо-ліберальної організованої більшовости, яка любить виступати прикриваючися "волею загалу", любить "вжити заходів" щоб затерти сліди свого вчинку і хоче чужим коштом вийти чистою.

Звичайно, доктор з невимовним обуренням відкидає ту пропозицію. Тоді бурмістр пробує апелювати до почувань батька, а нарешті нагадує про заповіт гарбаря Кіілья, який записав свій маєток дітям доктора. Доктор Стокман нічого не знав про заповіт і ця звістка викликає у нього велику радість, однак незручною увагою будить у бурмістра помилкове підозріння, що доктор бореться не за добро загалу й правду тільки зняв цілу бучу в догоду Кіїлеві, який мав злість на бурмістра, щоб тим способом "заробити" ту спадщину. Таке підозріння виводить доктора Стокмана остаточно з рівноваги й доктор зве брата "найогиднішим плебеем". Озлоблений бурмістр йому каже: "твое звільнення остаточне, бо ми тепер маємо проти тебе зброю!"

По виході бурмістра приходить гарбар Кііль. Це новий іспит для моралі доктора, бо Кііль показує йому пачку скуплених по низькій ціні акцій водолікарні, набутих за гроші, які мали стати спадщиною, відписаною дітям доктора Стокмана. Скупив він їх навмисне, щоб тим способом змустити доктора Стокмана відмовитися від твердження, що гнилизна й бактерії дістаються до водотягу з гарбарні Кіїля. Він каже докторові: "я не хочу вмерти з ганьбою", яка впала б на весь рід Кіїлів, "І ось", каже він, "тепер я хочу побачити чи будете далі казати, що всі ті кузьки і інша погань йде з моєї гарбарні, бо це ж було б тим самим, що обску-

бувати живцем Катрину, доньку й хлопчиків, а цього ні один порядний батько не зробить... як-що, звичайно, не здурів цілком!"

Доктор Стокман любить свою родину, тому мучиться подвійно і нарешті рішає поговорити з дружиною. Кійль дає дві години для надуми й виходить, зустрічаючи в дверях Говстада й Аслаксена. Що ж штовхнуло цих людей прийти по всьому чого вони допустилися, до доктора Стокмана? Вони, як і всі представники тої організованої більшості, відчували в особі Стокмана щось засадничо-вороже власній духовості і тому його нищили, але вранці вони почули, що Кійль скуповує акції й вирішили, що він це робить на доручення доктора! А раз це так - значить доктор такий же як і вони, як і всі. Значить доктор лише вдягав на себе маску ідеаліста і чесної людини, в дійсності ж є не менше від них підлий, в дійсності є "своя людина". А коли так - то можна з ним спробувати налагодити співпрацю! Прийшли вони з конкретною пропозицією: за допомогою преси змінити "громадську думку" на протилежну, самозрозуміло - за винагородою. Відомо ж, що "у вільному суспільстві преса - це сила".

Доктор вдає, що пропозиція варта уваги і питає, що вони б за це хотіли. Чує крутіську відповідь про те, що вони б нічого не домагалися, але справи часопису йдуть зле і т. д. і т. д. На запит доктора: "а коли б я потім не дав нічого з моїх акцій?" Говстад відповідає "Не забувайте, що справу з акціями можна різно представити". А всяка звірина мусить собі шукати поживи".

Доктор, ще перед таким поставленням справи шукає в кімнаті своєї палиці, а не можучи її знайти - хапає жінчину парасольку і кидається з нею на цих гідних представників "організованої більшості", женучи їх з кімнати. Обидва перелякано метушаться і нарешті втікають.

Вигнавши їх, посилає доктор Кійлю картку, на якій пише тричі: "ні!", "ні!", "ні!"

Під впливом цих нових подій - вирішає доктор Стокман не виїздити зі свого міста, тільки лишитися щоб боротися проти "організованої більшості". Зін"хоче вбити в голову тим собакам, що ліберали - найпідступніші вороги свободи".

У цей мент вбігають його хлопці, яких вчитель, у звязку з ухвалою віча, - відправив до дому, сказавши, щоб якийсь час не показувалися до школи!...

Доктор рішає не посилати їх більше до школи, а за допомогою доньки-вчительки вчити їх дома, назбиравши ще з десяток бідних вуличників. "Попробую хоч раз узятися за простих псів. Між ними трапляються такі голови!" каже він.

Доктор Стокман твердо рішив боротися!

Лінка висловлює сумнів, що до можливості перемогти

ту організовану більшість та на це каже доктор упевнено, що він переможе, бо він дужий, він же зробив ще одне відкриття, а саме: "найдужчим у світі є той, хто є найбільш осамітненим"!

Таке закінчення з усією силою підкреслює вартість тої одиниці, яка стоїть вище за сіру масу. Таке закінчення є відданням чести громадській мужности та силі характеру, а одночасно ставить перед нами питання: де знайти вихід із зачарованого кола? Який лад може унеможливити подібне потоплення особи, практичне позбавлення її волі слова під акомпаніємент облудних тверджень, що така воля слова існує, унеможливлення її діяльності на користь громади, в обороні правди і людини? Який лад може краще служити поступові та забезпечити ліпше охорону інтересів громади, народу, нації? Чи демократичний?

Твір Ібсена висунув це питання власне в добу непереможного наступу лібералізму й демократизму, а тим самим був мужнім виступом проти "думки" організованої більшости.

І ось власне нині, коли після закінчення другої світової війни вже ось шість років новітні Говстади й Біллінґи на всі заставки репетують про "тріумф демократії", приписуючи їй саму перемогу саме властивостям демократичного ладу, коли новітні Аслаксени, "головуючи" на зборах "організованої більшости", виконують не раз роль маріонеток керованих нитками, що сходяться в центрі "народніх демократій" - відчувається брак новітнього Ібсена, який би змусив задуматися над питанням: чи справді "на заході - без змін"? Чи справді все гаразд?

Наші українські "Говстади", що лише з неістотними дрібними "поправками", повторюють заплуштивши очі оди тих "більших Говстадів" про бездискусійну вищість і всеспасаємість демократії, роблять це в першу чергу тому, що вони є "Говстади" і тому здатні... визнавати "цілковиту рацію" тільки тому хто нині є "паном"! Язик, що звик лизати панську руку при певній "атрофії нюху" й зникну "вірности" - не помічає навіть, що рука... належить іншому панові!

Та лишимо їх їхній долі...

Натомість спробуємо коротко розглянути аргумент про доведену війною "вищість демократії".

У цій світовій війні виступили проти себе осередні держави, в яких панувала диктатура і західні великодержави: Англія, Франція, С.Д.П.А. (в яких фактично в усіх панувала демократія), спільно з С.С.С.Р. (що в ній панувала й панує безоглядна диктатура).

Чи боротьба мала характер боротьби за той чи інший лад? Безперечно ні, хоча обидві сторони широко використовували в пропагандових цілях "аргумент" устрою! Вже той факт, що по

оба боки фронту знайшлися держави з диктаторським устроєм є переконуючим доказом, що не той чи інший лад, був причиною боротьби, що то не була війна "між демократією і диктатурою".

Всяка інтелігентна людина, визволившись хоча на короткий час з під суттєвочого впливу преси, середовища і т. п., словом з під впливу отої "організованої більшості", яка згідно з твердженням д-ра Стокмана складається аж ніяк не з розумних, могла би легко дійти до висновку, що друга світова війна була в дійсності продовженням першої, яка (як і друга!) не розв'язала одного з важливих питань світової політики, питання, що носить виразно характер національний. Цей проблем можна коротко висловити так: Beati possidentes (що володіли із 149,1 мільйон. кв. кілометр. заг. площі суходолів Землі - більш ніж двома третинами) боронили свій стан посідання від намагання німців добитися перерозподілу. Німеччина (тоді - монархічна), що розпоряджалася* більш ніж десять разів меншими теренами та матеріяльними і людськими засобами, була розбита. Друга світова війна була новою спробою тих же німців (тоді - керованих диктатором) добитися того ж перерозподілу, при майже подібному розподілі земель і економічних засобів на початку війни.

В одному і другому випадкові цілковито не входили в гру "устроєві" й "ідеологічні" моменти - то була боротьба з німцями за пановання або стан посідання. Коли ми поставимо собі питання: хто виграв другу світову війну, то відповідь на нього може бути лише така: остаточної відповіді за сучасного стану справи ще дати не можливо. Безсумнівним є, що програли німці й японці, але дуже великим питанням є чи можливо уважати демократичні держави за переможців! Безперечно, що серед наслідків другої світової війни слід занотувати факт, що демократичні держави Англія й Франція втратили своє значіння першорядних найбільших світових імперій і наслідком свого ослаблення, втрати ряду територій і т. п. зійшли на становище другорядних держав. Сп. дер. Півн. Америки поки що виграли наслідком другої світової війни значно менше ніж Московщина. Московщина, в якій панує найбільш жорстока і неблаганна диктатура, в порівнянні з тим, що мала вступаючи у війну - виграда найбільше, пропорційно - багато більше ніж П.А.С.Ш.!

Німеччина - прогала не тому, що завинив устрій Німеччини (диктатура), не через внутрішню слабкість чи еле функціонування державного апарату, а через безглузду зовнішню політику, з окрема в загарбаних землях, де стосували німці терор жажливіший за терор стосований підчас французької революції французькою демократією.

Отже властиво наслідки війни не можуть бути жодним "ар-

* разом зі своїми спільниками.

гументом" на користь "вищости" демократії, а тим самим це питання можна і слід розглядати цілком в іншій площі.

Три основні форми державного ладу (монархія, демократія і диктатура) були відомі віддавна і в протязі віків лише ускладнювалися відповідно до зросту державних територій і зросту техніки, не міняючи своєї істоти.

Щоб не заглиблюватися у темряву віків, звертаємося до стародавньої Греції і Риму.

Стародавня Еллада знала монархію (Спарта), знала демократію (Атени) і знала диктатуру або владу "тирана", до яких належав хоч би й славнозвістний Перікл (Атени). Кожний з тих устроїв записав у історію свої блискучі сторінки, кожний міг пишати тим чи іншими осягами. Чи ж цар Леонід, що загинув у Термопілях підчас навали персів разом зі своїми спартанцями, а потім спартанські ж війська під Платеею не вписали такої ж славної сторінки в історію монархій, як атенська демократія в історію демократій своєю перемогою під Маратоном і в морському бої в Саламінській протоці? Хіба ж фактичний диктатор - Перікл не спричинився своїм мудрим керуванням до розцвіту Атен?

Але з другого боку хіба ж не має кожний з тих устроїв своїх "темних сторінок" і хіба ж на рахунок "організованої більшости" не стоїть хоч би смерть Сократа, якого судило 550 суддів і засудило лише більшістю трьох голосів, а слова правди кинуті сміливо в очі суддям засудженим ними Сократом не змінили цього присуду на засуд на смерть, винесений вже значною більшістю голосів? Це було в 399 році перед Христом! А скільки "помилки" зробила демократія від того часу? Не менше ніж їх зробила диктатура чи монархія!

Історія Риму рівно ж дає досить прикладів як "за" так і "проти" кожного з устроїв. Згадати можна не лише визначних республіканців Риму, не лише "царів", але й диктаторів! Більше того! Історія Риму знає впрост "класичний" приклад покликання демократією до влади диктатора - Цінціната, який двічі приходив до влади просто від плуга і, врятувавши демократію - вертав до скромного сільського життя. Відомий Юлій Цезар - був властиво диктатором, так як і жадібні крові Марій чи Суллі! Історія Риму знає рівнож не лише таких монархів, як Октавіян Август чи Веспасіян або Адріян, але й таких, як Нерон чи Каракала.

Зрештою, підчас першої світової війни демократія наділила Пуанкаре фактично диктаторською владою.

Коли ж ми звернемося до нашої рідної історії то й вона нам дасть подібні ж приклади.

Ми мали свого Володимира Великого, але й мали й блискучу та користну діяльність демократичних міщанських братств і мали типового диктатора в особі гетьмана Богдана Хмельниць-

кого, який навіть до влади прийшов шляхом військового перевороту dokonаного ним у Січі!

Підсумовуючи сказане мусимо ствердити, що власне до "говстадівських" істин, до "істин", які не є жодними істинами належить представлювання одної з тих основних форм організації людського суспільного й державного життя - панатцею, що гоїть всі рани народні, що подібно купальській квітці - дає щастя!

Ми - проти фетелізму, проти роблення з будь-якого устрою якогось "фетиша", незалежно від того чи його роблять з диктатури, чи з монархії чи з демократії. Тому ж, що нині серед української еміграції (навіть серед т. зв. "монархістів") панує фактично демократія, рядить іменем "організованої більшості" купка спритних "бурмістрів-Стокманів", Аслаксенів, Говстадів і т. д. - саме на часі є звернення уваги на властивості всякої ліберальної "організованої більшості". Ці властивості правдоподібно є наслідком певних властивостей людської природи, але і в цьому випадкові пізнання їх - може спричинитися, як не до їх усунення то бодай до зменшення їхнього шкідливого впливу.

Про масу і "організовану більшість", звичайно, не лише Ібсен говорить у своїй комедії "Ворог народів". Про властивості маси писав рівнож славний професор льозанського університету на катедрі національної економії, представник т. зв. "математичної методи" - Вільфредо Паретто, автор "Trattato di sociologia generale", який дав блискучу і глибоку аналізу ролі соціальних інстинктів та писав про повстання ідей, ідеологій та ролю еліти.

Порушував також ці проблеми відомий німецький соціолог, проф. економії Вернер Зомбарт (Sombart), де-що молодший від В. Паретта, автор трьохтомової праці "Сучасний капіталізм" ("Der moderne Kapitalismus"), що був невблаганим критиком лібералізму й ворогом марксизму.

Написав цікаві й глибокі розвідки на тему психології маси француз - Ле Бон і іспанець - Мігуель де Унамо - порушував не раз це питання в своїх "Нарисах" (6 томів).

Про ці ж властивості всякої маси і "організованої більшості" не раз писав відомий український теоретик націоналізму - Дм. Донцов.

Згаданими авторами, звичайно, не вичерпується література на порушену тему, але численність і солідність праць з цієї ділянки дозволяє нам, не спиняючись на тих всіх "проклятих питаннях", обмежитися далі до уваг стисло пов'язаних з "Ворогом народу" Ібсена.

Вертаючись до "Ворога народів" мусимо на початку ствердити, що, як впливає з цілого твору, доктор Стокман не був жодним "потенціальним диктатором", не був індивідуалістом,

не охочим рахуватися з громадою, а був людиною надзвичайно скромною та ідейною. При тому д-р Стокман не відзначався ані шанолюбством ані грошолюбством, та був людиною привітною, товариською, широю й поступовою. Словом був ідеальним громадянином і думав лише і тільки про добро громадянства, а в тому числі й рідного міста!

Отже де ж лежить причина конфлікту? Чому ж прийшло до боротьби з громадою, з "організованою більшістю"?

Причиною пізнішого драматичного конфлікту власне була відданість доктора Стокмана громаді, чесність його та ідейність, глибоке розуміння обов'язку, моральність і віра в людину!

На перший погляд сказане виглядає майже якимось парадоксом!

Хіба ж не на тих прикметах має базуватися життя громадянства, хіба ж не ті прикмети повинні бути прикметами всякого доброго члена суспільства, найкращого громадянина, найціннішого громадянина з погляду власне ліберально-демократичної ідеології? В теорії - так. Але практика була, а й буде безмежно далека власне в цій ділянці!

Маса - це велика дитина ще й не здатна до думання! Власне ця прикмета маси, стверджена однозгідно рядом соціологів і є причиною чому у неї користувалися й користуються найбільшим успіхом власне ті, що тих прикмет в дійсності не мають, але собі їх приписують для дурення маси. Порядна людина типу доктора Стокмана певна свого успіху, бо виступає з чистою справою, зі справою, до якої не прив'язує жодного особистого інтересу і тому виступає сама, без "підготовки", без підтримки організації, що живе коштом маси, без мовчаного порозуміння з цілою групою "впливових осіб". Порядна людина вірить у перемогу правди, у її непоборність і в бажання людей керуватися правдою. Тимчасом користуються симпатією маси найчастіше різні амбітники, егоїсти, люди, що спеціалізувалися вже в "робленні громадської думки". Коли виступ такої людини, як доктор Стокман не зачіпає навіть найменших їхніх інтересів - вони намагаються його використати для своїх вузьких егоїстичних цілей, вони намагаються втягти таку людину до свого кола і зробити її "своєю". Як же виступ подібної до д-ра Стокмана людини хоча в якійсь мірі порушує їхні інтереси (в тому і "стан посідання" це б то - вплив на маси) - вони спільними силами мобілізують "організовану більшість" щоб знищити й усунути з громадського життя такого відважного, бо чим більше він є ідейним, чим більше є ідеалістом - тим більш чужородним тілом він їм здається. П.п. Говстади і Аслаксені не можуть знайти спільної мови з доктором, коли він виступає, як ідеаліст, як високоідейна людина, але як тільки їм починає здаватися, що док-

тор є брудною нікчемою, моральним виродком, який міг зняти галас довкола лікарні з метою збагачення - вони бачать у ньому "свого", "свою людину" і сміливо спішать "сторгуватися" з ним (пропозиція поділитися акціями лікарні)!

Бурмістрові, Аслаксену, Говстадові, Біллінгові чи Кійло цілком байдуже до того чи в лікарні будуть люди набиратися здоровля чи хвороб, байдуже по чийому боці правда, але не байдуже те, що торкається до власного "доброго імені", до становища в суспільстві, до зисків і прибутків та інших користей, які можна витягти, використовуючи свою "повагу" серед громадян.

Коли думає Говстад, що від того матиме користь - він з патосом говорить про те, що він "як публіцист-демократ" не може прогавити нагоду "захитати казку про непогрішмисть верховодів" і тоді йому "істина поперед усього!". Він тоді запевняє, що не зважатиме на те, що про нього казатимуть ті верховоди, бо для нього найважливіше - "щоб сумління було чисте!". Що більше - він тоді проти угодовства й компромісовости, він тоді засуджує хитку більшість, яка "з різних міркувань та сумнівів ніколи не може зважитися на рішучого крока". Тоді він найбільш цінить "готовість стояти за себе з цілковитою певністю в собі" і хоче "розхитати культ авторитетів у нашому місті". Він хоче звалити бурмістра і добитися того, щоб "уся управа громадськими справами перейшла до рук вільнодумних людей", до яких зараховує, звичайно, і себе самого.

Та лише Говстад почав уважати користнішим почати тягнути за бурмістром - він "забуває" всі свої слова і навіть коли на вічі доктор Стокман каже, що Говстад претендує на титул вільнодумця - заперечує це, домагаючися, щоб доктор дав докази, що він це висловив на письмі, друком!

Ті твердження д-ра Стокмана, які уважав Говстад ще вчора "такими ясними, переконувачими, що навіть не фахівець може зрозуміти в чому справа" - як лише змінилися обставини й він "зорієнтувався", що користніше для нього особисто уважати аргументи доктора непереконувачими - він перестає їх розуміти!

Такий же є й Біллінг, що з одного боку, коли сподівається на успіх і вважає користним висловлюватись за доктором Стокманом - вигукує: "Слава! Війна так війна!... Не шкодуйте динаміту!", а з другого - потихеньку старається одержати у бурмістра в магістраті посаду!

Всі виведені у Ібсена ватажки й організатори маси, всі "ідейні" (на словах!) провідники "організованої більшості" й "творці громадської думки" в дійсності ні хвилини не керуються ідейними мотивами, не стоять за правду! Як ті, що вже мають владу в руках, так і ті, що хотіли б її

захопити в свої руки! Вони, одні й другі, в дійсності однакові! Одним і другим чужий є доктор Стокман, чужий власне тому, що він не на словах, а на ділі дбав про добро громади, а не власне, тому, що він був людиною ідеї й боронив того, що було правдою.

І тут виникає питання: чи це не тільки у Ібсена "організована більшість" стає по боці тамтих, а свого найкращого приятеля - оголошує своїм ворогом і взагалі "ворогом народу"?

Коли б це траплялося так рідко, що можна було б таке відношення громадянства уважати випадком - твір Ібсена не мав би вартості і не мав би того успіху, який він мав!

Власне в тому й справа, що "організована більшість" найчастіше підтримує власне "бурмістрів", "Говстадів", "Біллінгів" і "Аслаксенів", власне в тому й трагедія, що творцями "громадської думки" є здебільшого "Говстади"!

Одну з причин, чому так є, вказав Ібсен устами Стокмана, ставлячи питання: "з кого складається більшість? Чи з розумних?" Другу причину, і то не менш важливу, помітили вчені, що студіювали психологію мас. Виявилось, що маса взагалі, по своїй природі, не здатна думати, а думка, що є плодом її спільного рішення - нижча пересічного рівня більшості з числа присутніх. Саме тому успіх у маси мають або ті, які різними, найбільш примітивними способами здобули собі "авторитет" у "більшості", або, знаючи добре її примітивний спосіб думання, свідомо використовують той примітивізм у власних цілях. Ідейні одиниці подібні до доктора Стокмана, служать ідеї, вірять в переконуючу силу правди й аргументів і тому не хитрують, не запобігають, не допускаються демагогії і власне тому - успіху не мають!

Демагоги й різного роду "бурмістри" оперуючи демагогічними фразами та заявленнями, перестарілими, але за те відомими масі "правдами", що їх фальшивість чи помилковість уже довели ті хто йде в авангарді, мають успіх. Вони творять по своїй уподобі "громадську думку", вони є тим хто для власної користі не дають оздоровити джерел і ширять згнилизну, перетворюючи суспільне життя в болото, щоб у каламутній воді такого болота "ловити рибку".

Вони, ці фарисеї, спритно ховаючи свої справжні властивості, прикриваючи свої справжні егоїстичні наміри облудними фразами та вдаючи зі себе людей, яких моральність є зразком для всіх, взаємно підтримують свій авторитет і вповають наївній масі віру в те, що власне вони є "підпорами громадянства", людьми гідними беззастережного довіря і пошани, кращими за всіх інших.

У своїй комедії, яка зветься "Підпори громадянства" ви-

криває Ібсен усю облуду і фарисейство тих "громадських авторитетів", усю брехню на якій тримаються ті "авторитети", "найморальніші, зразкові громадяни," брехню, яка закриває де-коли навіть те, що можна назвати тільки й лише злочинністю.

Не одному з наших "шановних" слід було б перечитати ще "Підпори громадянства", ставлячи собі питання: чи зможе хтось або щось зворушити остільки сумління наших емігранційних "Карстенів Берніків", щоб вони спромоглися також "перемогти себе" і започаткувати "нову еру" пановання правди і справжнього патріотизму?

Тимчасом ще вони в ролі "підпор громадянства" далі "висилають кораблі" з гнилим днищем, якого нездалість прихована під бляхою і фарбою, на певну згубу, не журячися тим, скільки людей з їх вини втратить колись на марно своє життя.... Такі, здебільшого, бувають "підпорою громадянства", що як ніхто вміють влаштовувати одне одному "урочистості", підчас яких маса вшановує їх оваціями, промовами й виявами беззастережного довіря і пошани!

І власне вони ненавидять найбільше "докторів Стокманів" і намагаються їм усіма способами "заткнути рота", "замовчати" (а коли невдасться - то тоді "закричати") їх, ізолювати, послуговуючися для того всім, починаючи від преси і кінчаючи на плітці чи навіть формальному бойкоті.

Ібсен же, як знаємо, був палким борцем за правду, справедливість, справжню волю й поступ, був завзятим поборником всякої облуди, всякої неправди і утиску.

І доти, доки не пощастить зліквідувати шкідливий вплив властивостей всякої маси, доти, доки не пощастить знайти спосіб охоронити вільну думку і узasadнену слухними аргументами волю меншості від тиранії "числа", від сліпоти й тиранії "організованої більшості" - доти комедія Ібсена "Ворог народів" не стратить своєї актуальності і не перестане будити думку кращих представників суспільства, заохочуючи їх шукати виходу із зачарованого кола!

ПРИМІТКА Ч. 1.

Гете чудово розумів справжнє значіння для світу французької революції, але він був свідомим також і того, що нації є органічним суспільним твором і що національний момент тому відіграє величезну роль. Ця свідомість знайшла свій вислів власне в поемі "Герман і Доротея".

ПРИМІТКА Ч. 2.

Подавши на стор. 43 об'єктивну оцінку образу Мазепи створеного Пушкіним, що належить відомому московському критикові - Айхенвальду й цілковито відповідає текстові "Полтави" та намірам Пушкіна, подаємо для порівняння ті москвофільські вигадки, якими годують наші москвофіли (чи - перефарбовані москвини) читачів наших "націоналістичних" часописів.

Отже "Сучасна Україна"* в статті під заголовком "Образ Івана Мазепи в світовій літературі", згадавши про твір Словацького "Мазепа" промовчує про те, що Словацький представив Івана Мазепу таким, що на багато перевищує польського короля Яна Казимира не лише відвагою, але шляхетністю та порядністю, обмежується тільки до загальникової уваги: "Мазепу, як державного діяча і борця за волю України польська література з відомих причин всіляко уникає".

На тлі наведеної уваги особливої яскравості набирає "зреферовання" того, як, наче б змалювала московська література постать того ж Мазепи. "Сучасна Україна" запевняє, що:

"Багато спляналися на образі Мазепи російські письменники. Поет-декабрист К. Рилєєв... прихильно ставиться і не засуджує його переходу на бік шведів... Пушкін, майже всю увагу приділяє романові Мазепи з донькою Кочубея... Як великий прихильник царя Петра, Пушкін негативно змалює Мазепу, як бурлаку, що "краю рідного не знає". А коли ми прочитаєм кредо Мазепи, як його розумів Пушкін, то переконаємося якого патріотичного звучання воно набуло... як сам автор поеми вклав в уста героя піднесений вислів, яким незрівнянно підніс і ошляхетнив його, зробив його справді борцем за волю, а його ідею величною і шляхетною!"

Отже на думку редакції "Сучасної України", яка без застережень пустила в світ наведені слова, Мазепа не був сам і ані великим, ані здатним до взнеслих слів, ані не відзначався шляхетними стремліннями! Не був він і справжнім "борцем за волю", а ідея його не була ні "величною" ні "шляхетною". Лише московський поет Пушкін, мав би, як запевняє "Сучасна Україна", І. Мазепу наділити ("як

* "Сучасна Україна" ч. 12, 1952 рік.

розумів його Пушкін") "кредом", що відразу набуло в московських устах "патріотичного звучання", лише той же Пушкін мав Мазепу і "підняти" і "ошляхетнити", й "зробити" чимсь гідним пошани! Тут же додано: "Писали про Мазепу й інші російські письменники" Це, - без хоч би таких уваг, як про польських письменників. Цим сугерувалася читачам думка, немов би й інші московські письменники змальовували Великого Гетьмана цілком додатньо!

Прочитавши всю цю цинічну брехню, хоч не знаємо ким є її автор, все ж можемо без помилки ствердити, що так нахабно брехати можуть лише вихованці Московщини керованої "отцом народом" - Сталіним.

Було б дивним, коли б той же автор, у тій же статті, забув "поінформувати" ще й про Сосюриноного "Мазепу" та запевнити, що "Сосюра висвітлював гетьмана позитивно". Тому, що мова про Сосюру буде щойно в п'ятому томі наших "Критичних нарисів" обмежуємося тут до коротенької цитати з "Мазепи" В. Сосюри, в якій так змальовує автор обов'язки Мазепи який мусить "Не тільки подавати штиблети!"*

"а подавать іще й серця:

водити дам вночі і днем

.....

ну словом - бути холуєм".

і далі описує вигадані вчинки Мазепи, яких могло б допуститися лише моральна потвора. Це все зветься у автора цитованої статті "позитивним висвітлюванням"!

ПРИМІТКА Ч. 3 (до стор. 72).

"Що ж торкається до малоросів, то смішно певно думати щоб із їхньої, до речі прегарної народньої поезії, могло б що-небудь розвинутися: з неї не тільки нічого не може розвинутися, але і сама вона спинилася ще за часів Петра Великого, зрушити ж її можливо тільки тоді, коли краща й шляхетніша частина малоруського (українського) населення покине французький кадрил і знова почне садити гопака та трепака, фрак і сурдут замінить на жупана та свитку, виголить голову, попустить оселедця - словом зі стану цивілізації, освіти і людськості (якої набуття Малоросія завдячує зєднанню з Московщиною) знова вернеться до попереднього етапу варварства і невітластва. Літературна мова малоросів повинна бути мова їх освіченої верстви, мова московська.

Як-що в Малоросії й може появиться великий поет, то не інакше, як при умові, щоб він був московським поетом, сином Московської імперії ("Росії"), що гаряче бере до

* полуботки, чобітки.

серця її інтереси, боліє її болями, й радіє її радістю.

Племя може мати тільки народні пісні, та не може мати поетів, а тим більше - великих поетів... Живим доказом цієї істини є Гоголь, в поезії якого є багато чисто малоруських первнів, яких не має і бути не може у москвина: та хто ж його зважиться назвати малоруським поетом? Змусила його писати по московськи надзвичайно мудра внутрішня причина, чому кращим доказом може бути те, що на малоросійську мову не можливо перекласти навіть "Тараса Бульбу", а не то що "Невський Проспект" не спростачивши їх і так би мовити не обмужичивши".

ПРОСИМО ВИПРАВИТИ ДРУКАРСЬКІ ПОМИЛКИ:

Стор.	81	ряд.	26	має бути	шинелю
"	84	"	25	" "	викликала
"	84	"	26	" "	би
"	108	"	16	" "	шостому

ВЕЛЕТНІ І ПІГМЕЇ ЛІТЕРАТУРНОГО ОЛІМПІУ

З М І С Т :

1. ГЕТЕ.....	ст	I
2. ПУШКІН І МИ.....	"	23
3. ТРАГЕДІЯ МИКОЛА ГОГОЛЯ.....	"	51
4. ВІЧНО-АКТУАЛЬНА КОМЕДІЯ..... ("Ворог народів" Ібсена)	"	85
ПРИМІТКИ.....	"	107

Д Е - Я К І З П Р А Ц Ь Т О Г О Ж А В Т О Р А :

"ЛЕСЯ УКРАЇНКА " - ст. IIО, 1945 р.

"Перед нами дуже змістовна й річево написана праця; автор її крок за кроком розкриває і освітлює той нелегкий та довгий шлях, яким простувала Л. Українка... Автор старанно стежить за розвитком ідей творів Л. Українки, тримаючися послідовності в часі... першу частину закінчує автор вдумливим розбором... "Камінного Господаря"... Друга частина... приносить ряд поправок до твердження В. Петрова про подібність "Лісової пісні" до "Затопленого дзвону" Гауптмана". ("Вежі" ч. I, 1947 р.)

"Давши докладний огляд усієї творчості Л. Українки, наведено багато прикладів з її лірики, поем, драм та драматичних поем... і висловлюючи чимало сміливих дискусійних думок... автор приходить до висновку, що Л. Українка в своїй творчості "доходить до апотеози влади, як природного закінчення мужнього світогляду великих націй"... Написана з вичерпанням багатого матеріалу зі спадщини великої поетеси. Багато в ній дискусійного, полемічного, але вона цікава... ця розвідка Р. Задеснянського читається легко і цікаво". ("Пу-гу" ч. 37, 1947 р.).

"Коли уважно слідкуємо як Р. Задеснянський, рік за роком і крок за кроком аналізує творчість нашої найбільшої поетки, вибирає з неї найістотніше, і порівнюючи - зазначає ступені еволюції - перед нашими очима повстає вся незрівнянна велич Л. Українки... Ціла праця про еволюцію світогляду Л. Українки - це винятково цінна поява на нашому винятково засміченому ринку... Цікаве підкреслення протилежності уявлень і понять, які виступають у народніх віруваннях німців і українців". ("Орлик" ч. 9, 1947 р.).

"ВИБРАНІ ТВОРИ" Л. УКРАЇНКИ.ВИПУСК I-II, ст. I90, 1951 р.

..... "Особливу увагу слід звернути на дуже цінні аналітичні статті Р. Задеснянського, в яких він, даючи свою інтерпретацію, полемізує з тими критиками, що з наказу чи перекона-

ння підсували Лесі Українці світогляд незгідний з її дійсним національним обличчям" ("Овид" ч. 4, 1953 р.)

"УКРАЇНА" ТОМ I. І Т. II. Накладом С.У.М., Канада.

"Це курс українознавства для гуртків молоді й самоосвіти, а з окрема в другому томі знаходимо розділи про українську мову та історію української словесної творчості до Шевченка включно. I. том "Україна" ми вже обговорювали в одному з попередніх чисел "Овиду", як теж і інші твори Р. Задеснянського. Всі вони відзначаються оригінальним підходом і цікавою та відважною оцінкою усього, що входить в коло достичної праці автора" ("Овид" ч. 10, 1953 р.).

"ЩО НАМ ДАВ ХВИЛЬОВИЙ?" стор. 110, 1955 рік...

"Ця книжка правильно розцінює шкідливість писань М. Хвильового для української ідеї... вияснює моральну гниль такої творчості. Нею велику прислугу віддав автор українській суспільності". ("Америка" ч. 142, за 1955 р.).

"У висліді дуже сумлінної аналізи літературних творів і статей М. Хвильового, автор вказує, що все те, що на початку сказав Хвильовий - було раніше дебатовано на партійних з'їздах... Автор доказує як зручно підхоплював Хвильовий тематику, вибрану з московських ідеолог. проблемів і препарував її з ідеологічними впливами Денцова і Л.Н.В., які в той час мали доступ і їх читали в Україні... Хвильовий, покаючись широко і опісля почав винишувати доносами і провакацією, оскаржуючи за "хвильовизм" і "мазепинські" концепції. Автор гостро розправляється з прихильниками т. зв. "хвильовизму". Дуже поважним закидом є закид пофальшовання "хвильовистами" творів Хвильового" ("Овид" ч. 8-9, 1955 р.).

"Це докладна й документальна студія діяльності й причин такої, а не іншої діяльності Миколи Хвильового"

("Наша Держава" ч. 16, 1955 р.)

ДЕ-ЯКІ З ПРАЦЬ ТОГО-Ж АВТОРА ОПУБЛІКОВАНИХ ПІД ІНШИМИ ПСЕВДАМИ:

"НАЦІОНАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ ДРАГОМАНОВА ТА ЇХ ЗНАЧІННЯ"
(стор. 110, 1951 рік).

"Ця капітальна праця згадує і про вплив думок Драгоманова та фатальний і катастрофальний перебіг подій в Україні
в осе-

ни 1919 року... усе потрібне можна знайти в цій розвідці Десняченка. Найліпшою "рецензією" для цієї книги було те, що драгоманівці спочатку сконфіскували, а потім і спалили її перше видання... Ця книга правдиво з неспідробленими текстами самого Драгоманова виявляє справжній стан та істоту його "творчості". ("Визвольний Шлях" ч.12, 1955 р.).

Р. ПАКЛЕН "БІЛА КНИГА" стор. 220, 1948 рік.

"Прочитавши її можна тільки жаліти, що видана вона так пізно! Адже ж написано її ще 5 років тому... Висвітлення теми зроблено спокійно, обґрунтовано детально. Автор увесь час переконує читача не так своїми власними міркуваннями, як мовою фактів та офіційних документів Організована українська політична еміграція мусить напружити всі свої сили, щоб негайно перекласти й надрукувати її" ("Самостійна Україна" ч.2, 1949 рік).

"Ця книжка виявляє, що автор... добре зорієнтований в українській і російській літературі та джерельних матеріалах, що він добре знає внутрішні совєтські відносини, що так само добре він обзнайомлений з українським громадським і культурним життям, а частково і культурним життям інших народів ССР. Очевидно він жив в У.С.С.Р. і був уважним спостерігачем всього того, що там робилося від початку наших визвольних змагань в 1917 році..." ("Українські Вісті" ч.5, Ульм. 1948 рік).

Р. ПАКЛЕН. "ЗАГАДКА СФІНКСА", стор. 176, 1952.

Два розділи з цієї праці передрукував у цілості "Гомін України", а один розділ "Українські Вісті".

Р. МЛИНОВЕЦЬКИЙ. "ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ".
(Стор. 640, вид. II, 1953 рік).

"Автор, один з найкращих знавців минулого, бажає очистити нашу історію від блясту московських і польських шкілЗ успіхом розправляється автор з такими численними підходами..." ("Овид" ч. I-2 за 1954 рік).

"Автор своєю історією зробив великий вклад в сучасну історичну літературу, яка досі не мала так живо, так виразно написаної праці... Прочитавши цю книгу приходимо до висновку: "Оттакої історії нашого народу нам досі бракувало". ("Український Голос" ч. I6, 1954 рік).

Як Леонід Мосендз оцінював ту частину названих попередю праць, що вийшли ще за його життя:

"Авторові книжок (хоч і многопсевдонімному) мушу скласти свої вітання й щире признание... Їхні теми актуальні, їхнє становище - безкомпромісово-національне (аж на Хвильового) їхня мова прекрасна... Їхній стиль високо-культурний і пристрасний... книга про московську політику мала б ще більшу рацію, як би була написана по англійські, німецькі чи французькі". ("Вістники-вець", 1949 рік).

"ЩО НАМ ДАВ ХВИЛЬОВИЙ?"

"Було нас трьох:

Одноголосно: твір написаний на підставі солідних студій... Крик, "осанний" крик довкола цих двох (Хвильового і Куліша) має в собі щось з істерії нездорових душ і щось із калькуляції холодних купчиків... Добре що знайшлася людина, яка трохи здержує ридван у триумфальному поході до храму патріотизму".

(Р. Купчинський, липень 20, 1955 р.).

"Книжка цікава і розглядає такі моменти, яких ніхто з попередніх критиків не бере на увагу"

М. Стахів.

*

В И Й Ш Л И А Б О Д Р У К У Ю Т Ь С Я:

Р. Задеснянський:

КРИТИЧНІ НАРИСИ. Том I. (Нариси присвячені творчості В. Гете, А. Пушкіна, М. Гоголя та Г. Ібсена).

КРИТИЧНІ НАРИСИ. Том II. ("Апостол української національної революції").

КРИТИЧНІ НАРИСИ. Том III. ("Національно-політичні погляди М. Драгоманова").

КРИТИЧНІ НАРИСИ. Том IV. (Творчість Лесі Українки).

